

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA INFORMATIKY A STATISTIKY

Studijní program: Kvantitativní metody v ekonomice

Studijní obor: Ekonomická demografie

**HISTORIE SČÍTÁNÍ LIDU V ČESKÉ REPUBLICE,
NĚMECKU, RAKOUSKU A VE ŠVÝCARSKU**

Diplomová práce

Autor diplomové práce: Bc. Karolina Wagnerová

Vedoucí diplomové práce: prof. Ing. Zdeněk Pavlík, DrSc.

Akademický rok 2017/2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracovala samostatně, a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu, ze kterých jsem čerpala.

V Praze dne 17. 12. 2017

.....

podpis

Poděkování

Touto cestou bych ráda poděkovala vedoucímu diplomové práce prof. Ing. Zdeňku Pavlíkovi, DrSc. za ochotu a cenné rady, které mi v průběhu zpracování diplomové práce poskytl.

Abstrakt

Diplomová práce se zabývá historií sčítání lidu v České republice, Německu, Rakousku a ve Švýcarsku. Hlavním cílem je přiblížit význam sčítání lidu v jednotlivých historických etapách a podat ucelený obraz o vývoji sčítacích akcí v uvedených zemích od jejich počátku až po současnost. Česká republika, Německo, Rakousko a Švýcarsko představují středoevropské země, které si jsou geograficky i kulturně relativně blízké. V řadě historických období procházely velmi podobným společenským vývojem, přesto se z hlediska demografické statistiky a získávání údajů ze sčítání mnohdy odlišovaly.

Počátky sčítacích akcí lze vysledovat již v historii starověkých států. V období středověku však rozvoji sčítání příliš nepřálo. Teprve od poloviny 18. století se v Evropě datuje historie skutečného sčítání lidu, prováděného opakovaně a systematicky na celém území státu. V Rakousku proběhlo první celostátní sčítání v roce 1754 a od dob Marie Terezie habsburská monarchie v této oblasti jednoznačně dominovala. V německých zemích (s výjimkou Pruska, které bylo ve vývoji napřed) se prosadila celostátní sčítání až v průběhu 19. století, podobně ve Švýcarsku v roce 1850. V tomto období Švýcarsko vykazovalo určité zpoždění za ostatními srovnávanými zeměmi, které bylo dáno především obavou z nedůvěry občanů ve sčítání a později také diskuzí o ochraně osobních údajů, která mimo jiné hrála významnou roli i v Německu především v 80. letech 20. století. V období 19. a 20. století pak docházelo ve všech zmíněných zemích k rozšiřování obsahu sčítání, ke zpřesňování metodiky a k prosazování mezinárodní srovnatelnosti dat. Téměř po celou dobu historie sčítání lidu hrála hlavní roli tradiční sčítací metoda (tj. plošné šetření obyvatel), v poslední době se však v řadě evropských zemí začínají prosazovat sčítání využívající administrativních datových zdrojů. Při sčítání v roce 2011 Česká republika poprvé využila vedle tradiční sčítací metody i dat z registrů a pro sčítání v roce 2021 plánuje míru využití dat z registrů ještě zvýšit. Německo a Švýcarsko jsou v tomto směru dále, při poslední vlně sčítání využily primárně dat z registrů v kombinaci s výběrovými šetřeními. Přímo z tradiční formy sčítání na čistě „administrativní“ metodu sčítání bez doprovodných šetření přestoupilo v roce 2011 Rakousko. Získávání dat z administrativních zdrojů totiž přináší řadu výhod, především nižší nákladnost, aktuální údaje mohou být k dispozici v kratších intervalech a jejich pořízení nijak nezatěžuje sčítané osoby.

Klíčová slova: sčítání lidu, Česká republika, Německo, Rakousko, Švýcarsko

Abstract

The diploma thesis deals with the history of a census in the Czech Republic, Germany, Austria, and Switzerland. The main objective is to describe the importance of the census in individual historical stages and to give a comprehensive picture of the development of censuses in these countries from the beginning to the present. The Czech Republic, Germany, Austria, and Switzerland represent Central European countries that are geographically and culturally close to each other. In many historical periods, they have undergone very similar social development, but in terms of demographic statistics and population data collection, they have often been different.

The beginning of the census events can be traced back to the history of ancient states. However, during the Middle Ages, the development of the census stagnated. Since the middle of the 18th century, the history of real population censuses in Europe has been dated. It means that the censuses started to be carried out repeatedly and systematically throughout the country. In Austria, the first nationwide census took place in 1754, and since times of Maria Theresa, the Habsburg monarchy has clearly dominated this area. In the German countries (with the exception of Prussia, which was in the forefront of development), the nationwide census was carried out only during the 19th century, similarly in Switzerland in 1850. During this period, Switzerland was delayed compared with the other mentioned countries. The main reasons were fear of the citizens' mistrust in the census, and later discussion about the protection of personal data, which also played an important role in Germany, especially in the 1980s. In the 19th and 20th centuries, in all these countries the census content was expanded, the methodology was specified, and international data comparability was promoted. Almost throughout the history of the census, the traditional census method has played a major role, but in recent times the register-based census has begun to promote in many European countries. During the census in 2011, the Czech Republic used the data from the registers for the first time next to the traditional census method, and for the census in 2021 is being planned the increase in the rate of using the register data. Germany and Switzerland used during the last census round primarily register data combined with sample surveys. Austria in 2011 moved directly from the traditional form to the pure "administrative" census method without accompanying population surveys. Using register data brings several advantages, especially lower cost, the actual data may be available at shorter intervals, and their obtaining does not task the population.

Keywords: census, Czech Republic, Germany, Austria, Switzerland

Obsah

Přehled použitých zkratk	- 8 -
Úvod	- 9 -
1 Základní pojmy a metody sčítání	- 11 -
1.1 Základní pojmy	- 11 -
1.2 Přehled základních metod sčítání	- 13 -
1.3 Sběr dat	- 17 -
2 Historický vývoj evidence obyvatelstva	- 18 -
2.1 Prvopočátky sčítání	- 18 -
2.2 Od soupisů ke sčítání lidu	- 21 -
2.3 Cesta k moderním sčítáním lidu	- 26 -
3 Rakouská sčítání lidu	- 33 -
3.1 Sčítání v letech 1754–1857	- 33 -
3.2 Sčítání v letech 1869–1910	- 38 -
4 Československá sčítání lidu	- 42 -
4.1 Sčítání v letech 1921 a 1930	- 42 -
4.2 Sčítání a druhá světová válka	- 44 -
4.3 Sčítání v roce 1950	- 46 -
4.4 Sčítání v roce 1961	- 47 -
4.5 Sčítání v roce 1970	- 49 -
4.6 Sčítání v roce 1980	- 50 -
4.7 Sčítání v roce 1991	- 51 -
5 Sčítání lidu, domů a bytů po vzniku České republiky	- 54 -
5.1 Sčítání v roce 2001	- 54 -
5.2 Sčítání v roce 2011	- 57 -

6	Sčítání na území dnešního Německa.....	- 63 -
6.1	Evidence obyvatelstva do roku 1870.....	- 63 -
6.2	Sčítání po vzniku Německé říše v roce 1871	- 66 -
6.3	Sčítání ve 20. století	- 67 -
6.4	Sčítání v roce 2011 a využití administrativních zdrojů dat	- 70 -
7	Sčítání na území dnešního Rakouska	- 76 -
7.1	Sčítání ve 20. století	- 76 -
7.2	Sčítání od roku 2001 a přechod k „administrativnímu“ sčítání.....	- 77 -
8	Sčítání ve Švýcarsku.....	- 81 -
8.1	Sčítání v letech 1850–2000	- 82 -
8.2	Sčítání v roce 2010 a využití administrativních zdrojů dat	- 86 -
9	Srovnání současných přístupů ke sčítání a výhled do budoucna	- 89 -
9.1	Česká republika a příprava na sčítání v roce 2021	- 94 -
10	Význam sčítání lidu pro dnešní společnost	- 96 -
	Závěr	- 99 -
	Použitá literatura a zdroje	- 106 -
	Přílohy	- 111 -

Přehled použitých zkratk

BFS	Spolkový úřad pro statistiku ve Švýcarsku (Bundesamt für Statistik)
ČR	Česká republika
ČSFR	Česká a Slovenská Federativní republika
ČSR	Česká socialistická republika
ČSSR	Československá socialistická republika
ČSÚ	Český statistický úřad
DESTATIS	Spolkový statistický úřad v Německu (Statistische Bundesamt)
EHK OSN	Evropská hospodářská komise OSN (UNECE)
EU	Evropská unie
EUROSTAT	Statistický úřad Evropské unie <i>(dříve Statistický úřad Evropských společenství)</i>
ILO	Mezinárodní organizace práce (International Labour Organization)
NDR	Německá demokratická republika
OSN	Organizace spojených národů
SLDB	Sčítání lidu, domů a bytů
SRN	Spolková republika Německo
SSR	Slovenská socialistická republika
STAT	Spolkový statistický úřad v Rakousku (Bundesanstalt Statistik Österreich: Statistik Austria)
ÚOOÚ	Úřad pro ochranu osobních údajů

Úvod

Sčítání lidu představuje významnou statistickou akci, která přináší důležité informace pro rozvoj společnosti. Výsledky sčítání jsou základním podkladem pro rozhodování státních, veřejných i některých soukromých institucí a mimo to umožňují vlastní populační výzkum, sledování demografického chování dané společností a jeho změn v čase, analyzování možných příčin těchto změn a odhadování ekonomických a sociálních důsledků. Pro pochopení významu a složitosti sčítání lidu, je však nutné seznámit se s jeho historickým vývojem. S důvody, proč a jakým způsobem začaly být uskutečňovány nejprve jednoduché soupisy obyvatel, později skutečná sčítání lidu v dnešním smyslu slova. Pouze pak si lze vytvořit vlastní názor na význam této sčítací akce a na její možný budoucí vývoj, její formu, obsah i metodiku, v současném rychle se rozvíjejícím a měnícím světě.

V samých počátcích byly vytvářeny různé soupisy s primitivní metodikou a většinou s jiným primárním cílem, než je zjišťování stavu a struktury obyvatelstva. Prosazení všeobecných celozemských sčítání především v druhé polovině 18. století bylo pak významným mezníkem pro další rozvoj statistiky v těchto zemích. Sčítání nejprve zahrnovala pouze informace o počtu obyvatelstva (resp. určité skupiny obyvatel) a případně některé základní demografické charakteristiky. Až postupem času se obsah sčítání rozšiřoval a metodika byla zpřesňována. S rozvojem společnosti se však měnily její potřeby, a to se odrazilo v obsahu i formě sčítání. Konkrétní vývoj se v jednotlivých zemích lišil, což bylo v různých dějinných etapách dáno především ekonomickou vyspělostí a politickou situací dotyčné země.

V rámci této práce je pozornost primárně směřována na vývoj v České republice a pro mezinárodní srovnání byli vybráni 3 zástupci jiných zemí – Německo, Rakousko a Švýcarsko. Jedná se o středoevropské země, které nám jsou geograficky i kulturně relativně blízké. V řadě historických období procházely velmi podobným společenským vývojem, přesto se z hlediska demografické statistiky a získávání údajů o obyvatelstvu ze sčítání mnohdy odlišovaly. V české literatuře není příliš zdrojů, které by se uceleně věnovaly vývoji sčítacích akcí v těchto zemích. Nicméně právě u nich lze ukázat problematiky, které sčítání doprovázejí, a se kterými se musela potýkat nebo potýká většina dalších zemí.

Zajímavá je navíc situace poslední doby, kdy lze s mírnou nadsázkou konstatovat, alespoň co se evropského prostoru týká, že se stmívá nad tradiční metodou sčítání (tj. plošným šetřením obyvatel), ačkoliv tato metoda zaujímala klíčovou roli téměř po celou dobu historie sčítání lidu. Namísto ní se začíná prosazovat sčítání na základě administrativních zdrojů dat. Také v tomto ohledu jsou vybrané země rozličné a je proto zajímavé si přiblížit jejich zkušenosti s novými možnostmi sčítacích metod.

1 Základní pojmy a metody sčítání

1.1 Základní pojmy

Demografie je vědní obor zabývající se studiem reprodukce lidských populací a jevů či procesů s reprodukcí souvisejících. Reprodukci se v užším smyslu slova myslí přirozená obnova obyvatelstva, tj. proces rození a vymírání. V širším smyslu potom zahrnuje také změny počtu obyvatelstva v důsledku migrace. Pojem demografie vychází z řeckých slov *dēmos* (lid) a *grafein* (psát, popisovat). Demografie totiž sleduje a popisuje velikosti, strukturu, vývoj a další znaky populací především však z kvantitativního hlediska. Někdy bývá chápána z širšího úhlu pohledu dokonce jako věda o obyvatelstvu, populační věda (Pavlík a Kalibová, 2005).

Domácnost představuje společenskou jednotku, přičemž v rámci demografie je rozlišováno několik pohledů na domácnost.

Bytová domácnost označuje osoby žijící společně v jednom bytě. Může zahrnovat jednu či více hospodařících domácností.

Hospodařící domácnost představuje osoby společně bydlící a hospodařící. To znamená, že se členové domácnosti společně podílejí na hrazení hlavních výdajů domácnosti (strava, náklady na bydlení aj.). Společné hospodaření se vztahuje i na děti, které do příslušné domácnosti patří, přestože samy na výdaje domácnosti nepřispívají. Může se jednat o domácnost rodinnou, nerodinnou či domácnost jednotlivce. Hospodařící domácnost může v sobě obsahovat jednu či více cenзовých domácností.

Cenzová domácnost je zpravidla tvořena společně bydlícími příbuznými osobami. Rozlišujeme několik typů cenзовých domácností – úplné rodiny (manželský pár, popř. soužití druhá a družky bez ohledu na skutečnost, zda mají dítě), neúplné rodiny (jeden z rodičů s alespoň jedním dítětem), vícečlenné nerodinné domácnosti (dvě a více osob příbuzných či nepříbuzných, které společně hospodaří, ale netvoří rodinnou domácnost) a domácnosti jednotlivců.

Dále lze domácnosti dělit na soukromé, tj. osoby bydlící v jednom bytě, a domácnosti ústavní, osoby žijící v určitém zařízení, ústavu. Na základě dat ze sčítání je možné zkoumat vývoj počtu a struktury jednotlivých typů domácností.

Konskripce – (z lat.) je výraz obecně pro soupis (popř. zápis do seznamu), konkrétně využíván v souvislosti se sčítáním lidu, tj. ve významu soupisu obyvatelstva, především pak soupisu osob povinných vojenským odvodem.

Obyvatelstvo lze obecně chápat jako souhrn osob žijících na určitém vymezeném území. Při sčítání lidu je však velmi důležité přesné vymezení způsobu sčítání těchto osob. Kritéria určující, kdo bude a nebude zahrnut do sčítání, se v minulosti značně měnila.

Přítomné obyvatelstvo (též faktické obyvatelstvo, *de facto*) zahrnuje osoby, jež jsou přítomné na území, kde probíhá sčítání, v okamžiku sčítání. Jednak jde o osoby, které v místě bydlí a jednak o přechodně přítomné osoby, které místem například pouze projíždějí nebo přijeli na návštěvu.

Bydlící obyvatelstvo označuje osoby s bydlištěm na území, kde probíhá sčítání. V současnosti rozlišujeme dva koncepty – koncept trvalého bydliště (*de jure*) a koncept obvyklého bydliště. V České republice se za místo trvalého pobytu (neboli trvalé bydliště) považuje takové místo, kde je osoba přihlášená k trvalému pobytu, a místo obvyklého pobytu (neboli obvyklé bydliště) je definováno jako místo, kde osoba obvykle tráví období svého každodenního odpočinku bez ohledu na dočasnou nepřítomnost z důvodu rekreace, návštěv, pracovních cest, pobytu ve zdravotnickém zařízení apod., a kde je členem konkrétní domácnosti. V českém právním řádu však pojem místo obvyklého pobytu není zakotven na rozdíl od místa trvalého pobytu. Je to z důvodu, že se jedná o výraz pro české prostředí relativně nový. Koncept obvyklého bydliště byl na našem území zaveden poprvé v souvislosti s posledním sčítáním v r. 2011 na základě závazného nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 763/2008 o sčítání lidu, domů a bytů. Předchozí sčítání na našem území byla zpracovávána za přítomné obyvatelstvo do r. 1950 a za trvale bydlící obyvatelstvo od r. 1961 (ČSÚ, 2013c). Jak lze z uvedeného nařízení zjistit, má-li být osoba v rámci sčítání zahrnuta mezi obvykle bydlící obyvatelstvo, musí setrvávat v místě svého obvyklého pobytu minimálně dvanáct měsíců před referenčním datem nebo se musí přistěhovat do místa svého

obvyklého pobytu během období dvanácti měsíců před referenčním datem s úmyslem zůstat tam alespoň jeden rok. Tyto skutečnosti musí být prokazatelné, jinak se za místo obvyklého pobytu považuje místo ohlášeného (trvalého) pobytu.

Populace obvykle představuje obyvatelstvo určitého území, popř. pouze část obyvatelstva, neboť populace je na rozdíl od obyvatelstva, které je vymezeno především územně, vymezena biologicky.

Rozhodný okamžik sčítání je okamžikem, ke kterému jsou zjišťovány informace o sčítaných osobách. Například v České republice to dosud znamená, že do sčítacích listů jsou vyplňovány informace podle skutečnosti platné v tento rozhodný okamžik, přesto, že sčítaná osoba, popř. sčítací komisař může sčítací list vyplňovat v jiný okamžik (v rámci stanovené lhůty pro vyplnění). Po rozhodném okamžiku začíná obvykle sběr sčítacích listů.

Sčítání lidu (populační census, soupis obyvatelstva) je statistická akce, která si klade za cíl shromáždit informace o stavu obyvatelstva k určitému okamžiku. Zatímco termínem sčítání lidu myslíme zpravidla sčítání celkového počtu obyvatel, tj. všech osob přítomných či bydlících na daném území (obvykle celozemské sčítání), termín soupis obyvatelstva se hojněji používá, a zvláště v minulosti používal pouze ve významu dílčího sčítání, které navíc nemuselo být uskutečněno k rozhodnému okamžiku (Pavlík a Kalibová, 2005).

1.2 Přehled základních metod sčítání

V dnešní době může být sčítání lidu prováděno různými metodami. Nejedná se pouze o plošná šetření, jako je tomu například v České republice. Může se jednat o využití registrů, výběrových šetření, popř. o nějakou kombinaci zmíněných metod. Cílem je dosáhnout spolehlivých a komplexních informací o obyvatelstvu při co nejnižších vynaložených nákladech. Volbu metody sčítání ovlivňuje zpravidla tradice v dané zemi, ale taktéž technologický vývoj. Ten zasáhl ve vyspělých zemích do jednotlivých fází sčítání prostřednictvím nových počítačových technologií, které v dlouhodobém horizontu značně šetří prostředky finanční i časové.

Tradiční (klasické) sčítání lidu

Tradičním sčítáním lidu máme na mysli plošné neboli vyčerpávající šetření obyvatelstva. Respondenti obvykle vyplňují sčítací formuláře. Rozlišovány jsou však dva základní způsoby zaznamenávání dat o respondentech. Prvním způsobem je dotazování pomocí sčítacích komisařů, tj. *dotazovací metoda*, kdy sčítací komisař na základě přímého dotazování sčítané osoby zaznamenává zjištěné informace do dotazníku. Druhým způsobem je tzv. *metoda sebesčítání*, kdy informace do dotazníku zaznamenávají samotné sčítané osoby (popř. za děti jejich rodiče, za osoby zbavené způsobilosti k právním úkonům jejich opatrovník), přičemž dotazníky mohou být v současnosti vyplňovány v papírové nebo elektronické formě.

Hlavní výhodou tradičního sčítání lidu je získání podrobných informací o celkové populaci. Zahrnutí veškerého obyvatelstva do šetření umožňuje pracovat s daty i na úrovni menších územních celků (krajů, okresů, obcí), což by v případě výběrového šetření bylo obtížné. Tradiční sčítání lidu s využitím sčítacích komisařů je jistě vhodnou metodou především v méně vyspělých zemích, kde může být část obyvatelstva negramotná. Takoví lidé by stejně jako další skupiny obyvatelstva, které nejsou schopny samy podat informace do sčítání (nejčastěji ze zdravotních důvodů), jinak nemohli být sečteni. I ve vyspělých zemích má role sčítacího komisaře svůj význam z hlediska kvality a věrohodnosti získaných informací.

Na druhé straně patří tradiční metoda jak dotazovací, tak i sebesčítání mezi nejnákladnější formy sčítání, ať už se na ni díváme z hlediska finančních nákladů nebo času. Nejen získání, ale také zpracování údajů o každém jednotlivci zvláště je značně složité. Navíc důležitou podmínkou pro úspěšné provedení cenzu a získání kvalitních dat o obyvatelstvu je plná informovanost a spolupráce veřejnosti. Veřejné mínění má významný vliv na jedince, který poskytuje odpovědi sčítacímu komisaři nebo vyplňuje sčítací formulář, a pouze tento jedinec (respondent) v konečném důsledku rozhoduje, zda podá o své osobě pravdivé informace.

Tradiční (neboli klasickou) metodu sčítání lidu dodnes využívá naprostá většina zemí. Jako zástupce můžeme uvést Čínu, USA, Kanadu, Rusko, Velkou Británii, ale také řadu zemí jihovýchodní Evropy. Ani Česká republika není výjimkou, do roku 2001 prováděla

sčítání lidu výhradně tradiční metodou, pouze při posledním sčítání v roce 2011 se jednalo o tradiční sčítání s částečným využitím administrativních zdrojů.

Registry a další administrativní zdroje

Jiným přístupem ke sčítání lidu může být využití administrativních zdrojů dat, nejčastěji se jedná o tzv. registry (úřední seznamy neboli rejstříky), kde jsou informace o obyvatelstvu shromažďovány průběžně. Příkladem registrů či jiných administrativních zdrojů, které se mohou následně stát zdrojem dat pro sčítání, jsou registr obyvatel, registr plátců daní, registr ekonomických subjektů, registr sčítacích obvodů a budov, registr bytů, registr pracovních sil (či nezaměstnaných), evidence plátců sociálního pojištění, důchodců a invalidních osob, matriky, katastr nemovitostí, školské statistiky apod. Vytvoření systému administrativních dat, který se stane plně využitelný pro sčítání je však většinou dlouhodobým procesem, proto řada zemí využívá dostupných administrativních zdrojů v kombinaci s dalšími sčítacími metodami, tj. s plošným či výběrovým šetřením obyvatelstva. Klíčová je ochrana dat a dále propojení registrů (tzn. orientace podle jednotných identifikátorů sčítaných osob v rámci systému).

Využití administrativního způsobu sčítání s sebou nese několik nesporných výhod, dochází ke snížení zátěže respondenta a výraznému snížení nákladů v dlouhodobém horizontu. Jedná se v podstatě „pouze“ o tzv. data mining (data jsou při sčítání lidově řečeno vytažena z administrativních zdrojů, kde byla již jednou shromážděna a následně jsou statisticky zpracována). Navíc, je-li systém dat dostatečně propracovaný, může být takové sčítání realizováno de facto každý rok, a ne pouze jednou za 10 let.

Při sčítání založeném na administrativních zdrojích jsme informačně omezeni pouze na údaje registrované v těchto zdrojích, proto obvykle nelze podchytit veškeré charakteristiky jako u přímého šetření obyvatelstva. Další otázkou zůstává kvalita dat v registrech, propojenost celého systému, a především možnost přístupu statistického úřadu k datům v registrech, které jsou obvykle spravovány různými orgány veřejné moci. Zde narážíme na legislativní stránku věci ohledně úpravy poskytování dat a s tím související problematiky ochrany osobních údajů.

V současné době můžeme pozorovat rostoucí trend v oblasti zapojení administrativních zdrojů do sčítacích akcí. Stále více zemí využívá alespoň částečně administrativních zdrojů,

což bylo patrné zejména při poslední vlně sčítání v letech 2010 a 2011. Průkopníky uvedené metody sčítání jsou však skandinávské země (Dánsko, Finsko, Norsko, Švédsko), dále Nizozemsko či Island. V roce 2011 plně administrativní sčítání zavedlo také Rakousko.

Výběrová šetření

Základem sčítání lidu by nemělo být pouhé výběrové šetření, nikdy nám totiž nedokáže poskytnout tak přesné údaje jako šetření vyčerpávající, nicméně lze tuto metodu využít jako doplňující zdroj informací například v kombinaci se sčítáním založeným na datech z registrů. Nadstavbové informace, které nejsou obsaženy v registrech, se získají právě pomocí výběrových šetření. Příkladem takového modelu je například Německo, Švýcarsko či Nizozemsko. Je nepochybné, že výhodou pořizování dat pomocí výběrového šetření jsou relativně nižší náklady například oproti vyčerpávajícímu šetření, nicméně, jak již bylo naznačeno, výběrové šetření nedokáže poskytnout natolik spolehlivé informace o celkové populaci, zvláště pokud nás zajímají informace o obyvatelstvu v podrobnějším územním třídění.

Rotační cenzus (Rolling census)

Rotační cenzus představuje značně odlišný přístup ke sčítání. Zatímco v předchozích metodách bylo cílem sečtení obyvatelstva k rozhodnému okamžiku, zde se jedná o průběžné kumulativní šetření obyvatelstva, tzv. sčítání „po částech“. Podstatou jsou rotující výběry územních jednotek, které jsou v konkrétním období šetřeny. V daném okamžiku tedy dochází k sečtení pouze části populace. Jediným evropským představitelem tohoto modelu je Francie (od r. 2004), která zjednodušeně řečeno své území rozčlenila na základě územních jednotek do pěti skupin. Každý rok je jedna skupina šetřena a kompletní výsledky sčítání za celé území jsou k dispozici jednou za pět let.

Na jedné straně lze spatřovat výhodu v tom, že v daném okamžiku sčítání jsou jednorázové náklady na sčítání nižší, neboť se nejedná o sčítání celkového obyvatelstva, ale pouze části. Dále je možné konstatovat, že dochází k častější aktualizaci dat, nicméně pouze v rámci konkrétní sčítané části. Na druhé straně však stojí významná otázka, a to je srovnatelnost dat, neboť údaje jsou pořizovány pro jednotlivé oblasti sčítání v jiném období.

1.3 Sběr dat

Možností, jak získat data v rámci sčítání lidu, je celá řada. Základním způsobem je *terénní sběr dat*. Jde o sběr papírových sčítacích formulářů sčítacími komisaři přímo v domácnostech (PAPI – Computer Assisted Personal Interviewing), přičemž formulář může být vyplněn sčítacím komisařem nebo sčítanou osobou. Doba již pokročila, a proto v řadě zemí sčítací komisař provádí sběr dat pomocí elektronických formulářů v přenosných počítačích (metoda CAPI – Computer Assisted Personal Interviewing). Data se tak lépe přenášejí a zpracovávají. Na druhé straně však zde existuje vyšší riziko ztráty, odcizení či zneužití dat, proto je nezbytná dostatečná ochrana dat v zařízení i během procesu přenosu. První zemí, kde byly papírové formuláře zcela nahrazeny elektronickými, se stalo Polsko. Dále mohou být využity *telefonní hovory* (CATI – Computer Assisted Telephone Interviewing). Otázky sčítané osobě podává operátor (živý či automatický) pomocí telefonní komunikace. Takový způsob může být relativně efektivní v případě, kdy se zjišťují pouze základní údaje a otázek není příliš mnoho (ČSÚ, 2011a). Tento způsob je využíván při šetřeních například v USA. Další možností je *využití poštovních služeb*. Jde o způsob jistě méně nákladný oproti terénnímu sběru dat, avšak není-li přítomen sčítací komisař, již se nedá bezprostředně zkontrolovat kvalita vyplnění formuláře (sčítacího listu). Má-li naprostá většina obyvatel přístup k internetu, lze využít *elektronického sběru dat* (CAWI – Computer Assisted Web Interviewing). Jedná se tedy o sčítání umožňující respondentům vyplnit a následně odeslat sčítací formulář přes internet bez asistence sčítacího komisaře (tzv. e-census). Takový způsob jistě není příliš nákladný a pro respondenta relativně pohodlný, pokud disponuje počítačem a internetovým připojením. Při elektronickém sběru dat je nicméně velmi důležitá ochrana dat. První evropskou zemí, která poprvé umožnila svým občanům sčítání pomocí internetu, bylo Švýcarsko při sčítání v roce 2000.

2 Historický vývoj evidence obyvatelstva

2.1 Prvopočátky sčítání

Na počátku stál člověk. Člověk, který disponuje vlastním myšlením a který se neustále vyvíjí, zlepšuje své dovednosti. Naučil se psát i počítat. Nejprve počítal, kolik má prstů na rukou, zajímal se, kolik kusů dobytka chová, kolik zlatých mincí vlastní. Zvyšovala se potřeba věci a jevy kvantifikovat. Nicméně, jak pravil Aristoteles, „Člověk je tvor společenský“. Nežije sám, ale ve společenstvích různého typu s různou hierarchií. V takových společenstvích se lidé obvykle chtějí ubránit nepříteli, vzájemně si dopomoci k lepším životním podmínkám, zkrátka se rozvíjet.

Již ve velmi vzdálené historii s rozvojem takovýchto lidských společenství, která časem nabývala na velikosti a obvykle bývala ovládána jedincem či úzkou skupinou lidí, vznikala potřeba zjišťovat hromadné jevy, chování dané společnosti jako celku. K tomu však bylo klíčové zjistit samotný počet osob tvořících dané společenství a žijících na vymezeném území. Není však člověk jako člověk a v minulosti tento výrok platil dvojnásobně. Nejprve se sčítaly jen některé skupiny populace, jak zjistíme dále. Později však začalo být pro správné fungování konkrétní společnosti nezbytné znát velikost celkové populace a také její strukturu – především strukturu pohlavní a věkovou. Tím se postupně dostáváme ke sčítání lidu, jakožto významné statistické akci, která vnesla důležitý podklad pro další rozvoj jednotlivých států.

Vraťme se však na začátek. Na základě historických zpráv se dozvídáme, že soupisy obyvatelstva byly prováděny již ve *starověku*. Tehdy se většinou týkaly pouze svobodných občanů a převážně jen dospělých mužů. Důvody byly mnohdy prosté, získat přehled o počtu bojovníků pro případné vedení války či zjistit, kolik peněz je možné vybrat od občanů na daních (Kalibová, 2001). Potřeba evidence obyvatel je tedy spojována se vznikem státu a potřebami státní moci. V historických pramenech lze nalézt zmínky o sčítání provedené kolem roku 3 800 př. n. l. Babyloňany. Významný řecký historik Hérodotos (žijící v 5. století př. n. l.) se poprvé zmiňuje o sčítání lidu ve starověkém Egyptě kolem roku 3 000 let př. n. l. Tomu nasvědčuje i skutečnost, že Egypťané věřili v řadu bohů a jeden z nich byl právě bůh Thóth (někdy zvaný Tehuti). Pravděpodobně byl bohem měsíce, počítání času a později veškerého počítání. Jeho manželku, bohyni Seshat, je možné zase

označit za bohyni sčítání a účetnictví. Její jméno je spojováno s písemnými záznamy, seznamy, ale též s přesným měřením. Na zemi to byl však vezír, který měl ve starověkém Egyptě na starosti zapisování osob a jejich majetku. Důvodem bylo vyměřování daní. Podle historických pramenů byla pozice vezíra velmi významná, byl odpovědný přímo faraonovi a jeho funkce je známa již od druhé dynastie (tj. přibližně 2890–2686 před n. l.). Později, když se Egypt dostal pod nadvládu římského impéria, byli jeho občané sčítáni v rámci sčítání lidu ve starověkém Římě. Z tohoto období se dochovalo několik set papyrů týkajících se právě římského sčítání (Šmíd, Schelle, Veselá, 2005). Opusťme však Egypt, také čínský filozof Konfucius (žijící na přelomu 6. a 5. století př. n. l.) připomíná sčítání lidu, tentokrát v Číně kolem roku 2 000 př. n. l. Z Číny máme také později k dispozici dosud nejstarší dochovaný soupis obyvatel, myšleno i s výsledky sčítání. Jednalo se o sčítání z roku 2 n. l. v době dynastie Chan (ČSÚ, 2013a).

Pokud se však vrátíme zpět do období před našim letopočtem, první přímé zprávy o sčítáních lidu a též o důvodech těchto sčítání přináší bible. Nejstarší sčítání údajně nařídil sám Bůh Mojžíšovi, přičemž pronesl: „*Poříd'te soupis celé pospolitosti Izraelců podle čeledi otcovských rodů. Ve jmenném seznamu bude každý jednotlivec mužského pohlaví, od dvacetiletých výše, každý, kdo je v Izraeli schopen vycházet do boje. Ty a Áron je spočítáte po oddílech. Za každé pokolení bude s vámi jeden muž, vždy představitel otcovského rodu.*“ (Nu 1,2–4). Sčítání mohlo proběhnout někdy kolem roku 3200 př. n. l. (Šmíd, Schelle, Veselá, 2005). Evidentně bylo cílem zjištění počtu bojeschopných mužů. Výsledkem soupisu izraelské pospolitosti na Sinajské poušti bylo sečtení dvanácti kmenů obsahujících 603 550 mužů ve věku 20 let a výše (pozn. třináctý kmen levitů sčítán nebyl). Dalším příkladem sčítání, které je zmíněno v bibli, bylo sečtení Izraelců za krále Davida (pravděpodobně v 10. stol. př. n. l.). Provedení sčítání však Boha rozhněvalo, proto následně seslal na Izrael morovou ránu (1 Pa 21,1–17). Bible také podává informaci o jednom z nejznámějších římských sčítání, které probíhalo v období narození Ježíše Krista: „*Stalo se v oněch dnech, že vyšlo nařízení od císaře Augusta, aby byl po celém světě proveden soupis lidu. Tento první majetkový soupis se konal, když Sýrii spravoval Quirinius. Všichni se šli dát zapsat, každý do svého města. Také Josef se vydal z Galileje, z města Nazareta, do Judska, do města Davidova, které se nazývá Betlém, poněvadž byl z domu a rodu Davidova, aby se dal zapsat s Marií, která mu byla zasnoubena a čekala dítě. Když tam byli, naplnily se dny a přišla její hodina. I porodila svého prvorozeného syna, zavinula jej do plenek*

a položila do jeslí, protože se pro ně nenašlo místo pod střechou. A v té krajině byli pastýři pod širým nebem a v noci se střídali v hlídkách u svého stáda.“ (L 2,1–8). Z tohoto úryvku je patrné, že sčítání nařídil římský císař Augustus a každý byl povinen dát se zapsat právě v místě, odkud pocházel jeho rod. To byl také důvod, proč Josef s těhotnou Marií putovali z města Nazareta do Betléma, kde došlo k narození Ježíše.

Dostali jsme se k římským sčítáním, o nichž není zmínka pouze v bibli, ale v řadě římských pramenů. V době římské republiky byla sčítání poměrně důležitá a prováděla se pravidelně každých pět let. Nezjišťoval se pouze počet osob, ale také jejich majetek, podle kterého se obyvatelstvo rozdělovalo do tzv. kurií – skupin, na jejichž základě se prováděly volby správních úředníků a vybíraly daně (Pavlík a kol., 1986). Právo či povinnost zjistit počet občanů a provést odhad jejich majetku a podle toho jim stanovit práva a povinnosti původně příslušelo samotnému králi v období království (8. – 6. století př. n. l.). Až po vzniku republiky byli pověřeni tímto úkolem konzulové. Ti se však často vyskytovali za hranicemi římské říše a přenášeli své povinnosti na další úředníky. V r. 443 př. n. l. byla kompetence zajistit sčítání lidu a provést odhad jejich majetku přenesena na dva speciální úředníky, kteří byli nazýváni cenzoři. Odtud pravděpodobně pochází dodnes používaný výraz pro sčítání lidu – census (od latinského *census*). Nejprve byl takový census prováděn pouze ve městě Římě, později se týkal i dalších oblastí spadajících pod římskou nadvládu. Cenzu podléhali všichni římscí občané bez rozdílu věku, stavu a rodu, ale také ti, kteří sice římské občanství neměli, ale vlastnili majetek v Římě, jenž podléhal dani. Pozor však, plnoprávními občany v tehdejší době zdaleka nebyli všichni obyvatelé. Otroci byli například posuzováni jako majetek svých pánů. Bezdůvodné nedostavení se k cenzu bylo sankcionováno (Šmíd, Schelle, Veselá, 2005).

Starověké soupisy jsou určitými prvopočátky sčítání lidu. O jejich účelu, průběhu a výsledku máme pouze útržkovité informace, které nám poskytují dostupné historické prameny. Nicméně je patrné, že soupisy byly jedním ze znaků tehdy vyspělých starověkých říší. Vzhledem k tomu, že v nich panoval otrokářský řád, nebyli do soupisů zahrnováni nesvobodní občané (Pavlík a kol., 1986).

2.2 Od soupisů ke sčítání lidu

Období středověku příliš nepřeje rozvoji evidence počtu obyvatel v jednotlivých zemích. Evropské státy byly mnohdy hospodářsky i politicky rozdrobené na feudální panství. Státní moc nebyla dostatečně silná a při jakékoliv snaze zjistit bližší informace o stavu a správě panství v zemi stejně tak jako o počtu obyvatel narážela na odpor šlechty. Nicméně se tvořily různé soupisy obyvatel v rámci jednotlivých panství či na úrovni městských obcí a ty byly pravděpodobně v řadě případů celkem přesné. Informace máme například z některých v té době relativně vyspělých německých měst (Norimberk, Frankfurt nad Mohanem) či italských měst (Janov, Benátky). Většina zemí se v této době však soustředila především na různé soupisy dvorů, polí, krbů než na ucelenější evidenci obyvatelstva (Pavlík, 1960).

Zajímavá situace však nastala například ve Španělsku, odkud pochází první doložené středověké sčítání lidu v Evropě z roku 721. Soupis byl proveden Araby, kteří si tehdy podrobili značnou část Hispánie (ČSÚ, 2013a). V následujícím období se hlavním městem arabské části Španělska stalo město Córdoba. Traduje se, že v období 10. století byla pravděpodobně největším a nejrozvinutějším městem Evropy. V některých pramenech se lze dočíst, že zde žilo až k jednomu milionu obyvatel, přičemž je odkazováno na arabské sčítání domů v Córdoba z 10. století (Jun, 2015).

Nyní se přesuneme na sever do středověké Anglie. Odtud pochází snad nejvýznamnější středověký statistický dokument, pozemková kniha „*The Domesday Book*“. Dodnes je uchována v britském národním archivu. Jde o podrobný soupis půdy na území tehdejší Anglie, který byl vytvořen na příkaz krále Viléma Dobyvatele v roce 1086. Účelem soupisu bylo zmapování vlastnictví půdy a ocenění půdy s cílem zvýšení daní. V soupisu jsou zaznamenáni vlastníci a nájemci půdy, včetně jejich majetku (půda, stroje, zvířata), mimoto jsou registrovány také kostely, hrady a mlýny. Fyzicky jde o soupis tvořený dvěma latinsky psanými svazky. Menší z nich „*Little Domesday*“, obsahuje údaje za oblasti Norfolk, Suffolk a Essex, větší z nich „*Great Domesday*“, potom za větší část zbývajících oblastí tehdejšího anglického království. Šetření se ale nevztahovalo na řadu větších měst jako Londýn, Winchester, Northumberland či Durham. Přesto, že nám takový soupis přináší řadu zajímavých informací o osídlení Anglie ve středověku, nelze ho považovat za plnohodnotnou evidenci celkového počtu obyvatelstva, neboť se zdaleka netýká celého území Anglie a nezahrnuje celkové obyvatelstvo, zapsáni byly pouze držitelé půdy jako

„hlava rodiny“, nikoliv členové domácnosti, lidé žijící ve větších městech, na hradech, mniši či jeptišky (The National Archives, 2017).

Zdrojů takového rozsahu, jako je soupis půdy z Anglie, příliš mnoho z tohoto období není. Většinou jsou k dispozici prameny, u kterých si lze utvářet představu o velikosti populace pouze v lokálním měřítku. Podívejme se blíže, jaká byla situace na českém území. V raném středověku byly obvykle církevní instituce centrem vzdělanosti, jinak tomu nebylo ani u nás, proto právě zde vznikaly vůbec první soupisy. Jednalo se obvykle o evidence majetku. Na českém území se za vůbec nejstarší dochovaný soupis považuje soupis majetku litoměřického kostela pravděpodobně z roku 1058, jež je součástí zakládací listiny knížete Svytlahy II. Informace o počtech osob ve městech přináší až tzv. *městské knihy*, o nichž máme záznamy z českých a moravských měst od počátku 14. století (nejstarší dochovaná městská kniha je staroměstská kniha pražská z roku 1310). Z městských knih jsou pro nás zajímavé knihy finančního charakteru jako *berní knihy a berní rejstříky*. Berní knihy (neboli knihy městské dávky) představovaly soupisy poplatníků a jejich zdanitelného majetku, zvláště nemovitého. Byly podkladem pro určení výše městské dávky, kterou měli obyvatelé města platit. Berní rejstříky vznikající přímo při vybírání dávek byly pak pomocné soupisy jmen poplatníků a vybraných částek. V předhusitském období vznikaly významné berní knihy z Brna, Stříbra, Chebu, Znojma či Českých Budějovic. Později byly sepsány i v dalších městech. Z nich se dozvídáme alespoň přibližné informace o velikosti obyvatelstva města a také o jejich majetkových poměrech. Mimo berní knihy, vznikaly další městské písemnosti jako rekonstrukce počtu domů, knihy trhové, knihy zápisné (k evidenci dluhů), knihy testamentů, knihy sirotčí nebo knihy svatebních smluv, kde byly obvykle zapisovány jen zámožnější vrstvy. Jakousi obdobou městských berních knih byly tzv. vrchnostenské urbáře vznikající na vesnicích. Evidovaly dávky (naturální i peněžní) a roboty, které vybírala feudální vrchnost od držitelů poddanských usedlostí. Jde tedy o jakýsi soupis pro majitele panství o povinnostech plynoucích od jeho poddaných. Nejstarší doložené urbáře pochází z konce 13. století (Maur, 1983). Jiným pramenem mohou být desky zemské a desky dvorské, vedené původně u zemských, resp. dvorních soudů, jež evidovaly změny ve feudální držbě půdy (Pavlík a kol., 1986). Uvedené prameny neposkytují úplnou evidenci obyvatel. Je nutné je kombinovat a složitě analyzovat, abychom si mohli udělat alespoň přibližný obrázek o velikosti a složení městských,

popř. vesnických populací. Takový úkol si klade na svá bedra především historická demografie.

Posuneme se dále v čase. Od 16. století přibývá demografických pramenů. Jedná se o dobu pozdního feudalismu a též o dobu reformace a protireformace. V tomto období se začínají rozvíjet výrobní vztahy na kapitalistickém principu v rámci feudálního státu a zároveň dochází k upevňování státní moci a rozvoji byrokracie. Byla vedena administrativa státní, církevní, městská i vrchnostenská (patrimonijní, patrimoniální).

Městská správa v té době ustupuje z hlediska významu pro demografii trochu do pozadí. Podoba městských knih se v podstatě ustálila a vznikaly různé jmenné seznamy obyvatelstva, již ne pouze k berním účelům. Nejprve se jednalo o seznamy části obyvatel příslušících k nějaké skupině, například přehled dělníků zaměstnaných v dolech, přehled havířů apod., později již celkového obyvatelstva města. Co se týče vrchnostenské administrativy, od 16. století se významně rozšířily urbáře, vyvinuly se soupisy sirotků (později všech dětí), vznikaly i tzv. poddanské seznamy, které evidovaly obyvatelstvo obce, ale na základě poddanské příslušnosti (Maur, 1983).

Nyní však již míříme k církevní a státní administrativě, která měla v tomto období o poznání větší význam pro populační zkoumání. V 16. století se v Evropě rozšířily tzv. *církevní matriky*, které původně obsahovaly záznamy o církevních úkonech, jako jsou křty, sňatky a pohřby, což má z hlediska demografie značný význam. Nejstarší matriky vznikaly v románských zemích již ve 14. století. V první polovině 16. století potom máme záznamy o matrikách v Anglii, protestanských německých zemích, ale také na území Čech. První matriky na území Čech jsou známy z protestanského Krušnohoří po vzoru Saska. Podnětem pro všeobecné zavedení katolických matrik byl tridentský koncil z poloviny 16. století. Vedle církevních matrik lze čerpat údaje také ze seznamů farníků. Katolická církev vedla dva typy takových seznamů – *zpovědní seznamy* a *seznamy duší*. Zpovědní seznamy nebo též velikonoční seznamy pravděpodobně pochází ze Španělska z konce 15. století a byly sepisovány každoročně o Velikonocích pro kontrolu vykonané zpovědi. Na českém území jsou známy už z období krátce před třicetiletou válkou. Seznamy duší neboli status animarum vznikly v 16. století v Itálii a sloužily k zapisování všech obyvatel farností. Postupem času se objevují v řadě dalších zemí, například ve Švédsku (Husförhörslängder) nebo v některých německých zemích (Seelenregister). Na českém území se hojněji

uplatňovaly až v 18. století. Obsahovaly jména farníků i jejich dětí včetně informací o jejich věku, sociálním postavení a případném stěhování. Seznamy duší mají tu přidanou hodnotu na rozdíl od městských či vrchnostenských soupisů, že obsahují data více méně za veškeré přítomné obyvatelstvo (Fialová a kol., 1998).

Důležitost pro nás mají záznamy celozemské, jež jsou součástí státní administrativy. Je nám známo „*Sečtení spravedlivé*“ z roku 1582, jehož obsahem je počet měst, městeček, zámků, tvrzí, vesnic, dvorů a hospodářů v Zemi české. V následujícím roce 1583 za Rudolfa II. také proběhlo v reakci na epidemii moru šetření o „zdraví populace“. Z počátku 17. století, tj. z roku 1604 nelze opomenout „*Urbář a vyhledávání lidí*“, na jehož základě byl v roce 1605 vytvořen soupis poplatníků z českých krajů. V něm nalezneme všechny stavy a lidi poddané v Českém království, dále počet samotných panství, poddanských usedlostí, far či komínů. Na okraj lze zmínit jeden ze soupisů necelozemských, tj. „*Soupis vyznání pánů, rytířů, měšťanů a svobodníků*“, jež byl sepsán ve třech krajích v roce 1628, jako podklad pro rekatolizační záměry.

Potřeba zjistit, jaký je stav země, vzrostla významně po třicetileté válce (1618–1648), která měla výrazný dopad na obyvatelstvo a hospodářství zasažených oblastí. V tomto období vznikly dva významné soupisy. Prvním byl tzv. *soupis obyvatelstva Čech podle víry z roku 1651*. Byl uskutečněn z podnětu pražského arcibiskupství a cílem bylo mimo jiné zjištění, kolik je v zemi nekatolíků. Původně měl soupis evidovat s výjimkou vojska a duchovních veškeré obyvatelstvo, včetně vrchností a svobodníků. U každé osoby se zjišťovalo jméno, věk, rodinný stav, povolání, vztah k hlavě rodiny, ale též náboženství, přičemž u nekatolíků se zapisoval navíc záznam, zda je či není naděje na jejich přistoupení ke katolictví (ČSÚ, 2013a). Než došlo k vyhotovení celého soupisu, bylo patentem nařízeno upustit od podrobného zaznamenávání informací a zpracovat pouze přehledy nekatolíků. Přestože pro některé oblasti máme tedy neúplné či ne zcela přesné informace (pro dva kraje soupisy scházejí), patří tento soupis obyvatelstva k nejvýznamnějším evropským pramenům svého druhu (Pavlík a kol., 1986). Druhým významným soupisem se stala tzv. *berní rula* z let 1653–1656. V polovině 17. století se začaly pro lepší kontrolovatelnost rozvržení berní vytvářet tzv. katastry (soupisy nemovitého majetku). Berní rula je vůbec prvním skutečně celozemským katastrem na území Čech (dochovala se pro většinu Čech včetně Kladska – dnes část Polska) a stala se také podkladem pro pozdější tereziánský katastr. Jde

o snad nejvýznamnější soupis z předtereziánské doby. Atmosféru před vznikem berní ruly zajímavě popsali autoři publikace o berní rule, V. Červený a J. Červená (2003):

„Důvody vedoucí k soupisu poddaných pro daňové účely se rodily už během třicetileté války, která přinesla ztrátu jistoty osobní a majetkové (dané nejen válkou, ale i konfiskacemi a rozsáhlou náboženskou emigrací) i ztrátu naděje na klidný hospodářský život v dalších letech. Města byla zchudlá, venkov polopustý, mnohé obce a osady zanikly a počet obyvatel např. v Čechách se odhadoval na méně než 1 milion. Během čtyř let vznikl plán ke zjištění poměrů v zemích a roku 1654 byl urychleně realizován, protože pramen příjmů vídeňského dvora značně vyschl.“

V rule jsou zaznamenáni jednotliví držitelé dani podrobených domů ve městech, poddanských usedlostí a svobodných dvorů. Data jsou řazena podle krajů, panství a obcí. Zjišťovala se také rozloha osévané půdy, počty dobytka, řemeslo a živnosti u každého měšťana či poddaného. Rula eviduje snad všechny vsi (pro mnohé se jedná o nejstarší záznam o jejich existenci) a podává relativně podrobnou charakteristiku o držitelích domů. Na Moravě byly jakousi obdobou ruly tzv. lánské rejstříky z let 1656 a 1667, nezahrnovaly však královská města a měly řadu nedostatků. Celozemské soupisy obyvatel však začínají pro Moravu až v r. 1754 v rámci sčítání lidu v celé habsburské monarchii. Ve Slezsku potom vznikl první katastr v letech 1721–1729, zvaný karolinský (Maur, 1983).

Na počátku 18. století máme k dispozici další celozemský soupis s názvem *Soupis konzumentů soli v Čechách* (tzv. solní seznam z roku 1702). Soupis byl realizován na podnět vídeňské vlády, která chtěla podpořit těžbu soli v rakouských Alpách a omezit získávání levnější soli ze zahraničí. U jednotlivých panství byly zjišťovány informace o obyvatelích starších deseti let (zvláště o křesťanech a židech), o řemeslech s vysokou spotřebou soli a o stavech dobytka. Výsledkem bylo snížení ceny soli, avšak zároveň zavedení solní přírážky (ČSÚ, 2013a).

V tuto chvíli jsme prošli cestu vývojem různých druhů soupisů, a to především se zaměřením na české území v období od 11. do počátku 18. století. Stále se však jednalo o soupisy, které sloužily primárně k jiným účelům, než je sečtení veškerého obyvatelstva. Teprve přibližně v polovině 18. století se v Evropě začínají objevovat „pravá“ sčítání lidu, která si kladou za cíl obsáhnout veškeré obyvatelstvo daného území. Souvisí to především s nástupem absolutismu. Právě takovou akci, jako je sčítání, mohla uskutečnit pouze silná

centrální moc a tento akt ji zároveň posiloval. První sčítání lidu bylo provedeno Francií na území její kolonie v Severní Americe roku 1666. V samotné Francii se uskutečnilo sčítání až po Velké francouzské revoluci. Na počátku 18. století se pokusili o sčítání také na území tehdejšího Ruska, když Petr Veliký nařídil tzv. revizi duší (Pavlík a kol., 1986).

2.3 Cesta k moderním sčítáním lidu

Významným mezníkem je nepochybně polovina 18. století, kdy se v tehdy vyspělých zemích začínají uskutečňovat skutečná sčítání lidu zahrnující již veškeré obyvatelstvo, nikoliv pouze jeho část. Obyvatelé jsou sčítáni „dům od domu“. Navíc se postupně, ač mnohdy nelehce, podařilo prosadit provádění sčítání v pravidelných časových intervalech. V řadě demografických publikací je tento okamžik označován za počátek *druhého období* historie sčítání (nebo také za počátek statistického období). Končí dosavadní etapa, kdy se k nám dostávaly pouze dílčí informace o osídlení na základě různých soupisů, a začíná doba, jež je počátkem historie celozemských censů, na jejichž základě se dovídáme řadu důležitých informací o velikosti a struktuře populací mnoha zemí.

Sčítání lidu provedla řada zemí, například roku 1748 Švédsko a Prusko, roku 1749 následovalo Finsko, 1754 Rakousko, 1779 Norsko a Dánsko, 1790 Spojené státy. V řadě zemí bylo prosazení plošných sčítání lidu obtížné. Například Anglie. Zde mělo být sčítání realizováno již roku 1753, ale kvůli obavám, že bude na Anglii uvalena morová epidemie či jiné neštěstí, podobně jako na Izraelity za biblického Davidova sčítání lidu, byla sčítání akce nakonec uskutečněna až v roce 1801. Tento příklad poukazuje na stále silný vliv náboženství a bible (Pavlík, 1960). Mimochodem právě Anglie a Francie byly země, které jako první v Evropě provedly v roce 1801 sčítání lidu již k jedinému dni (Fialová a kol., 1998). Je nutné si však uvědomit, že metodika těchto sčítání, o které z této doby máme pouze útržkovité informace, jistě nebyla srovnatelná s dnešním přístupem. Sčítání byla více propracovávána až postupem času. S dalším vývojem sčítání lidu na českém území a ve vybraných německy mluvících zemích se podrobněji seznámíme v následujících kapitolách.

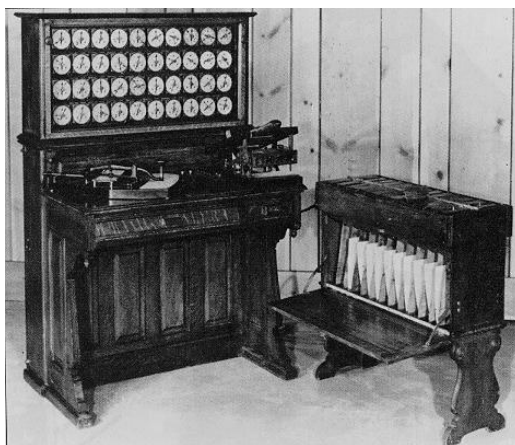
Za počátek tzv. *třetího období* historie sčítání lze označit polovinu 19. století. Sčítání se již provádí ve většině vyspělých zemí. V některých z těchto zemí se sčítá obyvatelstvo nepravidelně, jinde je již určitá periodicitu dodržována, nicméně se stát od státu liší.

Například jednou za deset let bylo prováděno sčítání ve Spojených státech, Anglii, Norsku, Nizozemsku, od roku 1850 také ve Švýcarsku, v pětiletých intervalech se sčítalo ve Francii (zde byl interval zvolen pravděpodobně na základě římských censů), po určitou dobu se každé tři roky census uskutečňoval v německých zemích nebo v rakouském soustátí. V této době začínáme mluvit již o moderních sčítáních lidu. Dochází ke zpřesnění a rozšíření statistiky sčítání a k propracování metodiky sčítání. K rozvoji značnou měrou přispěl belgický astronom, matematik a statistik A. L. Quetelet, který byl pověřen organizací belgického sčítání lidu v roce 1846. Tehdy byly poprvé uplatněny jeho zásady sčítání, které se začaly využívat při následujících sčítáních i v dalších zemích (např. v r. 1857 při sčítání v rakouském soustátí, jehož součástí byly i české země). Státy začínají usilovat o centralizaci sčítacích akcí, vznikají proto národní statistické úřady, ústavy či výbory, jež jsou pověřeny přípravou a realizací sčítání. Později se poprvé dostává na povrch otázka mezinárodní srovnatelnosti, což vede k založení Mezinárodního statistického ústavu v roce 1853 v Bruselu. V tomto roce se zde také konal první statistický kongres, jehož výsledkem byla již konkrétní doporučení k provádění censů v jednotlivých zemích. Mezi ně patřilo například, že by země měly provádět sčítání k jedinému dni, nejlépe v měsíci prosinci a rozmezí mezi sčítáními by nemělo překračovat deset let (Levi, 1854). Zásady sčítání byly dále rozpracovávány, upravovány či zpřesňovány na dalších kongresech (v Paříži, v Londýně, v Berlíně apod.). V této době se ve světě v rámci doporučení upřednostňovalo sčítání přítomného obyvatelstva (popř. zjišťování i osob v době sčítání sice nepřítomných, ale s legálním bydlištěm v dané zemi) a postupně byl upřesňován kritický moment sčítání (v roce 1860 den, v roce 1872 hodina). Nejprve bylo doporučováno využívat při sčítání sčítacího archu pro domácnost, později však začaly být prosazovány spíše individuální sčítací archy především po vzoru řady německých států, Francie či Uherska (Pavlík a kol., 1986). Došlo k ustanovení základních údajů, které se mají při sčítání zjišťovat. K usazení metodiky sčítání dochází zvláště v druhé polovině 19. století. Kromě základních demografických charakteristik obyvatel se již zjišťuje např. délka trvání manželství, otázky týkající se plodnosti a také některé ekonomické otázky jako velikost příjmu a majetku nebo otázky na nezaměstnanost.

Ve čtvrtém období historie sčítání lidu již nedochází k významným změnám z hlediska obsahu sčítání, ale k novým způsobům zpracování dat. Na konci 19. století přicházejí totiž děrnoštitkové stroje a s nimi mechanické zpracování dat. Změnu přinesl americký statistik

německého původu Herman Hollerith. Ten se již účastnil zpracování dat při sčítání ve Spojených státech v roce 1880. Vzhledem k tomu, že velikost americké populace stále rostla (v roce 1880 přesáhla 50 milionů obyvatel), zdálo se již neúnosné dosavadní zpracovávání výsledků, které bylo nesmírně náročné a trvalo mnoho let. Zrodil se tedy nápad, vynalézt stroj, který by proces zpracování dat urychlil a zjednodušil. Takový stroj vymyslel právě Herman Hollerith. Při sčítání v roce 1890 byly tedy ve Spojených státech poprvé využity tzv. děrnoštítkové stroje značky Hollerith. Tehdy urychlily proces zpracování dat na dva roky a ušetřily americké vládě kolem 5 milionů dolarů (IBM, 2011). Nebyly však využity jen ve Spojených státech. Už v následujícím roce Rakousko-Uhersko, jako první evropská země, využilo tyto děrnoštítkové stroje při zpracování části výsledků vlastního sčítání z roku 1890. Německo a Švýcarsko přešlo na mechanické zpracování dat až při sčítání v roce 1910. Děrnoštítkové stroje se časem vyvíjely a poměrně rychle se rozšířily do světa. Významně zrychlily a zpřesnily zpracování výsledků sčítání. Možnosti strojového zpracování měly navíc vliv na zpřesnění klasifikací, tzn. třídění dat (Pavlík a kol., 1986).

Obr. 2.1: Děrnoštítkový stroj Hollerith

Zdroj: IBM (2011)

Jako *páté období* v historii sčítání lidu se někdy označuje doba od konce druhé světové války. Dochází k dalšímu rozvoji a celkovému zdokonalení sčítacích akcí. Je rozšířen obsah sčítání, mnohdy spojením s dalšími cenzy (např. zemědělským, průmyslovým, bytovým). Výhoda spojení více druhů cenzů má však význam pouze tehdy, pokud lze výsledky vzájemně kombinovat. Na příkladu Československa vidíme, že se vyplatilo propojit sčítání

lidu, domů a bytů (oficiálně tento název nesou sčítací akce na našem území od r. 1961), podobně je tomu ve většině dalších evropských zemí. Je to logické, protože lidé žijí v domech a bytech, a právě bydlení představuje důležitou složku životní úrovně obyvatel. Kromě změn v obsahu sčítání se také mění zpracování dat. To souvisí s vývojem výpočetní techniky, která postupem času posunula zpracování výsledků sčítání neskutečně dopředu. Na počátku došlo k rozšíření sálových počítačů. V Československu byly poprvé využity při sčítání v roce 1970. Tehdy se použil největší velkokapacitní sálový počítač dostupný v Československu, CDC 3300 americké firmy CDC (Control Data Corporation). Otázkou dále bylo zpracování vstupních dat, děroštitková technika přestala být dostačující a začala být nahrazována modernějšími technologiemi. Ve Spojených státech již při sčítání v roce 1960 bylo využito systému FOSDIC (Film Optical Sensing Device for Input to Computer), který umožnil upravená data transformovat na magnetickou pásku. V Československu se upustilo od zpracování vstupních dat pomocí děrných štítků v roce 1980, kdy byly děrné štítky nahrazeny maďarskými záznamníky dat Videoplex a později při sčítání v roce 2001 optickým čtením dokumentů (metoda OCR, OMR), které umožňuje digitalizaci tištěných textů. V Rakousku a Švýcarsku byl v tomto období technologický vývoj rychlejší, optického čtení dokumentů využívaly tyto země již při sčítáních v 70. letech. Díky rychlému rozvoji moderní výpočetní techniky v celé vyspělé části světa se neustále zdokonalovaly metody získávání a zpracování dat. Řadu úkonů bylo možné provádět elektronicky, včetně dnes již obvyklého zveřejňování výsledků sčítání.

Dostáváme se k současnému období, v pořadí *šestému*, jež můžeme datovat od počátku 21. století. Velmi významným posunem se stala iniciativa směřující k harmonizaci metodik sčítacích akcí mezi jednotlivými státy světa s cílem mezinárodní srovnatelnosti dat. Ekonomická a sociální rada Organizace spojených národů (OSN) již v roce 1995 vyhlásila svou rezolucí *Světový program sčítání lidu, domů a bytů kolem roku 2000*. Rezoluce doporučila členským státům, aby provedly sčítání lidu, domů a bytů během let 1995–2004 podle mezinárodních a regionálních doporučení a poskytly výsledky sčítání OSN. Pro přípravu censů kolem roku 2000 byla proto vydána celosvětová doporučení OSN (Principles and Recommendations for Population and Housing Census) a na ně navázala samostatná doporučení pro region Evropské hospodářské komise (Recommendations for the 2000 Censuses of Populations and Housing in the ECE Region). Tato doporučení rovněž schválil Eurostat jako směrnici pro země EU. Účelem doporučení bylo poskytnout vedení členským

státům EHK při plánování sčítání, jednalo se především o metodické otázky, tj. rozsah zjišťování, formulace otázek a odpovědí, číselníky a klasifikace. Například bylo navrženo použití následujících klasifikací: NACE Rev. 1 (klasifikace odvětví), ISCO-88 (klasifikace zaměstnání), ISCED (klasifikace vzdělání), ISIC, Rev. 3 (klasifikace postavení v zaměstnání), International Standard, ISO 3166-1 (klasifikace zemí pro státní občanství) a NUTS (klasifikace územních celků). Tento krok velmi významně přispěl k snazší mezinárodní srovnatelnosti dat a možnosti sledování socioekonomického vývoje jednotlivých zemí. K celkovému sjednocení metodik a obsahů sčítacích akcí v jednotlivých zemích však docházelo a stále dochází postupně, je proto potřeba respektovat tyto skutečnosti při porovnání konkrétních ukazatelů. Řada zemí totiž některé údaje nezjišťovala nebo je měla odlišně strukturované. Mnohdy se lišily definice či vymezení pojmů (např. věkové intervaly), konstrukce ukazatelů a dodnes se odlišují ekonomické a sociální podmínky jednotlivých zemí, například rozdílné struktury vzdělávacích soustav v jednotlivých zemích ztěžují srovnatelnost úrovně vzdělání obyvatelstva apod. (ČSÚ, 2005).

Dosud poslední vlna sčítání proběhla ve světě kolem roku 2010 (myšleno v rámci referenčního období 2005–2014). Předtím však došlo na zasedání Ekonomické a Sociální rady OSN dne 22. července 2005 ke schválení rezoluce *Světový program sčítání lidu, domů a bytů kolem roku 2010*. Tím byly určeny základní parametry sčítacích akcí ve všech státech a územích světa. Evropskou hospodářskou komisí OSN (EHK) a Eurostatem byl pro státy EHK vytvořen dokument Doporučení Konference evropských statistiků (KES) ke sčítání lidu, domů a bytů kolem roku 2010. V roce 2008 došlo navíc i k přijetí nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 763/2008 a v dalších letech k přijetí navazujících prováděcích předpisů. Tato ustanovení závazně určila pro státy EU řadu parametrů a metodických pravidel pro ještě větší míru mezinárodní srovnatelnosti. Na základě uvedeného nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) se poprvé během jednoho roku, tj. roku 2011 konalo sčítání ve všech státech EU. V letech 2010 a 2011 se uskutečnila sčítání také v mnoha dalších zemích v Severní Americe, Asii a Oceánii. Naopak v Jižní Americe a Africe bylo naplánováno nejvíce censů na rok 2012. Přesto, že většina zemí provádí sčítání jednou za 10 let, státy jako například Austrálie, Kanada či Irsko zvolily pětiletý interval. V současné době probíhají sčítací akce v naprosté většině států světa, zabývá se jimi a monitoruje je OSN. V méně rozvinutých a rozvojových zemích pomáhají s organizací a metodikou sčítání

často mezinárodní organizace (například United Nations Fund for Population Activities UNFPA). Mnohdy tyto organizace přinášejí i finanční podporu (Bednářová, 2012).

Jednotlivé země se v tomto období navrací k otázce efektivnosti a nákladnosti sčítání. Pozornost se stáčí k volbě metody sběru dat. Technologický vývoj umožňuje využití nových metod. V rámci tradičního sčítání jsou v řadě zemí papírové sčítací formuláře postupně nahrazovány elektronickými. Využívá se jak formy, kdy sčítací komisař zapisuje údaje respondenta do elektronického formuláře, který nosí s sebou v počítači (popř. v tabletu či jiném elektronickém zařízení), tak formy, kdy respondent sám vyplňuje sčítací formulář přes internet (tzv. e-census). Vůbec největším zlomem je nástup administrativních zdrojů dat, obvykle tedy správních registrů. Již při poslední vlně sčítání kolem roku 2010 byl zřetelný nárůst v míře využití administrativních dat při sčítání v řadě evropských zemí (viz kapitola 9). Počátky tohoto způsobu sběru dat při sčítání lze hledat v severských zemích. V Dánsku se sčítání lidu založené čistě na datech z registrů provedlo již v roce 1981, ve Finsku v roce 1990. Norsko, Švédsko, Island a Nizozemsko využívalo v tuto dobu částečně dat z registrů a částečně dat z dotazníkových šetření (například pro šetření domů a bytů, které je již nedílnou součástí sčítacích akcí). Zavedení systému registrů (tj. řady různě zaměřených databází) shromažďujících kontinuálně data o obyvatelstvu v dané zemi zásadně mění postavení sčítání lidu. Soustavná evidence obyvatelstva *de facto* nahrazuje tradiční sčítací metodu. V ideálním případě může ke sčítání docházet každý rok bez administrativní zátěže sčítaných osob (takto je to běžně realizováno například ve Finsku). Vytvoření vhodného systému registrů však není snadný úkol a je otázkou řady let. Aby mohl systém fungovat při sčítání, musí být propracovaný, aktuální a nejlépe vnitřně propojený. Je důležité neustálé ověřování kvality dat v registrech. Navíc v řadě zemí je překážkou nastavení národních zákonů, jež neumožňují přístup statistiky k individuálním administrativním datům. Stojí tady proti sobě dva zájmy: potřeba co nejpřesnější aktuální statistiky obyvatelstva a na druhé straně právo na ochranu osobních údajů. Způsob, který si daná země zvolí pro provedení sčítání, značně závisí na vyspělosti administrativy, informaticko-technologickém vybavení, na gramotnosti obyvatelstva či zastoupení různých skupin obyvatel daného státu (např. kočovníků) a v neposlední řadě také na charakteru sčítaného území (např. hory, pouště, ostrovy).

V současné době již netrvá zpracování výsledků mnoho let, jako tomu bylo v minulosti. Ve vyspělých zemích jsou většinou předběžné výsledky známy do půl roku a výsledky

finální jsou zveřejňovány obvykle do 3 let od ukončení sčítací akce. U členských států EU jsou navíc výsledky sčítání posílány také Eurostatu. Rozsah a obsah sčítání si každý stát určuje v podstatě sám, většinou však v souladu s mezinárodními doporučeními Statistické divize OSN, která obsahují kromě jiného klíčová témata sčítání (tzv. core topics). Státy EU se řídí navíc metodickými pokyny příslušných orgánů EU pro maximální srovnatelnost výsledných dat mezi členskými státy. Jádrový obsah sčítání bývá v základních rysech téměř neměnný, další zjišťované informace se však odvíjí od současné situace a potřeb dané společnosti. V řadě států je sčítání vnímáno jako zásah do soukromí, proto se zde nezjišťují některé statisticky zajímavé informace, např. zdravotní stav, výše příjmů apod. V těch zemích, kde již sčítací akce čerpají z administrativních zdrojů dat, si však občané v podstatě ani neuvědomují, že sčítání probíhá.

3 Rakouská sčítání lidu

České země byly dlouhou dobu součástí rakouského soustátí, proto nyní otevřeme kapitolu tzv. rakouských sčítání (v letech 1754–1910), z nichž mnohá jsou považována za jedny z nejlépe zpracovaných sčítání své doby. Jedná se o soupisy veškerého obyvatelstva, které byly vytvářeny obvykle z fiskálních či vojenských důvodů.

Za počátky všeobecných soupisů na území celé monarchie můžeme být vděční císařovně Marii Terezii (1740–1780), jež započala éru pravidelných sčítání lidu a významně přispěla k modernizaci státní správy. Takový vývoj byl značně ovlivněn faktem, že habsburská monarchie byla v době nástupu Marie Terezie na trůn neustále ohrožována nepřáteli, především silicím Pruskem. Pro vedení případných válek byly nutné finanční prostředky i lidské zdroje, což posilovalo potřebu utvoření souhrnné evidence obyvatelstva na území rakouského soustátí.

3.1 Sčítání v letech 1754–1857

13. říjen 1753, den, kdy císařovna Marie Terezie vydala první reskript (nařízení) o každoročním sčítání. Z tohoto reskriptu plynulo, že faráři v celé říši mají každý rok pořizovat seznamy farníků, jež mají být členění na komunikanty (tj. osoby schopné zpovědi či osoby, které se vyzpovídaly), mládež způsobilou náboženské výchovy a na nedospělé děti (ČSÚ, 1978). U všech má být uvedeno pohlaví, věk a stav (myšleno stavovská příslušnost). Pravidla a podmínky, jak má být první sčítání nakonec provedeno, se však ještě měnily. Dalšími reskripty z počátku roku 1754 byla souběžně s duchovenstvem pověřena organizací sčítání též světská vrchnost (vrchnostenské úřady), přičemž obsah sčítání byl rozšířen o soupis domů a o hospodářskou charakteristiku majitele domu. Krajské úřady měly vytvořit konskripční tabulku pro kraje a zemské úřady pro země (Pavlík a kol., 1986). Reskripty bylo dále nařízeno, že se budou nakonec soupisy obyvatel provádět každé tři roky, nikoliv každoročně.

V roce 1754 tedy došlo k vytváření dvou soupisů zároveň, duchovního a světského, přičemž pro ně bylo stanoveno jednotné schéma. Sčítalo se veškeré přítomné obyvatelstvo, které později bylo rozlišováno na domácí, tj. v místě narozené či později přistěhované a usedlé, a cizí, tj. dočasně přítomné. Zjišťovala se pohlavní i věková struktura obyvatel

a také rodinný stav. Data se již třídila podle věkových skupin (1–15 let, 15–20 let, 20–40 let, 40–50 let a přes 50 let). Jednalo se o vůbec první sčítání veškerého obyvatelstva v zemích rakouské monarchie a pro nás zároveň o první sčítání veškerého obyvatelstva na území českých zemí. Výsledná data ze sčítání byla považována za státní tajemství a přes 100 let byla držena v tajnosti. Při pozdějším porovnání výsledků z obou soupisů se však zjistilo, že výsledky vrchnostenského sčítání se neshodují s výsledky sčítání duchovenského, ten totiž vykazoval všeobecně vyšší počty (Dvořáček, 1926).

Další soupis měl být proveden za tři roky, tj. roku 1757, nicméně kvůli probíhající sedmileté válce k němu došlo až roku 1761. Schéma bylo shodné s prvním soupisem z roku 1754. Výsledky sčítání se však nepovažují za příliš spolehlivé v důsledku obav obyvatel ze zdanění a nepříliš propracované technice sčítání. Postupem času se začalo zjišťovat stále více informací, tištěné formuláře byly podrobnější. Reskriptem z 22. května 1762 bylo rozšířeno dosavadní schéma o klasifikaci obyvatelstva podle povolání (klasifikace vydržela až do roku 1769, nesrovnatelná však se současnými moderními klasifikacemi) a sčítání se od tohoto roku mělo provádět každoročně. Zjišťoval se počet panství a míst, počet obyvatelstva podle pohlaví, věku a stavu, počet usedlých a neusedlých rodin, od roku 1773 počet přistěhovalých a vystěhovalých (pohyb obyvatelstva). Současně se začal sčítat tažný dobytek, tj. koně, voly.

Soupisy prováděné každoročně v letech 1762–1769 v podstatě zastávaly roli veškeré statistické evidence a zároveň jde o první zachovalé údaje o obyvatelstvu v Čechách v krajském členění. Poprvé umožňují zjistit informace o hustotě zalidnění na úrovni krajů (Pavlík a kol., 1986). Sčítání prováděná do roku 1769 byla organizována současně vrchnostenskými orgány a duchovenstvem. Stejně tak jako u prvního sčítání v rakouské monarchii z roku 1754, nadále přetrvávaly rozdíly mezi výsledky soupisů politických úřadů a církevních soupisů. Církevní soupisy byly úplnější. Odhaduje se, že přibližně o 6–7 % byly světské soupisy podhodnoceny. Důvodem byly nejen obavy z rostoucích daní, ale pravděpodobně také skutečnost, že vrchnostenské soupisy zahrnovaly pouze místní poddané, ale soupisy duchovní i ostatní osoby (Berrová-Brabcová, 2006). Ve srovnání s prvním soupisem z roku 1754 však tyto soupisy nepřinášejí natolik přesné informace.

V roce 1770 přicházejí změny ve způsobu sčítání. V následujícím období mezi lety 1770–1851 provádějí základní konskripci (soupis) nově vojenské orgány namísto církevních

a současně kontrolní soupis též vrchnostenské orgány. K této změně dochází na základě reskriptu Marie Terezie (z 10. března 1770), ze kterého vyplývá, že novým hlavním cílem konskripce se stává zjištění počtu branců (mužů k odvodu do vojenské služby). Je nařízeno „*všeobecné popsání duší, sepsání tažného dobytka a spočtení domů*“ k provedení reorganizace vojenských obvodů. To znamená, že vedle soupisu obyvatel měl být opět proveden soupis koní a volů a též soupis domů. Na jedné straně došlo k vývoji směrem k lepší identifikaci osob a domů. Pro potřeby sčítání bylo právě v tomto období poprvé nařízeno očíslování domů a po sčítací akci bylo již zakázáno měnit si příjmení, začala platit dědičnost příjmení. Tato změna se týkala českého katolického obyvatelstva, situace u židovského obyvatelstva byla řešena až patentem z roku 1787 (ČSÚ, 2013a). Na základě nařízení českého gubernia (správního úřadu) v r. 1770 se začaly již závazně zapisovat do matrik jména i s příjmeními. Do tohoto okamžiku se totiž používala hlavně křestní jména, která například podle povolání, vlastností či vzhledu byla doplňována různými přízvisky, tj. příjmeními, která nebyla nikde oficiálně zakotvena a během života jedince se mohla měnit (například starý, veselý, kovář, krejčí). Na druhé straně se snížilo množství informací o populaci, protože vojenské soupisy evidovaly pouze mužskou část populace podle věku a s rozdělením do dvou kategorií „*způsobilí k předání k ručnicím*“ a „*časem nadějní*“, tzn., zda jsou připraveni nastoupit do vojenské služby (pozn. ručnicí byla označována vojenská či lovecká střelná zbraň, puška). Ačkoliv vrchnostenské soupisy stále evidují veškeré obyvatelstvo podle podobných pravidel jako předchozí soupisy, jejich výsledky se dochovaly jen částečně a nejsou natolik přesné.

Až do roku 1776 se v rámci vojenských konskripcí zjišťuje pouze počet mužů, a to podle věku a výšky. Získáváme tedy vůbec první údaje o tom, jak lidé byli vysocí na našem území. Zároveň se upravily konskripční tabulky z hlediska věku pro vojenskou službu – horní hranice způsobilosti byla zvýšena ze 40 na 50 let (Pavlík a kol., 1986). Dále nezapomeňme zmínit, že v tomto období rakouských sčítání byly jasně definovány sankce pro úmyslné vyhnutí se sčítání. Dotyčné osobě hrozil trest až dvou let prací na pevnostních stavbách a pokud by tehdy zatajila svůj majetek (například ukryla dobytek) před soupisem, mohl jí být zkonfiskován, kdekoli bude nalezen.

Zde lze v krátkosti připomenout významného právníka, historika a statistika 2. poloviny 18. století Josefa Antonína Rieggera (1742–1795), který především svým dvanáctisvazkovým dílem „*Materialien zur alten und neuen Statistik von Böhmen*“ přispěl

k osvětlení populačního vývoje na území Čech. Jedná se o přehled dosavadních pramenů a poznatků o české populaci. Dílo obsahuje nařízení a další instrukce z konskripce do roku 1777, ale také veškeré výsledky pro Čechy z konskripce z let 1762–1768, 1772–1776 a 1781–1786. Přináší tak velmi cenné informace, mnohdy jedinečné, které často nebylo možné z jiných zdrojů vypátrat (ČSÚ, 1978).

V roce 1777 byl vydán nový konskripční patent, který opět přispěl ke zpřesnění systému soupisů a s mírnými změnami se stal základem soupisů až do roku 1851. V této době stále zůstávalo hlavním cílem konskripce zahrnujících pouze civilní obyvatelstvo zjištění branné schopnosti obyvatel. Jak to tedy vypadalo do roku 1851?

Do roku 1828 se prováděly konskripce každoročně, poté se interval prodloužil na tříletý. Od roku 1780 došlo ke sjednocení vojenských a politických soupisů ve smyslu, že oba soupisy zahrnovaly muže i ženy. U mužů však stále byly informace především z vojenských důvodů podrobnější než u žen. V letech 1780–1803 se začaly započítávat již také děti od jednoho roku a od roku 1805 děti od narození. V tuto dobu se mění i vymezení obyvatelstva pro sčítání. Zapisovalo se tzv. domácí obyvatelstvo (tj. osoby příslušné do dané obce), které se rozlišovalo na přítomné (včetně cizinců z jiných zemí Rakouska a cizozemska) a nepřítomné (nepřítomné uvnitř země, mimo zemi, neznámo kde). Roku 1806 bylo nařízeno, aby se vojenská a politická šetření celkově sjednotila, a to znamenalo, že od roku 1807 byly výsledky vojenských i politických šetření jednotné, neexistují dvojí data. I v tomto období je nadále zjišťováno povolání osob, klasifikace rozlišuje následující kategorie: duchovní / šlechtici / úředníci a honorace / měšťané, řemeslníci a umělci / rolníci / domkaři, zahradníci (skupina domkařů zrušena roku 1808) / jinak zaměstnaní.

Jak již bylo naznačeno, sčítání od roku 1830 (resp. 1831 soupis opakován) probíhala v tříletých intervalech, tj. v letech 1834, 1837, 1840, 1843 a 1846. Další soupis byl v důsledku revolučního dění kolem roku 1848 uskutečněn až v roce 1851 (přesněji na přelomu let 1850 a 1851). Údaje získané v tříletých periodách byly však jen revizí dříve zjištěných údajů, nikoliv novým fyzickým šetřením. V podstatě šlo o opravy dat podle pravidelných revizí tzv. populačních knih, které začaly vznikat již od r. 1778 na panstvích a ve městech. Do populačních knih jako dalšího zdroje demografických dat se zaznamenávaly všechny rodiny se členy domácnosti. Hlava rodiny měla za povinnost všechny případné změny jako úmrtí či narození bezodkladně hlásit. Významné je

poznamenat, že úhrnné výsledky soupisů obyvatelstva se začaly od roku 1828 soustavně vydávat v publikaci s názvem "*Tafeln zur Statistik der Österreichischen Monarchie*" (dále zkráceně *Tafeln*). V nich je možné získat údaje (ze soupisů i jiných zdrojů) jako například počty sňatků, narození a úmrtí podle věku a příčiny úmrtí, počet osob ve městech s více než 2 000 obyvateli, v některých letech navíc třídění podle náboženství či dokonce minulá data o celkových počtech obyvatelstva od roku 1792. *Tafeln* vycházely buď ročně či po dvou až třech letech. Výsledky konskripce byly však značnou dobu státním tajemstvím, proto také *Tafeln* byly přístupné veřejnosti až od roku 1844. Vydávání této publikace bylo ukončeno v roce 1865 (Pavlík a kol., 1986). Již zmiňovanou konskripcí z roku 1851 končí de facto souvislá řada soupisů domácího obyvatelstva na našem území. Do současné doby se však z těch nejstarších soupisů neboli konskripce dochovaly pouze kusé informace.

Polovina 19. století znamená pro Rakousko-Uhersko podobně jako pro většinu evropských zemí přelom ve vývoji metodiky sčítání. Sčítání lidu z roku 1857 je označováno jako přechod mezi soupisy obyvatelstva a moderními sčítáními lidu především z toho důvodu, že se poprvé konalo k jednomu okamžiku, tj. k 31. říjnu 1857. Na přípravu měli úředníci pouze sedm měsíců vzhledem k tomu, že císařské nařízení bylo vydáno 23. března 1857. V tuto chvíli se již neúčastní organizace sčítání vojsko, ale pouze politické úřady (obce a nově ustanovené okresy). Přesto, že uvedené sčítání bylo již založeno na rozdíl od předchozích censů na zkušenostech z dalších zemí, sčítalo se při něm stále ještě domácí obyvatelstvo, nikoliv tzv. přítomné obyvatelstvo, které se v tuto dobu začalo prosazovat při sčítáních v zahraničí. Data byla tříděna podle náboženství, povolání, věku, rodinného stavu a podle pobytu (přítomní / nepřítomní v době sčítání). Klasifikace povolání se již také vzdalovala starším feudálním klasifikacím a blížila se již moderní odvětvové statistice (viz obr. 3.1).

Sčítání lidu v roce 1857 bylo provedeno v rámci rakouského císařství na celém území budoucího Československa. Soupisy obyvatel v předešlém období, tj. do roku 1851 totiž mnohdy neprobíhaly současně na českém i slovenském území. Zatímco sčítání na našem území byla uskutečňována stejně jako v rakouských zemích, tak na slovenském území (přesněji v Uhrách, neboť Slovensko nebylo tehdy územně specifikováno) došlo ke sčítání pouze v letech 1785, 1787, 1805 a 1828.

Obr. 3.1: Údaje z převáděcího archu z roku 1857

Příjmení, jméno a šlechtické označení	Rok, měsíc a den narození	I. Podle náboženství										II. Podle povolání, řemesla nebo zdroje obživy																	
		katolíci			neunifikovaní			evangelici																				ostatní	
		římští	řečtí	arménští	řečtí	arménští	luteráni	reformovaní	unitáři	židé	ostatní vyznání	duchovní	úředníci	vojška	spisovatelé a umělci	advokáti, notáři	zdravotníci	majitelé pozemků	majitelé domů a rent	továrníci a řemeslníci	obchodníci	lodníci a rybáři	dělníci v zemědělství	dělníci v průmyslu	dělníci v obchodě	ostatní služby	nádeníci	muži ad 14 let	ženy a děti
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28

III. Podle věku																IV. Podle stavu				V. Podle pobytu												
muži																ženy				muži		ženy		muži		ženy						
od narození do 6 let	přes 6 do 12 let	přes 12 do 14 let	14	15	16	17	18	19	20	21	přes 21 do 24 let	přes 24 do 26 let	přes 26 do 40 let	přes 40 do 60 let	přes 60 let	od narození do 6 let	přes 6 do 12 let	přes 12 do 14 let	přes 14 do 24 let	přes 24 do 40 let	přes 40 do 60 let	přes 60 let	svobodní	ženatí	vdovci	svobodné	vdané	vdovy	přítomní	nepřítomní	přítomné	nepřítomné
			ročníky																													
			29	30	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58

Zdroj: Pavlík a kol. (1986), vlastní zpracování

3.2 Sčítání v letech 1869–1910

Vstupujeme do posledního období dějin rakouského soustátí. 60. léta 19. století znamenají pro Rakousko politický neklid v důsledku rychlého hospodářského rozvoje a roku 1867 dochází k rakousko-uherskému vyrovnání, které rozděluje monarchii na dvě správní části. Sčítání od této chvíle probíhá v Rakousku a Uhersku zvlášť. V důsledku správních změn byly v českých zemích zrušeny stávající kraje a zřídila se okresní hejtmanství, později také okresní zastupitelstva.

Jako první moderní sčítání je označováno sčítání lidu z roku 1869, které zahájilo řadu pravidelných sčítání lidu v Předlitavsku (tj. v rakouské části Rakouska-Uherska) a vytvořilo podmínky pro porovnávání základních demografických charakteristik od tohoto roku až po současnost. Sčítání bylo nařízeno říšským zákonem z 29. března 1869 a mělo zachycovat stav k 31. prosinci 1869 (článek I. zákona však umožnil, že sčítání bylo realizováno až počátkem roku 1870 se zpětným převodem k 31. 12. 1869). Zákon stanovil způsob sčítání a stálou periodicitu sčítání v desetiletých obdobích, a to vždy k 31. prosinci roku končícího nulou (přesněji byl kritický moment stanoven na půlnoc z 31. 12. na 1.1.). Tomu tak opravdu bylo až do rozpadu Rakouska-Uherska. Dále bylo určeno vymezení sčítaného obyvatelstva a většina základních sledovaných znaků. K dalším jednotlivým sčítáním se podle tohoto

zákonu vydávala už pouze prováděcí nařízení. Při tomto sčítání je na místě zmínit několik významných změn. Na základě mezinárodních doporučení se jako hlavní sčítá již přítomné obyvatelstvo (vedle toho se však stále zjišťuje obyvatelstvo domácí, tj. podle domovské příslušnosti v dané obci, včetně dočasně či trvale nepřítomných). Sčítání připadalo do kompetence ministerstva vnitra a samotné provedení šetření měly na starosti obce, tj. obecní úřady, popř. ve vybraných obcích okresní hejtmanství, která jmenovala příslušné (v dnešní terminologii označované) sčítací komisaře. Co se týče správního dělení, po roce 1869 se na českém území relativně stabilizovalo, a proto umožňovalo využití dat v čase i za menší územní celky. Sčítací jednotkou se stala domácnost. Sčítací lístky (Anzeigezettel) byly vyplňovány majitelem domu nebo sčítacími komisaři na základě ústního sdělení sčítaných osob. Tomu, kdo odmítl poskytnout údaje, nebo je poskytl nepravdivě, hrozila pokuta v rozmezí 1–20 zlatých nebo odsouzení až na 4 dny do vězení. Výtěžek z pokut měl připadnout fondu pro chudé dané obce (Berrová-Brabcová, 2006). Pokrokem v tomto sčítání bylo, že se podrobněji třídilo obyvatelstvo podle věku, byla významně rozšířena klasifikace povolání, již se také zaznamenávaly vady jako hluchota či slepota a více pozornosti se věnovalo třídění dat podle jednotlivých znaků.

Následující sčítání se v Předlitavsku uskutečnila v letech 1880, 1890, 1900 a 1910. Metodicky se mezi sebou příliš nelišila. Ve všech je opět základem přítomné obyvatelstvo, podle něhož se provádí většina třídění dat. Postupně však dochází k rozšiřování obsahu sčítání, zjišťovalo se více informací a údaje byly zpřesňovány. Sčítání již neplní pouze úlohu informačního zdroje pro fiskální a vojenské účely, ale poskytují důležité informace o struktuře obyvatelstva z mnoha pohledů a o strukturálních změnách v čase. Sčítání z tohoto období jsou všeobecně považována za nejlépe zorganizovaná a provedená sčítání své doby. Nyní krátce k jednotlivým cenzům.

Při sčítání k 31. 12. 1880 se nově do přítomného obyvatelstva zahrnují také příslušníci armády (aktivní vojsko a zeměbrana). Dosud se totiž sčítalo pouze civilní obyvatelstvo. Na základě nařízení ministerstva vnitra byla do formulářů také prvně zařazena otázka na obcovací řeč (tj. hovorový jazyk, jazyk používaný při běžné komunikaci), podle níž se nepřímou zjišťovalo národnostní složení obyvatel. Na základě výsledků uvedeného znaku ve sčítání se následně stanovovaly například národnostní oblasti a jednacích řečí. Tento znak pro zjišťování národnosti však znevýhodňoval českou národnost, protože v řadě oblastí převažoval jazyk německý. Na základě dat týkajících se obcovací řeči bylo pak možné

konstatovat, že v Předlitavsku tvořila německá národnost většinu a v českých zemích se podíl německé národnosti dlouhodobě pohyboval kolem třetiny obyvatelstva (Srb, 2004). Přes značné diskuze a odpor řady národnostních menšin, včetně té české, se otázka na obcovací řeč udržela až do posledního rakouského sčítání v roce 1910. Dále došlo k rozšíření klasifikace náboženství na 15 vyznání a rozšíření počtu zaznamenávaných duševních vad o „pomatené“ (Irrsinnige) a „hloupé“ (Blödsinnige). Dalším významným počinem bylo zjišťování negramotnosti – rozlišovaly se tři skupiny: umí číst a psát – umí číst – neumí ani číst, ani psát. Klasifikace povolání zůstala v základu podobná klasifikaci ze sčítání z roku 1869. Nově se však zjišťuje vedlejší povolání, podle něž se sekundárně třídí osoby mající vedlejší povolání (primárně jsou tyto osoby rozděleny podle hlavního povolání). Společně s povoláním je dále zahrnuto třídění podle ekonomické aktivity, jež můžeme označit za klasifikaci sociálních skupin (Pavlík a kol. 1986).

Sčítání k 31. 12. 1890 přineslo především výrazný posun ve statistice povolání. Ta se již v rámci sčítání v dalším období nebude příliš měnit, dokonce na ní budou navazovat po rozpadu Rakousko-Uherska následná československá sčítání v letech 1921 a 1930. Informace o povolání se zjišťovalo na základě následujících otázek na: odvětví hlavního povolání a postavení v hlavním povolání (držební, služební nebo pracovní poměr) a dále odvětví vedlejšího výdělků a postavení ve vedleším výdělků (služební nebo pracovní poměr). Klasifikace odvětví byla poměrně podrobná. V roce 1890 zahrnovala 4 třídy, 29 skupin a 173 oborů. Klasifikace sociálních skupin se také dostala do formy, v jaké až na malé změny přetrvá do roku 1950. Další významnou změnou je nový způsob zpracování výsledků sčítání. Zatímco předchozí sčítání se zpracovávala výhradně manuálně, v roce 1890 bylo v Rakousku poprvé použito pro zpracování části výsledků tzv. děroštitkových strojů (americké značky Hollerith), které Rakousko-Uhersko využilo jako první evropská země. Děroštitkové stroje byly užitečné pro třídění do rozsáhlejších klasifikací. V roce 1890 se pro třídění dat používaly pouze čtyři kombinační znaky, později však i rozsáhlejší kombinace. Od roku 1890 je také povinně nařízeno uvádět přesné datum narození.

Sčítání v roce 1900 se od přechodného sčítání příliš neměnilo. Lze jen podotknout, že bylo vyjmuta zjišťování duševních vad, ale již při dalším sčítání v roce 1910 byla tato otázka opět zahrnuta. Při sčítání v roce 1910 se také začala zjišťovat doba trvalého pobytu přítomného obyvatelstva (Pavlík a kol., 1986). Sčítáním z roku 1910 je završena kapitola o sčítáních v rakouském soustátí. K dalším sčítáním již nedošlo, protože do vývoje zasáhla

první světová válka, v důsledku které došlo k rozpadu Rakousko-Uherska a osamostatnění nástupnických států, z nichž nás bude z hlediska sčítání lidu nadále zajímat Československo (v kapitole 4) a Rakousko (v kapitole 7).

4 Československá sčítání lidu

Následující kapitola se bude zabývat sčítáním lidu na území Československa, jež vzniklo 28. října 1918 a zaniklo rozdělením státu 31. 12. 1992. V tomto období již mělo sčítání lidu nezastupitelný význam pro společnost. Neměnila se tak významně metodika sčítání jako v předchozích obdobích, ale vývoj spíše vedl k rozšíření obsahu sčítání a k přesnějšímu a podrobnějšímu třídění dat v důsledku rozvoje výpočetní techniky. Sčítací akce se zdokonalovaly.

Vraťme se však na začátek. Nacházíme se nyní v době po první světové válce a po vzniku samostatného Československa. Jednou z hlavních priorit státních orgánů je mimo jiné provedení celostátního sčítání obyvatelstva, neboť je potřeba zjistit, jaký je početní stav a složení obyvatelstva v zemi, a to především národnostní. V roce 1919 je Revolučním národním shromážděním přijat zákon č. 49/1919 Sb., o organizaci statistické služby a založen Státní úřad statistický jako výkonný orgán, který nahrazuje bývalou Zemskou statistickou kancelář (založenou r. 1898). Dále je jako poradní orgán ustavena Státní rada statistická.

4.1 Sčítání v letech 1921 a 1930

Již 3. března 1919 bylo organizováno ministerstvem pro slovenské záležitosti sčítání lidu na Slovensku. Tehdy byl ministrem Vavro Šrobár, proto se lze setkat s názvem „*Šrobárovo sčítání*“. Důvodem k uskutečnění takového rychlého cenzu bylo zjištění základních informací o velikosti a struktuře slovenské populace jako podklad pro delegaci k mírové konferenci v Paříži, kde se dohadovalo poválečné uspořádání Evropy včetně ustanovení hranic nově vzniklých států, tedy i hranic Slovenska. Ke sčítání byl přizván Josef Mráz jako zástupce nově vzniklého Státního úřadu statistického, aby se podílel na zajištění sčítání, což nebyl snadný úkol. V tomto období ovlivňovaly sčítání politické tlaky a bylo nutné řešit řadu metodických, organizačních a obsahových otázek, včetně zajištění sčítacích komisařů. Právě zde se poprvé zjišťovala národnost československá (ČSÚ, 2013a). Zkušenost z této sčítací akce jistě přispěla k úspěšnosti následujícího prvního všeobecného sčítání na území celého Československa v roce 1921.

Zákon o prvním československém sčítání lidu č. 256/1920 Sb. byl přijat 8. dubna 1920. Na jeho základě proběhlo první československé sčítání k 15. únoru 1921. Na jedné straně sčítání v mnoha ohledech navazovalo na předchozí cenzy za Rakouska-Uherska. Stále se sčítalo přítomné obyvatelstvo, které bylo šetřeno na základě sčítacích archů pro domácnost. Současně byl proveden i částečný soupis bytů. Prováděl se v 28 aglomeracích s počtem alespoň 20 000 obyvatel. Výsledkem bylo, že v nich bydlelo v českých zemích 20 % obyvatel a na Slovensku 6 % obyvatel. Nejprve bylo sčítání nařízeno každých pět let, ale následně se při přípravě následujícího cenzu usoudilo, že je interval příliš krátký a zavedl se desetiletý interval mezi sčítáními.

Na druhé straně se ale v řadě věcí sčítání v roce 1921 lišilo od předchozí praxe. Nejprve je třeba zmínit zjišťování národnosti obyvatelstva, které mělo potvrdit oprávnění vzniku samostatné Československé republiky. Na rozdíl od předválečného zjišťování národnosti na základě otázky na obcovací řeč byla přijata první definice národnosti: „*národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk*“. Tím se mělo odstranit předchozí znevýhodnění pro české a slovenské etnikum. Navíc uvedená definice národnosti umožnila, aby se ke své národnosti mohli přihlásit Židé či Cikáni (neboli Romové), kteří v řadě případů nepoužívali nebo běžně neznali jazyk, jenž je jejich národnostem vlastní. Nad definicí národnosti se vedly dlouhé diskuse. Oficiálně byla již zjišťována československá národnost, která byla podle výsledků logicky nejčtetnější, nicméně bylo možné vedle toho zjistit zvlášť počty obyvatel české a slovenské národnosti. Národnost dotyčné osoby se získala „*přímým svobodným přiznáním každého přítomného obyvatele, staršího 14 let a přičetného*“. Otázka na mateřský jazyk nebyla zahrnuta samostatně, nýbrž společně v kolonce pro národnost (ČSÚ, 2013a).

Za další důležitou informaci se považovaly údaje o povolání, přičemž se porovnávalo současné povolání s povoláním před válkou, tj. k 16. červenci 1914, což umožnilo zjistit sociální a profesní přesuny, k nimž došlo během války. Dále se zjišťovala gramotnost obyvatelstva, tj. čtení a psaní. Sčítání lze jistě považovat za úspěšné, přesto, že bylo náročné z hlediska vyřešení odlišností v administrativním členění mezi českým územím, slovenským územím a Podkarpatskou Rusí. Výsledky sčítání se zpracovávaly s pomocí Powersových děrnoštítkových strojů.

Na základě zákona č. 47/1927 Sb., o sčítání lidu (a také podle nařízení státu Československého ze dne 17. 3. 1927) se uskutečnilo druhé československé sčítání k 1. prosinci 1930. Jednalo se zároveň o poslední sčítání před druhou světovou válkou a lze ho jistě považovat za úspěšné. Navazovalo na předchozí sčítání v roce 1921 a v řadě ohledů bylo rozšířeno či doplněno. Výhodou oproti předchozímu sčítání bylo již dořešení administrativního členění ve všech oblastech Československa. Výsledná data ze sčítání jsou tříděna podle zemí a politických okresů, někde též podle soudních okresů. Opět se sčítalo obyvatelstvo přítomné, jako tomu bylo obvyklé v zahraničí, ale vedle toho se zaznamenávalo též obyvatelstvo bydlící (v územním třídění však zastoupeno pouze celkovými počty). Definice národnosti se v podstatě nezměnila, ale byla ještě více spojována s mateřským jazykem, neboť bylo určeno, že *„národnost se zapisuje zpravidla podle mateřského jazyka“*. Jinou národnost, než které odpovídá mateřský jazyk, bylo možné napsat pouze v případě, kdy sčítaná osoba nemluvila mateřským jazykem ani ve své rodině ani v domácnosti a úplně ovládala řeč oné národnosti. Opět tato otázka byla předmětem kritiky zvláště ze strany národnostních menšin v zemi. Znovu se také uplatnilo provedení částečného soupisu bytů v rámci sčítání, tentokrát byly do soupisu zahrnuty pouze obce s počtem obyvatel od 10 000 výše.

Obsah sčítání byl rozšířen. Jako první je nutno zmínit, že se poprvé zjišťovaly údaje o fertilitě žen (tehdy tato informace zjišťována pouze v Československu a dvou dalších evropských zemích). To má z hlediska demografie značný význam, neboť získané informace umožnily zkoumání reprodukce obyvatel. Tehdy se otázky na fertilitu žen týkaly pouze plodnosti v posledním manželství. Další novinkou bylo zjišťování minulého bydliště sčítaného, pokud nebyl sčítán v obci svého narození. Opět byla zařazena otázka na tělesné vady. Díky uplatnění kombinačního třídění se prohloubily informace o gramotnosti obyvatel či o povolání, bylo zjišťováno i povolání vedlejší.

4.2 Sčítání a druhá světová válka

Další sčítání lidu mělo následovat v roce 1940, přípravy na něj byly zahájeny, ale nakonec k němu nedošlo, neboť do děje zasáhly události druhé světové války. Československo přišlo v důsledku Mnichovské dohody o své pohraniční oblasti (Sudety) a v roce 1939 na českém území vznikl Protektorát Čechy a Morava okupovaný německými nacisty a na slovenském

území byla vyhlášena samostatná Slovenská republika. Rozhodování o sčítání se dostalo na úroveň Říšského statistického úřadu v Berlíně a na odpovídající ministerstva, která měla za cíl sčítání provést bez zjišťování státní příslušnosti a mateřské řeči. Složitou situaci si uvědomili čeští statistici, kteří tvrdili, že sčítání na okleštěném území Protektorátu není dostatečně připraveno (z časových i finančních důvodů), neboť nechtěli poskytnout informace o obyvatelstvu německé mocnosti (ČSÚ, 2013a). Tím pravděpodobně přispěli k rozhodnutí K. H. Franka, německého státního ministra pro Protektorát Čechy a Morava, o zastavení přípravy sčítání. Na místo toho byl proveden tajný soupis osob německého původu. Nicméně alespoň v okupovaném pohraničí bylo na základě říšskoněmeckého nařízení (z 21. 2. 1939) uskutečněno 17. května 1939 sčítání lidu, povolání a podniků a dále došlo ke sčítání lidu na Slovensku 15. prosince 1940, výsledky však tehdy nebyly publikovány. Až po válce, roku 1948, vydal Štátný plánovací a statistický úřad v Bratislavě některé výsledky o povolání obyvatelstva (Pavlík a kol., 1986).

Již krátce po válce byly v obnoveném Československu uskutečněny první soupisy obyvatel, konkrétně v letech 1946 a 1947. Tehdy bylo pro další fungování země klíčové zjistit poválečný stav obyvatelstva, jeho strukturu, rozmístění i to, jaké jsou skutečné ztráty z války. Nebyl však čas na přípravu všeobecného sčítání lidu a následné čekání na výsledky, proto se přistoupilo k provedení následujících soupisů, jež byly samostatně provedeny v české a slovenské části Československa.

Na Slovensku byl soupis obyvatelstva uskutečněn 4. října 1946. Cílem bylo především zjištění údajů o pracovní síle a také o zásobování obyvatelstva. V českých a moravských krajích se soupis uskutečnil 22. května 1947 na základě vyhlášky předsedy vlády ze dne 12. dubna 1947. Jedním z důvodů bylo získání informací o obyvatelstvu pro přípravu systému národního důchodového pojištění. Oba soupisy zahrnovaly poměrně podrobné informace o povolání osob (nicméně se nezjišťovalo vedlejší povolání). Dále přinesly jedinečná data o „dosídlování“ českých pohraničních oblastí z vnitrozemí. Na druhé straně se nezjišťovaly informace ohledně státní příslušnosti, národnosti, náboženského vyznání. Dále nebyly zahrnuty otázky na gramotnost, rodiště či na fertilitu žen. Sčítalo se přítomné obyvatelstvo, v případě Slovenska pouze obyvatelstvo civilní. Výsledky soupisů byly publikovány až po několika letech kvůli přetřídění podle nového územního členění přijatého v roce 1949. Přesto, že provedení soupisů na rozdíl od tradičního sčítání mělo omezený rozsah zjišťovaných dat a časovou nejednotnost (u slovenského sčítání nebyl vůbec stanoven

rozhodný okamžik sčítání), jednalo se v dané situaci o významný zdroj důležitých informací o obyvatelstvu, jež mohly být využity pro plánování další hospodářské politiky státu (Pavlík a kol., 1986).

4.3 Sčítání v roce 1950

Po druhé světové válce se první skutečné československé sčítání lidu uskutečnilo 1. března 1950. Sčítání bylo provedeno na základě vládního nařízení (z 18. 10. 1949) podle zákona o sčítání lidu č. 47/1927 Sb. Ke sčítání lidu byl také připojen soupis domů a bytů, zemědělských závodů a soupis průmyslových závodů. Sčítací akce je označována jako tzv. *národní sčítání*. Do současnosti jde vlastně o jediné sčítání na našem území, které spojilo dohromady sčítání lidu a soupis zemědělských a průmyslových závodů. Zároveň se jednalo o první sčítání domů a bytů na celém území země. Tehdy však ještě bez vzájemného propojení s daty o obyvatelích. (ČSÚ, 2013a).

Cílem cenzu bylo zmapovat důsledky poválečných změn na obyvatelstvo a ekonomiku. V mnoha směrech navazovalo na předválečná sčítání. Opět se sčítalo přítomné i bydlící obyvatelstvo. Data však byla zpracována podle přítomného obyvatelstva, tj. podle místa přítomnosti sčítaných osob v den sčítání. Opět byla zařazena řada stejných otázek, které se již zjišťovaly při sčítání v roce 1930, například dotazy na pohlaví, datum narození, rodinný stav, státní příslušnost a náboženství. Dále na trvalé bydliště a datum přistěhování. Zjišťovala se znovu fertilita žen.

Sčítání však přináší také řadu změn, což je logicky dáno poválečnou situací v Československu. Nejprve začneme otázkou na národnost, která byla při minulých sčítáních ožehavým tématem. Národnost je nově definována jako „*příslušnost k národu, s jehož kulturním a pracovním společenstvím je sčítaný vnitřně spjat a k němuž se hlásí*“. Je zjevné, že se již eliminovala přímá vazba na mateřský jazyk. Národnost byla chápána jako příslušnost k národu a každému byla ponechána svobodná volba národnosti podle svého vlastního přesvědčení, což platilo i při následujících sčítáních. Do roku 1980 se definice národnosti v podstatě nelišila. Nutné je však podotknout, že již nebylo možné uvést romskou národnost. Po válce se romská populace (tehdy nazývaná jako „cikánské obyvatelstvo“, „Cikáni“) považovala za určitou sociální skupinu, nesplňovala tehdejší podmínky pro uznání

samostatné národnosti (ČSÚ, 2013a). Nově byla přidána otázka, zda je sčítaná osoba reemigrant a z jaké země. Naopak byla vynechána otázka na místo narození či tělesné vady. V otázce na povolání bylo rozlišeno osobní a objektivní povolání a otázka na vedlejší povolání byla již samostatně. Vznikly dvě nové klasifikace – klasifikace odvětvová a profesní. Nové bylo zjišťování příslušnosti ke společenské skupině k 1. 5. 1938, 1. 1. 1946 a k 1. 2. 1950. Místo dosud zjišťované gramotnosti se zjišťoval nejvyšší ukončený stupeň školního vzdělání.

Při tomto sčítání byla data tříděna podle nového územního členění z roku 1949. Tato územní organizace nově rozdělila zemi na kraje a tím představovala významné změny ve vymezení dosavadních okresů. Odpovědnost za provedení sčítání měly národní výbory, což setrvalo až do roku 1991 (Pavlík a kol. 1986). Pro zpracování dat se nadále využívalo děrnoštítkové techniky. Sčítání z roku 1950 na jedné straně provázely značné problémy, přece jenom spojení několika soupisů do jedné akce vyžadovalo vyšší finanční, kapacitní i časové možnosti. Na druhé straně přineslo podrobné informace o poválečné struktuře obyvatel a jedinečné informace o situaci po odsunu německého a výměně maďarského obyvatelstva, reemigraci a přesídlení statisíců osob do pohraničí českých zemí. Na základě sčítání byl vydán Statistický lexikon obcí Republiky Československé, který mimo jiné obsahuje seznam názvů obcí a osad, které byly po 5. květnu 1945 přejmenovány z německých a maďarských názvů na české a slovenské. Výsledky sčítání byly publikovány bezprostředně po zpracování, nicméně pouze pro ústřední orgány a národní výbory (navíc s omezeným počtem výtisků). Veřejně dostupné byly až od roku 1962.

4.4 Sčítání v roce 1961

Píše se rok 1961 a k 1. březnu dochází již k druhému poválečnému sčítání v Československu. Sčítání bylo provedeno na základě vyhlášky vlády č. 85/1960 Sb., o provedení sčítání lidu, domů a bytů. Jak název napovídá, od této chvíle nese sčítací akce oficiálně název *Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB)*. Znamená to, že součástí sčítání lidu se stává soupis domů a bytů. Dochází k vzájemnému propojení údajů o obyvatelích, domácnostech, domech a bytech. Soupisy průmyslových a zemědělských závodů již prováděny nebyly. Desetiletý interval mezi sčítáními zde byl překročen z důvodu územní reorganizace v roce 1960 (změny ve vymezení krajů).

Obsahově i způsobem zpracování navazoval cenzus na předchozí sčítání. Je však nutno zdůraznit, že zde bylo využito řady nových postupů z hlediska metodiky i zpracování dat. Poprvé byly údaje plně zpracovány za bydlící obyvatelstvo, tzn. podle místa trvalého pobytu. V souvislosti s tím byl zaveden postup ručního převodu sčítacích lístků vyplněných sčítanými osobami v dočasném působišti do místa jejich trvalého pobytu. Tento postup se využíval až do sčítání v roce 2001. Data za bydlící obyvatelstvo zároveň umožnila provádět roční balance obyvatel podle pohlaví, věku, rodinného stavu apod.

Významnou změnou bylo zavedení koncepce tzv. cenzových domácností, která vycházela především z rodinných vztahů. Cenzové domácnosti se dělily na rodinné a ostatní. Rodinné domácnosti se dále členily na domácnosti tvořené manželskou dvojicí a domácnosti s alespoň jedním rodičem s dítětem. Nerodinné domácnosti se členily na jednočlenné a vícečlenné. O koncepci cenzových domácností, která byla přejata i do mezinárodních doporučení, se především zasadil tehdejší předseda Státního úřadu statistického Dr. František Fajfr (Pavlík a kol., 1986). Celkově data o rodinách byla poměrně podrobně zpracována a byla využita různá kombinační třídění, která nám rozšířila informace o velikosti a složení rodin. Navíc data za domácnosti mohla být dále kombinována s údaji o bydlení. To umožnilo mimo jiné provést odhad nedostatku bytů, což byl v té době citelný problém. Dostáváme k jednomu z cílů tohoto sčítání – pokusit se vystihnout alespoň některé složky životní úrovně obyvatel a tím bydlení bezpochyby je. Ve srovnání s předešlými cenzy se především značně rozšířily informace o bytovém a domovním fondu. Při sčítání byly pokládány otázky na velikost domů a bytů, jejich vybavení, druh, stáří a na další charakteristiky týkající se úrovně bydlení. Vůbec prvně se zjišťovaly údaje o dojížděce do zaměstnání podle krajů, okresů a měst s alespoň 20 000 obyvateli. Na úrovni krajů se rozlišoval i směr dojížděky. Poprvé se zjišťovaly údaje o nové sociální skupině družstevníků rolníků. Při tomto sčítání již nebylo zjišťováno náboženství, tj. příslušnost k církvi, opět byla tato otázka zařazena až v roce 1991.

Výsledky sčítání se zpracovávaly centralizovaně – v Praze a Bratislavě v závodech Ústředny mechanizované evidence, nadále bylo využíváno děrnoštítkové techniky, ale poprvé se využilo pro kontroly tabulátoru Aritma T320. Výsledky byly územně členěny až na úroveň jednotlivých obcí. Základní výsledek sčítání byl publikován v roce 1965 (ČSÚ, 2013a). Rozsah publikovaných výsledků byl mnohem širší než v minulosti a data byla

podrobně zpracována a vytríděna. Sčítání z roku 1961 se považuje za neobyčejně úspěšné a do té doby nejlépe zpracované sčítání.

4.5 Sčítání v roce 1970

Následující sčítání lidu, domů a bytů proběhlo k 1. prosinci 1970. Právním podkladem sčítání bylo usnesení vlády ČSSR č. 157 (z 14. 4. 1965), o hlavních směrech sčítání lidu, domů a bytů 1970, usnesení vlády ČSSR č. 54 (z 5. 3. 1970), usnesení vlády ČSR a usnesení vlády SSR č. 108 (z 18. 3. a 8. 4. 1970).

Ve většině věcí se prakticky nelišilo od úspěšného sčítání v roce 1961. Při přípravě se opět hledělo na mezinárodní doporučení Evropské hospodářské komise i tehdejší Stálé komise RVHP pro statistiku, která určovala minimální rozsah zjišťování a zpracování dat (ČSÚ, 2013a). Sčítání ve fázi přípravy měl na starosti Státní statistický úřad, po přeměně Československa na federaci 1. ledna 1969 se podílely na organizaci Federální statistický úřad i Český a Slovenský statistický úřad.

Nyní si představíme, čím se SLDB 1970 odlišovalo. Poprvé byla do cenzu zahrnuta otázka na mateřský jazyk. Mezi nově zjišťované znaky patřilo rodné číslo, které se stalo již trvalou charakteristikou pro všechna další sčítání. Mimochodem rodné číslo bylo při tomto sčítání zavedeno z důvodu záměru založit demografický registr. Jelikož však většina sčítacích lístků zůstala v tomto bodě nevyplněna či vyplněna nesprávně, odložilo se založení registru na další sčítání v roce 1980 (Pavlík a kol., 1986). V případě zjišťování dojížděky do zaměstnání a škol se rozšířily informace o její frekvenci, vzdálenosti, době a o používaném dopravním prostředku. Poprvé se při sčítání rozlišovalo chtěné a nechtěné soužití dvou nebo více cenzových domácností v jednom bytě, což bylo důsledkem problematiky nedostatku bytů v tomto období. Sčítané osoby byly dále dotazovány na vybavení domácností některými předměty dlouhodobého užívání. Změny nastaly také v řadě klasifikací, zejména ekonomických, což je přirozeně dáno socioekonomickými změnami ve společnosti a složitostí ekonomického systému.

Významnou změnou byl nový způsob zpracování dat. Do sčítací akce poprvé zasáhly počítače, konkrétně velkokapacitní sálový počítač americké značky CDC 3300. Tento pokrok umožnil širokou publikaci údajů jako tisk všech možných tabulek v různých

kombinačních třídění. Data byla poprvé zpracována i za tzv. základní sídelní jednotky (tj. lokality ve venkovském osídlení a urbanistické obvody ve vybraných městech). Opravdu rychlé bylo na tu dobu zpracování tzv. předběžných výsledků, které byly vydány čtyři měsíce po konání sčítání, což tehdy bylo dáno i obavami, že nebudou včas zpracovány a publikovány celkové výsledky, neboť počítač CDC 3300 byl instalován až v červnu 1970 a jeho programové vybavení bylo zcela nové. Díky tomu se od této doby při každém sčítání zpracovávají předběžné výsledky, které nejsou natolik podrobné jako výsledky konečné, zato jsou mnohem rychleji dostupné.

Zajímavé je, že součástí příprav na sčítání se již stala i medializace sčítání. Není pochyb, že tato fáze měla značný význam pro kvalitu pořízených dat od sčítaných osob. V této době se setkáváme s propagací v televizi, v kině či ve filmovém týdeníku. Pro veřejnost byl připraven krátký film o modelovém průběhu sčítání přímo v domácnostech.

Dále je nutno zmínit, že na sčítání přímo navazovalo výběrové šetření domácností, tzv. *Mikrocensus*, který si kladl za cíl zjistit rozdílnosti některých složek životní úrovně obyvatel, například příjmové rozdíly jednotlivých druhů domácností (lze ho považovat za předchůdce dnešního šetření SILC). Výběrový soubor pro Mikrocensus se získal prostým náhodným výběrem 2 % z celkového souboru všech sčítacích lístků (ČSÚ, 2013a). Na základě výsledků řady sčítání byl také vydán Federálním statistickým úřadem v roce 1978 tzv. *Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky 1850–1970*. Jedná se o významné historické a statistické dílo, které ukazuje vývoj sídel a osídlení v období 120 let.

4.6 Sčítání v roce 1980

Čtvrté poválečné sčítání připadlo na 1. listopad roku 1980. Legislativně bylo upraveno zákonem č. 21/1971 Sb., o jednotné soustavě sociálně ekonomických informací, usnesením vlády ČSSR č. 16 (z 26. 1. 1978), usnesením vlády ČSR č. 73 (z 8. 3. 1978) a usnesením vlády SSR č. 106 (z 5. 4. 1978).

Sčítání lidu, domů a bytů 1980 již probíhalo v relativně usazených podmínkách federálního uspořádání Československa a kompetence ohledně sčítání byly jednoznačně rozděleny mezi Federální statistický úřad a národní úřady, tj. Český statistický úřad a Slovenský statistický úřad, a další instituce (národní výbory, okresní úřady). K žádným

významným inovacím v obsahu či provedení oproti předešlým sčítáním nedošlo. Co nového však sčítání přineslo?

Na jedné straně se některé údaje již nezjišťovaly, například mateřský jazyk. Na straně druhé byly detailněji zpracovány určité výstupy, například data o plodnosti žen, třídění základních sídelních jednotek podle typů a velikostí a také směrové zpracování dat o dojížděce do zaměstnání, dříve totiž bylo prováděno pouze bilanční. Významnější změna nastala v použitých sčítacích formulářích, což bylo dáno právě novými způsoby zpracování dat. Sčítané osoby měly za úkol vyplnit 3 typy formulářů: domovní list, sčítací arch a sčítací lístek (viz Příloha č. 1). Spolu se sčítacími formuláři byly domácnostem předávány k vyplnění registrační lístky, které sloužily k založení Centrálního registru obyvatel (CRO) při Ministerstvu vnitra.

Při tomto sčítání byly výsledky dostupné poměrně brzo. Již necelé dva roky po sčítání byly publikovány výsledky i na úrovni krajů a okresů. Pro zpracování dat ze sčítání se totiž podařilo Federálnímu statistickému úřadu pořídit americký sálový počítač CYBER 180, který byl v té době jeden z nejvýkonnějších počítačů. Výsledky sčítání přitom byly uchovány jak v tištěné podobě, tak zároveň v plném rozsahu na mikrofiších (fotomechanicky zmenšených kopiích původního dokumentu). Pro zpracování vstupních dat již nebyly využity děrné štítky, ale maďarské záznamníky dat Videoplex, které údaje v číselných kódech převáděly na magnetické pásky (Pištora, 2012).

Na závěr je možno zmínit, že při sčítáních 1970 a 1980 se uskutečnil „*Soupis obyvatel cikánského původu*“. Problémem však byla identifikace těchto osob. Rozhodnutí, zda bude sčítaná osoba označena jako příslušník romského etnika však nezáviselo na dotyčné osobě, nýbrž na sčítacím komisaři, který posuzoval charakteristické znaky. V roce 1980 se proto jednalo o poslední takto zaměřený soupis konaný při sčítání lidu.

4.7 Sčítání v roce 1991

Poslední československé sčítání lidu se uskutečnilo 3. března 1991 na základě zákona č. 21/1971 Sb. o jednotné soustavě sociálně ekonomických informací, usnesení vlády ČSSR č. 124 (z 28. 5. 1987), usnesení vlády ČSR č. 218 (z 15. 9. 1987) a SSR č. 199 (z 11. 9. 1987). Rozhodným okamžikem sčítání byla stanovena půlnoc ze soboty 2. března na neděli

3. března. Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) 1991 bylo opět integrovaným cenzen, který propojoval informace o obyvatelích, domácnostech, domech a bytech jako v předchozích obdobích a data byla znovu získána a zpracována za obyvatelstvo trvale bydlící. Nicméně i toto sčítání opět přineslo několik změn.

Na základě mezinárodních doporučení přijatých Evropskou hospodářskou komisí OSN byla do sčítání znovu zařazena otázka na mateřský jazyk a na trvalé bydliště v době narození sčítané osoby (ke zjištění dlouhodobé migrace obyvatel). V důsledku politických a společenských změn po listopadu 1989 došlo při přípravě sčítání k řadě obsahových i metodických změn. Nastaly změny ve způsobu zjišťování a zpracování ekonomické aktivity a společenských skupin. Například se nově dělily osoby ekonomicky aktivní podle sektoru národního hospodářství (sektor státní a soukromý). Byly zjišťovány údaje za „osoby hledající zaměstnání“ (tzn. nezaměstnané v rozhodný okamžik sčítání), „zaměstnavatele“ a „pomáhající v soukromém sektoru (rodinném hospodářství)“. Novou zjišťovanou informací byla například otázka na objekt pro individuální rekreaci (chaty, domky a chalupy apod.).

Ke změně došlo též v klasifikaci národností. Národnost je ve sčítacím archu definována jako: *„příslušnost k národu a je ponecháno každému, aby se svobodně vyjádřil o své příslušnosti podle svého přesvědčení“*. Národnost dětí do 15 let se řídí podle rodičů a hlásí-li se rodiče k různým národnostem, na základě dohody rodičů podle jednoho z nich. Sčítací arch umožňoval zápis jakékoliv národnosti zcela bez omezení. Údaj se nemusel shodovat se zápisem v občanském průkazu či jiném osobním dokladu. Významně se zvýšil počet národností, za které byly výsledky zpracovány. Poprvé mezi nimi nalezneme národnost moravskou či slezskou.

Po více než 40 letech byla zpět zařazena otázka na náboženské vyznání (naposledy zjišťována při sčítání 1950), což opět vyvolalo z některých stran nespokojenost. Tolerovalo se proto nevyplnění této otázky. Byly zjišťovány informace za všechny církve a náboženské společnosti působící oficiálně v Československu. V období socialismu nebylo těmto institucím příliš přáno a informace jsme o nich od roku 1950 neměli k dispozici. Údaje o církvích a náboženském vyznání přestaly být zjišťovány na základě usnesení vlády Republiky československé č. 1410 (z 27. 7. 1954), o zrušení evidence náboženského vyznání. Tato situace byla napravena až usnesením vlády ČSFR č. 649 (z 25. 9. 1990).

Konečné výsledky byly centrálně zpracovány ve výpočetním středisku Federálního statistického úřadu opět na sálovém počítači CYBER 180. Výstupy ze sčítání byly mnohem bohatší, podrobnější a bylo jich v tuto chvíli nesrovnatelně více v porovnání s prvními poválečnými československými sčítáními. Postupně bylo vydáno celkem 1172 různých titulů (z toho za ČR 848). Kromě základních publikací vyšlo také množství datových a analytických prací (ČSÚ, 2013a).

5 Sčítání lidu, domů a bytů po vzniku České republiky

Samostatná Česká republika se zrodila 1. ledna roku 1993 rozdělením Československa (tj. České a Slovenské Federativní Republiky) a od této doby až do dnešních dnů proběhla na českém území právě dvě sčítání lidu, a to v letech 2001 a 2011. Sčítací akce nesou název Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB), neboť jejich součástí nadále zůstalo šetření domů a bytů. Sčítání také plynule navázala na předchozí cenzy a zároveň se přizpůsobila v maximální možné míře mezinárodním doporučením OSN a Eurostatu.

5.1 Sčítání v roce 2001

Sčítací akce v roce 2001 se uskutečnila na základě zákona č. 158/1999 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001. Lze si všimnout, že sčítání lidu bylo takto upraveno samostatným zákonem naposledy v roce 1930. Schválení zákona předcházelo obtížné vyjednávání kvůli finanční náročnosti akce. Zákon stanovil rozhodný okamžik sčítání na půlnoc z 28. února na 1. března 2001. Sčítání bylo organizováno a řízeno Českým statistickým úřadem. Na přípravě a provedení SLDB se však také podílely okresní úřady, obce, příslušná ministerstva (Ministerstvo pro místní rozvoj, Ministerstvo vnitra, Ministerstvo spravedlnosti, Ministerstvo zahraničních věcí, Ministerstvo obrany) a také Český úřad zeměměřický a katastrální. Na základě usnesení vlády České republiky ze dne 6. ledna 1999 byla navíc ustanovena Komise pro sčítání lidu, domů a bytů, která zahrnovala vedoucí pracovníky ČSÚ a spolupracujících resortů. Komise měla na starost koordinaci sčítací akce. Schválený rozpočet pro ČSÚ na přípravu, realizaci a zpracování výsledků SLDB 2001 byl přibližně ve výši 2,1 mld. Kč (na období 1997–2003). Reálně bylo nakonec vyčerpáno 1,78 mld. Kč.

Sčítání bylo provedeno tradičním způsobem – metodou sebesčítání. Sčítané osoby vyplňovaly Sčítací list osob, Domovní list a Bytový list. Zjišťovalo se 26 údajů o osobách, 18 údajů o bytech a bydlení a 12 údajů o domech. Vlastní sběr dat obstarávali sčítací komisaři a revizoři (celkem 51 000 osob jmenovaných ČSÚ na návrh obcí), kterým byly přiřazeny do kompetence sčítací obvody (téměř 53 tisíc). Většinou byl přiřazen jednomu sčítacímu komisaři právě jeden sčítací obvod (nejmenší územní jednotky stanovené ČSÚ a pokrývající celé území ČR). K tomu je nutno podotknout, že se sčítáním se pojila důkladná územní příprava, která zahrnovala také vznik tzv. *Registru sčítacích obvodů*. Registr vznikl

obecně jako opora pro výběrová i plošná šetření bytových domácností, jeho obsahem je seznam všech domů a bytů na území ČR s úplnou územní identifikací. Součástí jsou také digitální mapy se zakreslenými domy. Registr byl společně s technologií GIS (geografický informační systém) využit pro přípravu, provedení i prezentaci SLDB 2001. Díky této koncepci územní přípravy SLDB získal Český statistický úřad v roce 2002 prestižní ocenění GIS od firmy ESRI se sídlem v Kalifornii (ČSÚ, 2004). Vzory sčítacích tiskopisů a vzor průkazu sčítacího komisaře a sčítacího revizora byly stanoveny vyhláškou č. 354/2000 Sb. Sčítací tiskopisy, které vyplňovalo obyvatelstvo, byly připraveny v 10 jazykových verzích. Sčítání se vztahovalo na každou fyzickou osobu, která měla v rozhodný okamžik na území ČR trvalý nebo dlouhodobý pobyt, i na každou další fyzickou osobu, která byla na území ČR v rozhodný okamžik přítomna, na každý dům i byt určený pro bydlení, ať už obydlený nebo neobydlený. Sčítání nepodléhali cizí státní příslušníci požívající diplomatických imunit a výsad, stejně jako domy a byty ve vlastnictví jiných států, které sloužily k diplomatickým účelům. Jak bylo uvedeno, do celkového počtu obyvatel se nově zahrnovali na základě mezinárodních doporučení i cizinci s dlouhodobým pobytem na území ČR, na rozdíl od sčítání v roce 1999, kdy tyto osoby byly zahrnuty společně s cizinci s krátkodobým pobytem pouze do dočasně přítomného obyvatelstva. Jednalo se tak o reakci na nárůst migračních toků z a do České republiky v 90. letech minulého století.

Z obsahové stránky se sčítání příliš nelišilo od předchozích cenů, přesto několik rozdílů lze nalézt. Například sčítací list nově obsahoval otázku na druhé a další zaměstnání sčítané osoby či na vybavení bytové domácnosti počítačem. Na druhé straně se již nedotazovalo na vybavení domácnosti mrazničkou, automatickou pračkou a televizorem. Stejně jako při předchozím sčítání byly zahrnuty otázky na národnost a náboženství. Bylo však zdůrazněno, že se jedná o svobodné rozhodnutí sčítané osoby, což může znamenat i nevyplnění těchto otázek. V případě národnosti bylo nově možné uvést dvě národnosti. V případě náboženství byl jako pomůcka ve vysvětlivkách k formuláři uveden seznam registrovaných církví a jiných náboženských společností, nicméně respondent (sčítaná osoba) mohl uvést i jinou církev, náboženskou společnost či víru. Rozdíl z hlediska metodiky lze uvést u počtu ekonomicky aktivních osob, kam nově nejsou zahrnovány ženy na další mateřské dovolené (tj. delší než 28, resp. 37 týdnů) a osoby pobírající rodičovský příspěvek. Řada dalších změn v metodice, které při tomto sčítání nastaly, byly především důsledkem přijetí nových definic a klasifikací v souvislosti s doporučením OSN a Eurostatu pro větší mezinárodní

srovnatelnost dat (viz kapitola 2.3). Pro zpracování výsledků sčítání bylo poprvé využito technologie optického snímání dat (sčítacích tiskopisů) – metoda OCR/OMR (optické rozpoznávání znaků – značek), která umožnila digitalizaci tištěných textů, s nimiž bylo možné následně pracovat jako s klasickým počítačovým textem. Pomocí OCR/OMR byly získány soubory s rozpoznávanými daty jednotlivých formulářů ve formátu SDF, tj. věty s pevnou délkou položek, bez oddělovačů a bez uvozujících znaků (ČSÚ, 2005).

SLDB 2001 se však muselo vypořádat s několika obtížemi. Proti sčítání tehdy stála poměrně silná mediální kampaň, která před začátkem sčítací akce i během ní negativně ovlivňovala důvěryhodnost sčítání i samotného statistického úřadu. Podle zákona se údaje o jménu a příjmení sčítaných osob mohou použít pouze pro zajištění úplnosti sčítání a odstranění duplicit a nesmějí být zaznamenány na elektronické nosiče, ani ukládány v počítačových databázích. Sčítací komisaři a revizoři jsou vázáni slibem mlčenlivosti a smějí nakládat se sčítacími tiskopisy pouze tak, aby nemohlo dojít ke zneužití dat, a sčítací tiskopisy se po skončení zpracování výsledků sčítání musí skartovat. Získané údaje při sčítání smějí být použity pouze pro statistické účely. Přesto se rozváděly diskuze o hrozbě zneužití dat obyvatelstva a výzvy k bojkotu sčítání. Dále se vedle toho polemizovalo nad smyslem a nákladností sčítání, a dokonce o možnosti změnit současné vyčerpávající šetření na dvoustupňový náhodný výběr. V této atmosféře existovalo reálné riziko, že obyvatelé neposkytnou údaje, popř. neposkytnou pravdivé údaje a nebudou získány ze sčítání spolehlivé výsledky. Naštěstí se tato obava nepotvrdila a lze konstatovat, že naprostá většina obyvatel sčítací tiskopisy nakonec vyplnila a odevzdala. Pouze 261 osob odmítlo na vyzvání sčítacího komisaře vyplnit sčítací tiskopisy za svoji osobu, popř. svoji rodinu, 71 osob doplnit chybějící údaje a 28 osob opravit údaje prokazatelně lživé. Odhad osob, které se vůbec nepodílely na sčítání (tj. nesečtené osoby) se pohybuje kolem 1 %.

Sčítání bylo podrobeno také řadou kontrol ze strany Úřadu pro ochranu osobních údajů (dále jen ÚOOÚ). ÚOOÚ však neshledal na základě svých prověrek na pracovištích ČSÚ žádné nedostatky ochrany osobních údajů při provedení a zpracování sčítání. Nicméně existovaly rozpory mezi ČSÚ a ÚOOÚ ohledně obsahu několika zjišťovaných údajů ve sčítání a s tím i vztahu zákona č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a zák. č. 158/1999 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001. Výsledkem bylo, že na základě platného rozhodnutí ÚOOÚ musely být zlikvidovány, resp. blokovány údaje o „počtu zaměstnanců u zaměstnavatelů“ a dále o „počtu narozených dětí v nynějším nebo posledním

manželství“. Poslední uvedený údaj týkající se počtu narozených dětí měl však dosud poměrně značný význam pro demografickou analýzu a tvorbu prognózy demografické reprodukce a předtím byl bez komplikací zjišťován při sčítání lidu už od roku 1930.

Dále byl průběh sčítání ztížen některými novými skutečnostmi. Jednak řada osob a domácností využila možnost odevzdat sčítací tiskopisy na obecní úřad, příp. na ČSÚ (cca 250 tisíc osob). Značný počet osob byl sečten mimo místo svého trvalého pobytu (téměř 750 tisíc osob). To obnášelo pro ČSÚ práci navíc s jejich zařazováním do místa trvalého pobytu, dohledávání přesných adres apod.

Neočekávanou komplikací pro zpracování a publikaci veškerých definitivních výsledků SLDB 2001 se také staly srpnové povodně v roce 2002, které zasáhly i hlavní sídlo ČSÚ v pražském Karlíně. Došlo k částečnému zničení či poškození techniky a práce na sčítání musely pokračovat v provizorních prostorech, což mělo za následek prodloužení zpracování výsledků sčítání o několik měsíců. Ke ztrátě datových souborů však naštěstí nedošlo a podařilo se úspěšně zajistit zbývající etapy zpracování sčítání a publikaci všech definitivních výsledků. K povodním lze na závěr jen podotknout, že bohužel zanechaly stopy i v archivu sčítání lidu na ČSÚ, kde zničily řadu historických dokumentů a publikací z minulých sčítání (ČSÚ, 2004). Předběžné výsledky sčítání byly publikovány 3. července 2001 a definitivní výsledky (veškeré základní výstupní tabulace) byly zpracovány a publikovány do konce roku 2003 (ČSÚ, 2005). Výsledky sčítání byly poprvé prezentovány nejen v publikacích, ale i v elektronické podobě (na CD) a zároveň jsou veškeré publikace v plném rozsahu bezplatně k dispozici na internetových stránkách ČSÚ.

5.2 Sčítání v roce 2011

V pořadí druhé a dosud poslední sčítání lidu, domů a bytů v samostatné České republice bylo uskutečněno opět po deseti letech, tj. v roce 2011, rozhodným okamžikem se stala půlnoc z 25. na 26. března. SLDB bylo legislativně upraveno samostatným zákonem č. 296/2009 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011. Česká republika se v obsahové a metodické přípravě sčítání nadále řídila mezinárodními doporučeními OSN (viz kapitola 2.3) a navíc nově, jako regulérní člen EU (od roku 2004), nařízením Evropského parlamentu a Rady č. 763/2008 o sčítání lidu, domů a bytů a doporučeními KES (Konference

evropských statistiků). Cílem zůstala pokračující konvergence sčítacích akcí jednotlivých evropských států. Nadále se však hledělo i na kontinuitu a srovnatelnost vlastních dlouhodobých časových řad jednotlivých ukazatelů zjištěných na základě předchozích sčítání, proto se sledovala také řada tradičně zjišťovaných informací, které již nebyly závazně stanoveny nařízeními orgánů EU. Sčítací akce navázala na předchozí sčítání z roku 2001, na druhé straně přinesla několik zásadních inovací, které jsou dány technologickým i společenským vývojem.

Přípravu, organizaci i samotné provedení sčítání zajišťoval podle zákona Český statistický úřad. Schválený rozpočet pro ČSÚ na přípravu, realizaci a zpracování výsledků SLDB 2011 mírně přesahoval 2,6 mld. Kč (v cenách roku 2007, na období 2008–2013). Nakonec bylo vyčerpáno pouze zhruba 2,27 mld. Kč. Poprvé v historii však byly terénní práce (především distribuce a sběr sčítacích formulářů) provedeny převážně (z více než 95 %) dodavatelským způsobem. Smluvním partnerem pro provedení terénních prací při sčítání se stala Česká pošta, s.p. (získala zakázku v objemu zhruba 900 mil. Kč). Česká pošta zajišťovala sčítání pomocí tzv. sběrných míst (681 míst), která byla vybavena informačním systémem terénních prací. Tento systém byl propojen s informačním systémem sčítání ČSÚ. Zatímco však při sčítání v roce 2001 distribuci a sběr dat zajistilo 51 000 sčítacích komisařů a revizorů ČSÚ, při tomto sčítání působilo pouze kolem 10 000 sčítacích komisařů (Drápal, 2011). Většinově se jednalo o pracovníky České pošty, pouze v případech větších objektů hromadného ubytování a lůžkových zdravotnických zařízeních bylo sčítání zajištěno sčítacími komisaři přímo řízenými příslušnými dislokovánými pracovišti ČSÚ a v objektech spravovaných ministerstvy, a to i mimo území ČR (zastupitelské úřady a mise, vojenské a policejní útvary působící v zahraničí) zajistila příslušná ministerstva. Sčítací komisaři sebrali kolem 2,5 mil. formulářů. Možností, jak odevzdat sčítací formuláře bylo však více. Za prvé bylo možné bezplatně zasílat vyplněné sčítací formuláře poštou na adresu P.O.Boxu ČSÚ (tzv. metoda sběru mail-back). Tímto sběrným kanálem bylo doručeno 3,5 mil. obálek obsahujících více než 10,5 mil. sčítacích formulářů. Za druhé existovala nově možnost vyplnění a odeslání sčítacího formuláře v elektronické podobě (e-formuláře ve formátu PDF). Tento způsob byl samozřejmě zajištěn řadou bezpečnostních prvků pro ochranu dat. Každý sčítací formulář byl opatřen unikátním evidenčním kódem (v podobě abecedně-číslíkového údaje a zároveň čárového kódu), díky němuž bylo možné sledovat pohyb formuláře od přípravy dat, přes vtištění, distribuci, sběr, naskenování až po vstup

formuláře ke zpracování údajů. Evidenční kód formuláře spolu s tzv. potvrzovacím kódem tvořily přístupové kódy (heslo) ke konkrétnímu e-formuláři na internetové stránce sčítání. Respondent mohl celý formulář vyplnit ihned či uložit pro pozdější vyplnění. Elektronické formuláře bylo možné vyplnit a odeslat online či pomocí datových schránek v období stanoveném pro sběr formulářů (po rozhodném okamžiku sčítání). Lze zmínit, že využití datových schránek bylo spíše okrajové, neboť počet datových schránek fyzických osob byl v populaci velmi nízký a stažení či odeslání formuláře přes webový portál bylo dostupnější a jednodušší. Datové schránky byly uplatněny především při rozesílání domovních či bytových listů právníkům osobám. Ve výsledku bylo elektronicky doručeno více než 4,3 mil. formulářů, tj. 25 % ze všech sčítacích formulářů, což lze považovat za značný úspěch. Výhodou tohoto způsobu bylo, že se oproti tištěným formulářům eliminovala časově náročná fáze pořizování údajů, tj. skenování, optické rozpoznávání a validace porizovaných údajů. Pro sčítání byly použity opět tři druhy sčítacích formulářů (viz Příloha č. 2) – sčítací list osoby, domovní list a bytový list (konkrétní podoba dotazníků i jednotlivých otázek se tvořila postupně od roku 2006, přičemž praktická stránka sčítání byla otestována při zkušebním sčítání v roce 2010 na vzorku 0,5 % obyvatel, domů a bytů ve všech krajích).

Nejzásadnější změnou, kterou přineslo SLDB 2011 však bylo opuštění čistě tradiční metody sčítání a přechod k využití několika administrativních zdrojů dat. Těchto zdrojů bylo využito v podstatě ve všech fázích sčítání (příprava, vlastní sběr dat, zpracování výsledků). Pro respondenty, tj. sčítané osoby to znamenalo předvyplnění části sčítacích formulářů. V případech, kdy se předvyplněné údaje lišily s aktuální situací, měli respondenti, popř. sami sčítací komisaři, povinnost předvyplněné údaje opravit. Hlavními administrativními zdroji se staly registr sčítacích obvodů a budov (RSO) a Informační systém evidence obyvatel (ISEO). Okrajově byla využita i data Informačního systému katastru nemovitostí (ISKN). Využití údajů RSO pro sčítání bylo legislativně umožněno zákonem č. 89/1995 Sb., o státní statistické službě. RSO (založen roku 1996 a spravován ČSÚ) se stal důležitým zdrojem dat o územních a územně evidenčních prvcích a údajů o budovách a bytech. Data RSO sloužila jako podklad pro rozdělení území ČR na sčítací obvody, v nichž působili sčítací komisaři. Využití dat ISEO a ISKN bylo upraveno zákonem č. 296/2009 Sb., o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011. ISEO (spravován Ministerstvem vnitra, následník Centrálního registru obyvatel) představoval údaje o občanech ČR, o cizincích s povolením k pobytu na našem území a o cizincích, kterým byla na území ČR udělena mezinárodní ochrana. Stejně jako

RSO i data z ISEO byla využita ve fázi přípravy i zpracování sčítání. Z ISKN (spravuje Český úřad zeměměřický a katastrální) byly využity především údaje o vlastnících nemovitostí (ČSÚ, 2013b).

Zapojení administrativních zdrojů ve vyšší míře v tuto chvíli nebylo možné, získání administrativních dat od jejich správců, kterými jsou ve většině orgány veřejné moci, bylo totiž pro ČSÚ poměrně obtížné. Zákon o státní statistické službě v § 9 sice deklaroval povinnost ministerstva či jiného správního orgánu potřebné údaje statistice včas a bezplatně poskytnout, ovšem za předpokladu, že zákon vymezující tento zdroj nestanoví jinak. Zákony upravující správu registrů přitom v té době ještě nebyly se zákonem o státní statistické službě plně sladěny a poskytnutí potřebných údajů dostatečným způsobem neumožňovaly. Vedle legislativních omezení byla otázkou i forma, v jaké jsou administrativní data evidována. Samotným základem pro statistiku je mít data v databázovém formátu (Trendová, 2011). Problémem byla taktéž absence některých základních informací v registrech. Například evidence pobytu osob byla možná pouze na úrovni adresy domu, nikoliv na úrovni bytu. Registr bytů či jiná evidence bytů totiž v ČR neexistuje (Šanda, 2012). Při sčítání v roce 2011 však využití dat z uvedených registrů alespoň částečně přispělo ke zkvalitnění výsledků sčítání a pravděpodobně také nastolilo nový směr vývoje sčítacích akcí v budoucnu.

Další zásadní změnu přineslo nařízení Evropského parlamentu a Rady č. 763/2008 o sčítání lidu, domů a bytů, které se stalo závazným dokumentem pro všechny státy Evropské unie. Na základě zmíněného nařízení došlo k přechodu od konceptu místa trvalého pobytu, podle kterého byly zpracovávány výsledky sčítání od roku 1961, ke konceptu místa obvyklého pobytu. Obvyklý pobyt se nachází v místě, kde osoba obvykle tráví období svého každodenního odpočinku bez ohledu na dočasnou nepřítomnost z důvodu rekreace, návštěv, pracovních cest, pobytu ve zdravotnickém zařízení apod., a kde je členem konkrétní domácnosti. Přičemž máme na mysli tzv. hospodařící domácnost, tj. fyzické osoby, které spolu trvale žijí a společně uhrazují náklady na své potřeby (§ 115 zákona č. 40/1964 Sb., Občanský zákoník). Zpracování výsledků sčítání za obvykle bydlící obyvatelstvo bylo reakcí na stále rostoucí mobilitu občanů EU, včetně těch českých a snahou o lepší vystižení reálné situace. Nicméně v rámci legislativy a veřejné správy ČR zůstalo základním kamenem místo trvalého pobytu. Stejně tomu tak bylo v české statistice (především demografické), na trvalém pobytu byly založeny dlouhodobé časové řady různých ukazatelů. Z tohoto důvodu

byla při sčítání zjišťována data za trvale i obvykle bydlící obyvatelstvo, což umožnilo analyzovat rozdíly mezi faktickým a evidenčním bydlištěm i v územním detailu. Adresa trvalého pobytu nebyla zjišťována přímo ve sčítacích formulářích, ale byla doplněna z ISEO Ministerstva vnitra. Podle trvalého bydliště byly také (v prosinci 2011) publikovány první výsledky ze sčítání, tj. tabulky předběžných výsledků. Všechny definitivní výsledky byly ale již zpracovány za obvykle bydlící obyvatelstvo (ČSÚ, 2013c). Je nutné si uvědomit, že zpracování dat podle místa obvyklého pobytu se vyžádalo změny metodických postupů jako novou formulaci určitých otázek, odvozování nových ukazatelů, např. konstrukci obvykle bydlících domácností či výpočty dojížděkových proudů apod. Podle výsledků sčítání se nakonec projevil 20% rozdíl mezi trvale bydlícím a obvykle bydlícím obyvatelstvem (Ouředníček a kol., 2013).

Český statistický úřad spolupracoval i s institucemi jako například Asociace poskytovatelů sociálních služeb či Sdružení azylových domů a vůbec poprvé se pokusil o sečtení osob bez přístřeší využívajících tato zařízení.

Z obsahové stránky lze dále zmínit, že přibyla nová otázka na registrované partnerství (registrované partnerství bylo legislativně upraveno od července 2006). Naproti tomu se již nezjišťovala vybavenost domácností (tj. otázky na vlastnictví osobního automobilu, telefonu apod.) kromě otázky na vybavení domácnosti počítačem a připojením k internetu. Dotazník neobsahoval ani žádné otázky na příjmy a výdaje domácnosti. Zodpovězení otázek na národnost a náboženské vyznání bylo dobrovolné, což na jedné straně dává naprostou svobodu obyvatelům, zda se k těmto osobním otázkám vyjádří, na druhé straně jde z demografického pohledu o znemožnění analýzy vývoje národnostního i náboženského složení české populace. Nově bylo možné uvést příslušnost až ke dvěma národnostem a v otázce náboženského vyznání byla přidána možnost přihlásit se mezi věřící nehlásící se k žádné církvi ani náboženské společnosti.

V průběhu samotné sčítací akce bylo nově k dispozici tzv. call-centrum provozované Českou poštou, s.p.. Jednalo se o telefonní centrum s operátory, kteří odpovídali na dotazy o sčítání. Dále ČSÚ vytvořil samostatné webové stránky o sčítání 2011, kde byly k dispozici vzorově vyplněné formuláře, video-spoty s názornou ukázkou vyplnění formulářů, překlady sčítacích formulářů či vysvětlivek do dalších 8 jazyků a řada důležitých informací o průběhu sčítací akce.

Prezentace výsledků byla ještě bohatší než v roce 2001. ČSÚ vydal tištěné publikace (v omezené míře), které jsou volně dostupné na webových stránkách ČSÚ. Výsledky sčítání byly nově elektronicky prezentovány také ve veřejné databázi ČSÚ (VDB). Zde si uživatel může volit výběr konkrétních tabulek a upravovat si je podle vlastních kritérií. Výsledky lze ukládat do různých formátů (XLS, XML) a graficky zobrazovat (grafy, mapy, motion-charty, fusion-charty apod). Specifickými výstupy byly také datové sady a soubory uložené na elektronická média (CD-ROM, DVD). V souladu s nařízením Komise (EU) č. 519/2010, kterým se přijímá program statistických údajů a metadat pro sčítání lidu, domů a bytů, byly pro Eurostat zpracovány údaje podle nového konceptu tzv. hyperkostek („*hypercubes*“), což jsou vícerozměrné tabulky (vícerozměrná křížová srovnání jednotlivých rozdělení), ve kterých Eurostat požaduje data předávat. Výsledkem jsou pak mezinárodně srovnatelná data v jednotné struktuře za všechny státy EU.

Sčítání v roce 2011 lze jistě považovat za úspěšné. V mnoha ohledech bylo pokrokové, především v míře zapojení informačních technologií. Také účast na internetovém sčítání byla poměrně vysoká ve srovnání s ostatními evropskými státy. Jak uvádí ČSÚ, audity, které během sčítání probíhaly, prokázaly, že pracoviště ČSÚ fungovala správně, pouze v případě České pošty, s.p., která zajišťovala terénní práce, se prokázaly určité nedostatky související především s kapacitou pracovníků call centra, kde se reagovalo na dotazy volajících ohledně sčítání, a s doručováním sčítacích formulářů v daných termínech, a to především ve velkých městech, což bylo do jisté míry způsobeno i nadměrnou velikostí některých sčítacích obvodů a nízkým předepsaným počtem pokusů o distribuci sčítacího formuláře.

6 Sčítání na území dnešního Německa

6.1 Evidence obyvatelstva do roku 1870

Na území německých zemí vznikaly určité soupisy obyvatel již od středověku, nicméně se jednalo o nepravděpodobná šetření a pouze v rámci samostatných měst (např. Norimberk, Frankfurt nad Mohanem). Po dobu řady století byly důležité demografické události jako narození, úmrtí a také sňatky zaznamenávány farnostmi katolické církve, později i protestantskými církvemi. Jednalo se především o *seznamy duší* (označované jako status animarum, Seelenregister, Martinilisten). Z nich se v podstatě vyvinuly jakési registry obyvatel, které byly využívány i v dalších obdobích, kdy zahrnovaly v podstatě veškeré obyvatelstvo a staly se základem pro sčítání lidu v některých německých zemích. Sčítání lidu v tomto případě představovalo revizi takovýchto seznamů osob (podobně jako například v Rakousku či Rusku). Pro příklad lze uvést známý seznam duší (status animarum) z roku 1749 pro biskupství Münster, který představoval první téměř úplný záznam o obyvatelích biskupství. Seznam zahrnuje většinu farností a poskytuje informace o věku a zaměstnání.

V období od 16. a 17. století však nebyly seznamy duší jediným zdrojem využívaným k evidenci obyvatelstva. Byly vytvářeny i tzv. *seznamy daňových poplatníků* (Klassensteuerlisten), a to například v Prusku zvláště v 19. století. Seznamy rozlišovaly jednotlivce a domácnosti a zahrnovaly v podstatě veškeré obyvatelstvo. Nicméně pro účel zkoumání stavu populace nebyly zcela vyhovující, také proto, že poplatníci nebyli jednotně registrováni k identifikovatelnému datu. Vedle příkladu Pruska, které bylo v této době silnou německou zemí, lze uvést další zdroj o obyvatelstvu, tzv. *historické tabulky* (Historische Tabellen). Tyto tabulky byly sestavovány primárně z ekonomických důvodů (zjištění informací o bohatství země). Cílem bylo zjistit počet živnostníků a rozlišovalo se mezi různými druhy pozemků. Mimo jiné však tabulky obsahovaly celkový počet obyvatel a bylo navíc rozlišováno mezi dětmi a dospělými. Dále byly vytvářeny *soupisy obyvatel pro vojenské účely*, které cílily pouze na muže. V některých případech však zahrnovaly veškeré obyvatelstvo. Například v Bavorsku v roce 1803 bylo nařízeno sečtení veškeré populace pravděpodobně proto, aby nebyl zjevný primární cíl této akce, a to zjištění počtu mladých mužů pro vojenskou službu. Výhodou takového soupisu bylo z demografického hlediska především rozdělení populace do věkových skupin. Sasko se také dočkalo rozdělení osob do

věkových skupin v rámci tzv. *soupisů konzumentů* (Konsumentenverzeichnisse) po roce 1772 (Gehrmann, 2009).

Je zajímavé, že ve většině německých zemí ještě v 18. století nebyla dostatečná vůle k vytvoření celostátních statistik obyvatelstva a k provádění sčítání lidu. Pokud vznikl zájem o zjištění počtu obyvatel, více než šetření obyvatel „dům od domu“ se využívalo právě zmíněných seznamů duší či jiných soupisů. Nesmíme však opomenout Prusko, které stálo oproti ostatním německým zemím z hlediska statistiky výrazně v popředí. Od roku 1748 zde bylo zavedeno pruským králem Bedřichem Velikým (v Prusku zvaný Fridrich II. Veliký) každoroční sčítání lidu, také však na základě seznamů duší či jiných soupisů obyvatel, kde byly uvedeny informace o narození, úmrtí a uzavření sňatku. Od roku 1764 byly zaznamenávány i příčiny smrti. Důvodem těchto sčítání bylo sledování změn v počtu obyvatel a s tím související finanční příjmy do státní pokladny. V případě Pruska se přitom v této době jednalo o neustálý růst populace (Frevert, 2011).

K rozvoji demografické statistiky a statistiky obecně docházelo v německých zemích až v průběhu 19. století. Industrializace a teritoriální reorganizace německého území jistě vytvořily do značné míry tlak na organizaci hlubších šetření německé populace. Již na počátku tohoto století začaly vznikat v rámci jednotlivých zemí vlastní statistické instituce (např. v roce 1805 Prusko, 1808 Bavorsko, 1820 Württembersko). Byla uskutečňována první sčítání lidu v řadě německých zemí (například Šlesvicko-Holštýnsko uskutečnilo své první všeobecné sčítání lidu pod dánskou nadvládou v roce 1803). Nicméně tyto sčítací akce byly realizovány v různém časovém rozmezí, s odlišnou metodikou a kvalitou údajů. Některé německé země se omezovaly pouze na samotný údaj o počtu obyvatel, jinde se již začaly při sčítání zjišťovat i další informace. Na mnoha místech převažovala stále církevní statistika (především seznamy duší) a na jejím základě byl zjišťován počet obyvatel, v jiných oblastech se konečně začala více prosazovat vlastní šetření obyvatel (tj. „dům od domu“), podobně jako tomu bylo v tuto dobu již naprosto běžné v zemích Rakouska.

Poprvé se sčítání lidu začala systematizovat v době po Vídeňském kongresu. V roce 1818 došlo k založení tzv. *Spolkové matriky* (Bundesmatrikel). Cílem bylo zjištění alespoň celkových počtů osob ve státech Německého spolku a k výpočtu nákladů na domobranu (Landsturm). Přesto, že tento krok v řadě německých zemí ještě nepřispěl k výraznějšímu pokroku z hlediska statistiky obyvatel, byl prvním impulsem k získání souhrnného přehledu

o počtech obyvatel v rámci těchto zemí. Přitom lze uvést také dvě země, kde založení Spolkové matriky naopak fakticky přispělo k provedení skutečného sčítání lidu v roce 1819 formou samotného šetření obyvatelstva, a to jsou velkovévodství Mecklenburg-Schwerin a knížectví Lübeck. Šetření však trvalo měsíc a v případě Mecklenburg-Schwerin se jednalo také o poslední sčítací akci do roku 1867. (Mecklenburg se navíc tehdy nenechal klasifikovat v rámci Německého spolku podle aktuálních výsledků ze sčítání lidu z roku 1819, ale podle starších údajů s nižším počtem obyvatel, pravděpodobně proto, aby nemusel vydávat vyšší příspěvky na obranu Německého spolku, protože výše příspěvku členských zemí se odvíjela od velikosti populace těchto zemí.) Záznamy z celozemských sčítání z roku 1819 v těchto dvou zemích jsou stále zachovány jako už téměř jediné svého druhu z počátku 19. století (Gehrmann, 2009). V případě velkovévodství Mecklenburg-Schwerin se jedná o ručně psané dotazníky a seznamy domácností podle obcí, které byly shromážděny při sčítání v roce 1819 (a dále také při sčítáních 1867, 1890 a 1900). V nich lze nalézt i informace o hlavě domácnosti (jméno, věk, pohlaví, rodinný stav, náboženské přesvědčení, profese). Nakonec musíme opět zmínit Prusko, které v této době při vlastních sčítáních lidu (zde však stále založených na údajích z různých seznamů či rejstříků nikoliv na vlastním šetření) zjišťovalo pro každou obec počet osob podle věku (méně než 14 let, 14–60 let, přes 60 let) a náboženství, počet osob způsobilých pro vojenskou službu a dále počet budov či množství skotu.

Roku 1834 vznikl Německý celní spolek (Deutscher Zollverein) tvořený Pruskem, Bavorskem, Hesse-Darmstadt, Hesse-Kassel a Württemberskem. Země se společně dohodly, že budou provádět sčítání lidu každé tři roky, a to v prosinci, jako tomu bylo do té doby zvykem v Prusku. Šetření trvalo přibližně čtyři týdny, od roku 1843 se doba zkrátila na pouhé tři dny. Od roku 1858 bylo obyvatelstvo sčítáno již k jednomu referenčnímu dni. Postupem času se přikročilo k získávání údajů pomocí vlastního šetření obyvatel. Pouze někde tyto údaje byly kombinovány s údaji ze seznamů daňových poplatníků či policejních rejstříků. Důvodem bylo postupné uvědomění, že v jednotlivých rejstřících zdaleka nejsou zahrnuti všichni obyvatelé a zároveň postupně rostla poptávka po co možná nejpřesnější statistice obyvatel. V tomto období byly taktéž zjišťovány počty budov a domácích zvířat a šetřeny osoby ve věku pro vojenskou službu. Výsledky sčítání lidu byly využívány v první řadě k výpočtu výše příspěvků jednotlivých členských zemí na vojenské operace Německého celního spolku, které se odvíjely od velikosti populace. Pravidelná šetření však

členské státy prováděly i z dalších důvodů. Na základě sčítání byly vytvářeny seznamy domácností, podle kterých se stanovovaly poplatky za domácnost a daňové povinnosti (válečné a církevní daně, daně z majetku, obchodu, příjmu apod.). Obyvatelé museli dále přispívat na komunitní služby (např. podpory osiřelým a chudým). Sčítáno bylo přítomné obyvatelstvo. Jako obyvatelé byly počítáni i cizinci přítomní v době sčítání. Vojenské jednotky byly sčítány zvlášť.

V roce 1846 vzniklo Sdružení pro německou statistiku (Verein für deutsche Statistik) a zároveň to byl rok, od kterého německé země reálně přikročily k realizaci skutečných sčítání lidu, tj. šetření obyvatel „dům od domu“ s cílem spolehlivější statistiky. Tato strategie byla ustanovena na konferenci Německého celního spolku již v roce 1843. Dále v roce 1848 byl založen Ústřední statistický úřad ve Frankfurtu (Statistisches Zentralbureau). Jednalo se tak o první významné kroky k jednotnému systému německé oficiální statistiky. Při sčítání v roce 1864 byla poprvé stanovena sčítací jednotkou domácnost, pro kterou byly vytvářeny sčítací formuláře. K tomuto kroku bylo přikročeno také na základě doporučení Mezinárodního statistického kongresu v Londýně v roce 1860. Poslední sčítání lidu v Německém celním spolku (rozšířeném o další německé země) se uskutečnilo v roce 1867. Při sčítání se zjišťovaly informace za přítomné obyvatelstvo i za dočasně nepřítomné v době sčítání a všechny země již uplatnily sčítací formuláře pro domácnost. Tato sčítací akce byla považována za model pro následující sčítání prováděná v Německu i některých dalších evropských zemích (Kreyenfeld a Scholz, 2016).

6.2 Sčítání po vzniku Německé říše v roce 1871

Od roku 1871 byly pravidelně prováděny již jednotně strukturované cenzy v rámci nově vzniklé Německé říše (Deutsches Reich). Při prvním sčítání v prosinci 1871 bylo napočítáno přes 41 milionů obyvatel. Od následného sčítání lidu v roce 1875 se uskutečňovaly sčítací akce pravidelně každých pět let. Byly stanoveny základní informace, které se mají zjišťovat při šetření obyvatelstva, a které musí jednotlivé země císařství poskytovat Říšskému statistickému úřadu (Statistisches Reichsamt). Dále bylo jednotlivým zemím umožněno využívat při sčítání individuálních sčítacích formulářů či formulářů za domácnost. Například základní zjišťované proměnné při prvním sčítání v roce 1871 byly následující: jméno, pohlaví, místo a rok narození, rodinný stav, náboženství, státní příslušnost, profese, pozice

v domácnosti a místo bydliště osob dočasně přítomných v domácnosti. Kromě osob přítomných v době sčítání byly zahrnovány i osoby dočasně nepřítomné a jejich postavení v příslušné domácnosti. V řadě zemí se však zjišťovaly i další informace, například fyzické či duševní vady (Gehrmann, 2009). V Prusku se například zjišťovala při sčítání i gramotnost osob starších deseti let (viz Příloha č. 3). V tomto období také došlo ke zřetelnému oddělení církevní a státní moci. Dokumentaci demografických událostí (narození, úmrtí, manželství) registrovaly namísto církví státní instituce, které informace předávaly statistickým úřadům.

6.3 Sčítání ve 20. století

Řada sčítacích akcí pokračovala až do května 1910, kdy bylo provedeno poslední sčítání lidu před první světovou válkou. Tehdy bylo poprvé využito při sčítání metody děrných štítků (jako první metodu vyzkoušely Württembersko a Sasko). Během války se žádné větší sčítání lidu nekonalo, byla uskutečněna pouze omezená šetření většinou za účelem organizace zásobování obyvatelstva potravinami („válečné sčítání“ v roce 1917). Krátce po konci války lze také zmínit určité provizorní šetření obyvatel v roce 1919, jehož výsledky poukazovaly na úbytek mužské populace v důsledku války. K další významnější sčítací akci došlo v podstatě až po patnácti letech, tj. v roce 1925 v rámci tehdejší Výmarské republiky. Nejednalo se pouze o sčítání obyvatelstva, ale zároveň také o šetření povolání a podniků. Sčítání bylo významné i skutečností, že se poprvé sčítalo bydlící obyvatelstvo, nikoliv přítomné, jako tomu bylo doposud. V tuto dobu se předpokládalo, že se naváže na pětiletý cyklus sčítacích akcí, nicméně tento cyklus nemohl být dodržen, protože hned následující roky zasáhla do vývoje hospodářská krize. Další census byl proto proveden až po osmi letech, tj. 16. června 1933. Jednalo se o první sčítání po převzetí moci národními socialisty. Krátce před vypuknutím druhé světové války v květnu 1939 (již po „připojení“ Rakouska a v době okupace Československa) se stihlo uskutečnit ještě jedno sčítání lidu, původně plánované na rok 1938. Tato sčítací akce se stala poměrně citlivým tématem právě v souvislosti s válkou, neboť její výsledky mohly být podkladem pro sestavení seznamů pro deportace Židů. Uvedené sčítání vyvolalo v pozdějších dobách mnohé politické diskuse, zvláště v osmdesátých letech, kdy se stalo silným argumentačním nástrojem těch, kteří zpochybňovali ochranu dat při sčítání. Podle M. Kreyenfeld a R. Scholz (2016) se však dnes

již většina historiků spíše přiklání k názoru, že census nebyl tím hlavním podkladem k identifikaci a následné deportaci Židů žijících v Německu a Rakousku.

Po skončení 2. světové války bylo Německo rozděleno do 4 okupačních zón, které byly spravovány USA, Velkou Británií, Francií a SSSR. V prosinci roku 1945, tj. šest měsíců po konci války bylo sečteno obyvatelstvo v sovětské okupační zóně a v lednu 1946 pak ve francouzské okupační zóně. V říjnu 1946 bylo však provedeno sčítání lidu, domů a bytů ve všech okupačních částech Německa včetně Berlína. Tehdy německé obyvatelstvo čítalo kolem 65 milionů obyvatel. Od roku 1949 bylo Německo rozděleno de facto na dvě části, západní část (*Bundesrepublik Deutschland* neboli *Německá spolková republika*) a východní část (*Deutsche Demokratische Republik* neboli *Německá demokratická republika*), ve kterých byly vytvářeny statistiky samostatně a jednotlivé cenzy byly uskutečňovány nezávisle na sobě.

Ve východním Německu byly údaje z následujících sčítání lidu zpracovávány centrálně, tj. Centrální správou pro statistiku, později Statistickým úřadem NDR (Statistisches Amt der DDR). Výsledky z následujících sčítání lidu však nebyly vždy a v plném rozsahu zveřejněny. Součástí dále uvedených sčítání byla také šetření povolání, domů, bytů a míst výkonu práce. Sčítání lidu se zde konala v letech 1950 a 1964, kdy se naposledy dotazovalo na náboženské vyznání (Kowalczyk, 2009). Dále se pak uskutečnilo sčítání 1. ledna 1971. V polovině sedmdesátých let východní Německo zřídilo centrální úložiště dat obyvatel založené na modelu používaném ve skandinávských zemích. Tento registr obyvatel zahrnoval především údaje o narození a úmrtí obyvatel a také migrační statistiku. Sčítání lidu z 31. prosince roku 1981 bylo posledním tradičním sčítáním v NDR, při němž se ukázalo, že údaje o stavu obyvatelstva v referenčním dni sčítání se odlišovaly pouze mírně od údajů zjištěných v aktualizovaném registru obyvatel. Jak uvádí Kreyenfeld a Scholz (2016), rozdíl mezi daty ze sčítání a daty z registru obyvatel byl zhruba 20 000 osob z 16,7 milionů obyvatel. Další zjišťování počtu obyvatel pouze však na základě uvedeného registru obyvatel proběhlo k 3. říjnu 1990. Výsledné údaje byly tehdy již začleněny do spolkové statistiky právě sjednoceného Německa.

Na rozdíl od NDR v západním Německu byly organizovány oficiální statistiky decentralizovaným způsobem. Statistický systém byl spravován na úrovni spolkových zemí. Sčítání se zde konalo podobně jako v NDR v roce 1950, tehdy se nově zjišťovala informace

o počtu uprchlíků a osob vysídlených (z Polska a Československa). Dále bylo uskutečněno sčítání v letech 1956 (zjišťováno bydlící obyvatelstvo pouze v rámci sčítání domů a bytů), 1961 a 1970 (viz Příloha č. 4), kdy se více soustředila pozornost na oblast vzdělávání a naposledy se při sčítání využilo metody děrných štítků. 25. května 1987 se jen stěží uskutečnilo poslední sčítání lidu v západním Německu. Cenzus se nepochybně zapsal do historie Německa, a to především tím, že se stal veřejně diskutovaným tématem a rozpoutal značný neklid ve společnosti. Sčítací akce se měla původně konat už v roce 1981, aby byl přibližně zachován desetiletý cyklus. Nicméně kvůli problémům s financováním akce byl cenzus přesunut na rok 1983. Tehdy však 1200 obyvatel podalo žalobu na rozhodnutí o sčítání a Spolkový ústavní soud na základě této žaloby plánovanou akci pozastavil. Nakonec tedy byla sčítací akce realizována až 25. května 1987, ale stala se předmětem ostrých diskuzí na úrovni obcí, statistických úřadů či parlamentních výborů ohledně ochrany osobních údajů. Zatímco vláda přišla se sloganem „*Deset minut, které pomohou všem.*“, na druhé straně už stála poměrně silná kampaň proti sčítání. V zemi proběhly demonstrace skupin odpůrců sčítací akce, které vyzývaly k bojkotu sčítání, přičemž argumentovali tím, že osobní údaje poskytnuté občany budou moci být uchovávány a zneužity. Odpůrci používali hesla typu „*Deset minut, kterých budete litovat.*“ či „*Zneužití dat lze předejít pouze, když nebudou vůbec shromážděna.*“.

Pro zajímavost či lepší porozumění atmosféře, která panovala krátce před zahájením sčítací akce lze uvést kuriózní situaci, kdy v noci před konáním sportovního utkání mezi německými fotbalovými týmy Borussia Dortmund a Hamburger SV neznámá osoba bílou barvou namalovala na trávník stadionu nápis „*Boykottiert und sabotiert die Volkszählung*“ (*Bojkotujte a sabotujte sčítání lidu.*). Barvu se však následně nedařilo z trávníku dostat pryč. Aby se mohlo utkání konat, byl text nápisu se souhlasem tehdejšího německého prezidenta Richarda von Weizsäckera prodloužen následovně: „*Der Bundespräsident: Boykottiert und sabotiert die Volkszählung nicht.*“ (*Spolkový prezident: nebojkotujte a nesabotujte sčítání lidu.*). Samotné sčítání (celým názvem „Sčítání lidu, povolání, domů, bytů a míst výkonu práce“) nakonec proběhlo a výsledky dle očekávání byly dostupné po 18 měsících (DESTATIS, 2014). Kampaň odpůrců sčítání měla ovšem dopad do jeho výsledků a to proto, že významná část formulářů byla vyplněna nesprávně nebo nebyla vyplněna vůbec.

V roce 1990 bylo Německo sjednoceno, ke sčítání lidu však v dalších letech nedošlo. V roce 1995 bylo provedeno pouze sčítání domů a bytů, a to ještě jen ve východní části

Německa. Údaje o počtu obyvatel byly získávány na základě aktualizovaných odhadů založených na datech z roku 1987 pro západní Německo a 1981 pro východní Německo. Události jako narození, úmrtí či změna adresy bydliště byly registrovány a podle těchto údajů byl aktualizován počet obyvatel. Zatímco však roční počty narozených a zemřelých byly plně podchyceny, u zahraniční migrace tomu tak nebylo. Bylo proto zřejmé, že aktualizované odhady počtu obyvatel v Německu nepřinesou příliš přesné počty. Německá vláda ale odmítla účast na EU koordinovaném sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 z důvodu nákladnosti a postojů občanů ke sčítání. Vzhledem k tomu, že vyčerpávajícímu šetření obyvatel nebyla německá společnost příliš nakloněna, začalo se prosazovat provedení následného sčítání na základě administrativních zdrojů dat podle vzoru Nizozemska a severských zemí. K 5. prosinci 2001 byl proto uskutečněn test sčítání (na základě zákona o přípravě sčítání z 27. června 2001). Test se týkal pouze registrů vybraných obcí, popř. zahrnoval šetření vybraných adres vlastníků/správce domů a sestával ze tří základních kamenů: prozkoumání registrů obyvatelstva z hlediska údajů o osobách, které jsou hlášeny na dvou a více adresách (kontrola duplicit), prozkoumání registrů obyvatel z hlediska „mrtvých duší“, chybných záznamů a kvality datových souborů a testování procesu získávání údajů o domácnostech. Testem tedy byla zjišťována kvalita registrů z hlediska jejich využití pro novou sčítací metodu a výsledkem bylo potvrzení využitelnosti těchto registrů ovšem za předpokladu, že datové soubory budou prověřeny a statisticky korigovány (Tag a Voy, 2012).

6.4 Sčítání v roce 2011 a využití administrativních zdrojů dat

K 9. květnu 2011 bylo uskutečněno první celostátní sčítání lidu, domů a bytů od sjednocení Německa, které je zároveň dosud posledním uskutečněným sčítáním. Sčítací akce byla především upravena zákonem o sčítání lidu na základě registrů v roce 2011 (z 8. července 2009). Jak název zákona napovídá, bylo upuštěno od tradiční metody sčítání, tj. vyčerpávajícího šetření populace. Sčítací akce byla primárně založena na datech z administrativních zdrojů a doplněna o výběrová šetření, kterých se zúčastnila přibližně třetina obyvatel Německa (účast vybraných osob na šetření byla ze zákona povinná). Přímě oslovení byli především majitelé domů a bytů a dále vybrané domácnosti. Šetření obyvatel hrálo mimo jiné důležitou roli pro kontrolu kvality dat v registrech. Pro Spolkový statistický

úřad představovala sčítací akce mimořádnou výzvu. Sčítání se konalo po dlouhé době a hned s využitím zcela nových metod. Zvláště v případě Německa se jednalo o poměrně složitý statistický systém, na jehož základě docházelo k získávání a zpracování dat (viz Příloha č. 5). Data navíc musela být po celou dobu dostatečně chráněna.

Při sčítání lidu se využívalo jako hlavního zdroje dat obecních registrů obyvatel, ze kterých se získávaly informace o jménu, pohlaví a adrese sčítané osoby, dále její měsíc a rok narození, rodinný stav, státní příslušnost a příslušnost k veřejnoprávní církevní společnosti. Dále byly evidovány informace o manželovi/manželce, registrovaném partnerovi/partnerce a dětech. Mimochodem, až dodnes Německo nemá centrální registr obyvatel, a to i přesto, že například v roce 2008 inicioval diskuzi o jeho zavedení známý politik za CDU a tehdejší ministr vnitra Wolfgang Schäuble (Der Spiegel, 2008). Centrální registry existují pouze v rámci některých zemí Německa, např. v Porýní-Falc, Durynsku nebo v městských státech Berlín, Hamburg a Brémy.

Oblast zaměstnanosti pokrýval především datový zdroj Spolkové agentury práce v Norimberku (Bundesagentur für Arbeit), kde je registrováno zhruba 29 milionů zaměstnanců (podléhajících odvádění příspěvků na sociální zabezpečení), dále nezaměstnaní a příjemci podpory v nezaměstnanosti. Odtud byly získávány kromě identifikačních údajů i informace o tom, zda je dotyčná osoba zaměstnaná či nikoliv, o hospodářském odvětví, ve kterém osoba pracuje, a o místu výkonu pracovní činnosti. Vedle toho však existuje kolem 1,8 milionu státních zaměstnanců (úředníci, soudci, vojáci), na které se nevztahuje povinné sociální pojištění. O nich neshromažďuje informace registr Spolkové agentury práce. Údaje proto musely být převzaty od jednotlivých veřejných zaměstnavatelů.

Kromě využití administrativních zdrojů dat bylo při sčítání provedeno výběrové šetření domácností. Šetření se týkalo přibližně 10 % obyvatel (tj. kolem 7,9 milionu osob). Oslovení respondenti (na základě náhodně vybraných adres) absolvovali rozhovor s tazateli. Průzkum přinesl zejména takové informace, které nejsou v dostatečné míře či formě dostupné pro sčítání v registrech. Jde například o informace týkající se dosaženého vzdělání a kvalifikace, výdělečné činnosti (zvláště u osob samostatně výdělečně činných), náboženského vyznání či migrace osob. Evropská unie také požaduje informace o zaměstnanosti podle metodiky Mezinárodní organizace práce ILO, protože však takové údaje nelze získat z datových zdrojů

Spolkové agentury práce, která využívá odlišných definic, jsou otázky týkající se pracovní aktivity také zahrnuty v rámci šetření domácností (DESTATIS, 2014). Šetření domácností mělo však i další důležitou úlohu. Hráló významnou roli pro přesné určení oficiálního počtu obyvatel v zemi. Konkrétně sloužilo ke korekci počtu obyvatel v obcích s 10 000 a více obyvateli, protože právě u větších obcí se při předcházejícím testu sčítání v roce 2001 zjistilo, že v registrech existují viditelné nepřesnosti. Sčítání založené na datech, která jsou získávána z jednotlivých obecních registrů, s sebou nutně přinášelo řadu problémů jako například zastaralé, duplicitní či chybějící údaje. Registry zkrátka obsahovaly znatelné množství zdrojových chyb, např. vícenásobné registrace jednotlivců s více bydlišti či chyby spojené s migrací obyvatel. Co se migrace týče, vnitrostátní migrace je zde vcelku dostatečně monitorována. Jednotlivci jsou ze zákona povinni úřadům hlásit přestěhování z jednoho bydliště v Německu do druhého a místní úřady, které mají na starost registraci obyvatel, od roku 2000 automaticky porovnávají všechny záznamy o pohybech obyvatelstva v rámci Německa. Na druhé straně však stojí zahraniční migrace, jejíž monitorování je v Německu o poznání složitější. Další otázkou potom zůstává kvalita dat v rámci jednotlivých registračních úřadů (Kreyenfeld a Scholz, 2016). (Pro posouzení kvality výsledků sčítání bylo uskutečněno po několika týdnech ještě opakované šetření obyvatel. Průzkum se týkal 5 % z adres, které byly předtím vybrány pro šetření domácností. Dotčení respondenti byli dotazováni podruhé ale pouze ve zkrácené formě a jinými tazateli. Akce se opět týkala pouze obcí s 10 000 a více obyvateli.)

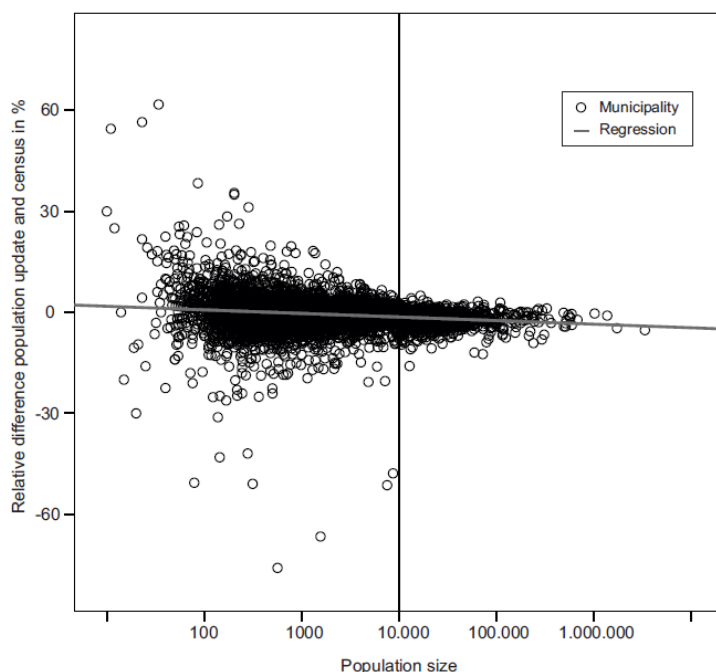
Při sčítání byli dále šetřeni obyvatelé ubytoven a jiných sdílených ubytovacích zařízení, protože, jak ukázal test sčítání z roku 2001, také zde byly oproti aktualizovaným odhadům z roku 1987 (resp. 1981) značné rozdíly v počtech. Šetření tedy sloužilo ke korekci dat v registrech.

Součástí sčítání lidu bylo také sčítání domů a bytů, které však bylo realizováno vyčerpávajícím šetřením, protože dosud v této oblasti nebyl k dispozici spolehlivý registr (například registr bytů) a aktuální statistky například o tom, kde je nedostatek či přebytek bytů nebo jakým způsobem jsou domy vytápěny, chyběly. Celkem 17,5 milionu vlastníků a správců domů a bytů bylo dotazováno poštou. Výsledky sčítání domů a bytů byly tak nezbytným základem pro následná rozhodnutí v otázkách bytové politiky a územního plánování ve spolkových, státních i místních správních orgánech.

Závěry tohoto významného sčítání byly netrpělivě očekávány. Mezi sběrem dat a zveřejněním výsledků však proběhla poměrně dlouhá doba. První předběžné a značně agregované výsledky byly k dispozici od května 2013, data tříděná podle pohlaví a věku poté od ledna 2014. Ke zveřejnění konečných výsledků sčítání došlo až v dubnu 2015. Zpracování výsledků trvalo tedy čtyři roky, během kterých musely být různé důležité výpočty pro další oblasti statistiky stále založeny na aktualizovaných datech z roku 1987 (resp. 1981). Pro představu ve Švédsku, kde populační registry jsou již delší dobu systematicky rozvíjeny, výsledky o populaci podle věku a pohlaví zveřejňují do jednoho roku. Překvapivá byla již primární informace, kterou sčítání lidu přineslo, a to je početní stav obyvatelstva. K referenčnímu dni (9. květnu 2011) čítala populace Německa 80 219 695 obyvatel. To je však o zhruba půl druhého milionu méně, než byl údaj z aktualizovaného odhadu počtu obyvatel ze sčítání z roku 1987 (resp. 1981). Jak se ukázalo, největší podíl na tomto rozdílu měli právě cizinci, kterých se na základě dat ze sčítání vykazovalo o 1,1 milionu méně, než se předpokládalo podle aktualizovaných odhadů (DESTATIS, 2013). Musíme si však uvědomit, že podobně jako v jiných zemích využívajících registrů při sčítání se jedná o odhad počtu obyvatel k danému okamžiku. Přesnost takového odhadu závisí mimo jiné i na časovém zpoždění mezi výskytem demografické události (narození, úmrtí, migrace) a její registrací. Kromě významu sčítání lidu pro sociální politiku, demografii a výzkum v oblasti společenských věd jsou výsledky sčítání významné i z politického hlediska, protože údaje o počtu obyvatel slouží jako podklad pro rozdělování finančních prostředků mezi obce a spolkové státy a pro rozvržení volebních obvodů pro národní a federální volby. To je důvod, proč bylo sčítání někdy kritizováno ze strany obcí, pro které mnohdy výsledek počtu obyvatel ze sčítání nedopadl příznivě oproti doposud prováděným aktualizovaným odhadům z roku 1987 (resp. 1981). Výsledky sčítání, které opravily předchozí údaje o obyvatelstvu, byly nyní zpochybňovány i některými politiky, přesto, že v minulosti viditelné nedostatky aktualizovaných odhadů byly v podstatě přehlíženy. Následující graf 6.1, který vychází z analýzy výsledků sčítání lidu v roce 2011 provedené M. Kreyenfeld a R. Scholz (2016) na počtu přibližně 11 000 obcí, ukazuje rozdíly mezi počty obyvatel jednotlivých obcí získanými z nových dat ze sčítání lidu a počty obyvatel získanými z aktualizovaných odhadů z roku 1987 (resp. 1981). Jednotlivé obce jsou v grafu vyznačeny kolečky, osa x představuje obce podle počtu obyvatel, osa y relativní rozdíly v počtu obyvatel mezi daty ze sčítání a daty

z aktualizovaných odhadů. Je zajímavé, že variabilita rozdílů je vyšší u menších obcí (s počtem obyvatel do 10 000), kde jsou odlišnosti v počtech obyvatel výraznější.

Obr. 6.1: Relativní rozdíly ve velikosti populace v jednotlivých obcích k 9. 5. 2011 mezi daty ze sčítání lidu a aktualizovanými odhady z roku 1987 (v %)

Zdroj: Kreyenfeld a Scholz (2016)

Po uskutečnění sčítání docházelo podle očekávání k nesrovnalostem například při sloučení dat z registru obyvatel a výsledků sčítání domů a bytů, proto byl uskutečněn dodatečný průzkum v obcích s méně než 10 000 obyvateli k odstranění těchto nesrovnalostí. A dále také dodatečný průzkum (bez ohledu na velikost obce) zacílený na odstranění duplicit vzniklých především tím, že někteří občané byli v důsledku chybných údajů vedeni na dvou nebo více rezidenčních adresách (DESTATIS, 2014).

Hlavními argumenty pro provedení sčítání založeného na registrech bylo, že jde o levnější a efektivnější způsob, než je tradiční sčítání lidu, protože v registrech jsou již k dispozici potřebné údaje. Navíc po zkušenostech ze sčítání v roce 1987 se jistě jevila volba využití administrativních dat v kombinaci s výběrovým šetřením příhodněji než plošné šetření. Jak uvádí Spolkový statistický úřad, celkové náklady na sčítací akci se dostaly na

částku 710 milionů eur (z toho připadlo 85 mil. eur pro Spolkový statistický úřad a 625 mil. eur pro spolkové země). Reálně sčítání představovalo množství nových postupů v rámci poměrně složitého decentralizovaného statistického systému postaveného na jednotlivých obecních registrech a dalších rozličných datových zdrojích, které musely být při sčítání obtížně kombinovány, aby byly získány potřebné informace. Především generování dat o domácnostech znamenalo poměrně komplikovaný postup spočívající v kombinaci rozdílných datových zdrojů (registr adres, registr obyvatel, sčítání domů a bytů, výběrové šetření domácností, šetření pro objasnění nesrovnalostí apod.). Domácnosti byly odvozovány na základě konceptu bytové domácnosti (koncept hospodařící domácnosti byl naposledy použit při sčítání v roce 1987). Je zajímavé, že Německo přistoupilo už při tomto sčítání k získávání informací o domácnostech takto složitě z registrů a dalších zdrojů. Například Norsko, které systematicky budovalo samotný registr domácností po dlouhou dobu, poprvé využilo dat o domácnostech z tohoto registru až při sčítání 2011 (Kreyenfeld a Scholz, 2016). Další otázkou také zůstává, zda se nedaly informace o domácnostech získané na základě uskutečněného sčítání využít pro vytvoření registru domácností či jiného registru nebo pro rozšíření registru obyvatel (podobně jako ve Švýcarsku) s ohledem na budoucí sčítání.

7 Sčítání na území dnešního Rakouska

7.1 Sčítání ve 20. století

V rámci Rakouska-Uherska procházely Rakousko a české země společnou historií (viz kapitola 3). Rakouská statistika byla tehdy velmi kvalitní ve srovnání s dalšími evropskými státy. Ještě před první světovou válkou v roce 1910 bylo realizováno poslední společné sčítání lidu. Po rozpadu rakouského soustátí v roce 1918 se však cesty jednotlivých států rozdělily.

V meziválečném období sice Rakousko navázalo na předchozí sčítání, ani zdaleka však v takovém rozsahu. Sčítací akce byly výrazně omezeny a uskutečňovány nepravidelně. Mimořádné sčítání bylo provedeno 31. ledna 1920. Výsledky ukazovaly značné podhodnocení velikosti obyvatelstva, což bylo dáno do značné míry tím, že nemohli být sečteni váleční zajatci, kteří se ještě nevrátili domů, nebo děti, které byly dány k uzdravení do zahraničí. Ke konci roku 1920 bylo řádné sčítání odloženo na rok 1923. Kvůli nedostatku finančních prostředků však ani toto sčítání nemohlo být realizováno v plánovaném rozsahu. Výsledkem bylo pouze několik článků a základních tabulek ve statistických zprávách. Kompletní sčítání se uskutečnilo až v roce 1934. Poté do vývoje opět zasáhla válka, tentokrát druhá světová válka. Po připojení Rakouska k nacistickému Německu v roce 1938 ztratil rakouský statistický úřad nezávislost a jeho čelní představitelé, včetně vedoucího sčítání v roce 1934, byli v lepším případě „pouze“ propuštěni a nahrazeni (Exner, 2002). Sčítání se poté konalo v k 17. květnu 1939 a výsledky byly publikovány společně s německými údaji ze sčítání lidu, povolání a podniků ze 17. května 1939 v rámci publikace „*Statistik des Deutschen Reichs*“.

Po ustálení poměrů se v roce 1951 Rakousko znovu vrátilo k desetileté periodě sčítání. Byl jasně stanoven politický a hospodářský význam této statistické akce. Výsledky o počtu a složení bydlícího obyvatelstva Rakouska především ovlivňovaly rozdělení obyvatelstva do volebních obvodů nebo finanční vyrovnání s jednotlivými spolkovými zeměmi a obcemi. Sčítací akce v tuto dobu však již standardně přinášejí řadu důležitých demografických informací, také údaje o vzdělání či zaměstnanosti. Výsledky poskytují navíc i informace o domácnostech a rodinách. Od roku 1951 bylo součástí sčítací akce již pravidelně sčítání domů a bytů. Naposledy při sčítání v roce 1961 bylo využito metody děrných štítků, od roku

1971 je již vše zpracováváno elektronicky (optické čtení dokumentů). Od roku 1981 se další pevnou součástí sčítání lidu stalo sčítání míst výkonu práce (STAT, 2005).

7.2 Sčítání od roku 2001 a přechod k „administrativnímu“ sčítání

Řada censů vedená tradiční sčítací metodou byla zakončena posledním plošným sčítáním lidu v roce 2001. Sčítání k 15. květnu 2001 bylo realizováno v souladu s mezinárodními doporučeními a upraveno spolkovým zákonem z 16. dubna 1980, o provedení sčítání lidu, idF BGBl. I Nr. 28/2001. Nově bylo využito internetové aplikace na podporu organizace sčítání na úrovni jednotlivých obcí, které vlastní realizaci šetření zajišťovaly. Sčítání přineslo i řadu nových technik jako například skenování dotazníků, rozpoznávací software či automatické kódování textu. Sčítáno bylo tradičně bydlící obyvatelstvo (osoby, které mají hlavní bydliště v Rakousku). Zjišťována byla také zaměstnanost (definice odpovídala metodice ILO). Data přirozeně podléhala kontrole správnosti a chybějící údaje byly nahrazeny údaji od osob s podobnými socio-demografickými charakteristikami (Hot deck-Imputation). Průběžné výsledky byly zveřejněny v listopadu 2001 a konečné výsledky na podzim roku 2002. Kromě standardních výstupů v tištěné i elektronické podobě jsou výsledky sčítání dostupné v rámci statistické databáze STATcube, kde uživatelé mohou data libovolně kombinovat a získávat výstupy ve zvolených formátech (v ČR tuto funkci plní od roku 2006 tzv. Veřejná databáze spravovaná ČSÚ).

Již v červnu 2000 Rada ministrů rozhodla, že příští sčítání bude realizováno na základě dat ze správních registrů. K tomu však bylo zapotřebí vybudovat fungující systém administrativních zdrojů dat. Přípravné práce byly započaty již při sčítání v roce 2001, jedním z prvních kroků se stalo založení Centrálního registru evidence obyvatelstva (Zentrales Melderegister ZMR).

K 31. říjnu 2006 bylo provedeno zkušební sčítání lidu, které mělo za cíl vyzkoušet systém administrativních zdrojů dat pro následné regulérní sčítání, tehdy uvažované na rok 2010. Sčítání kromě získání dat z administrativních zdrojů zahrnovalo i výběrové šetření pro ověření kvality dat v registrech. Výběrové šetření, které probíhalo v listopadu 2006, se týkalo přibližně 10 000 náhodně vybraných domácností (což odpovídá cca 25 000 bydlících osob, tj. 3 ‰ obyvatelstva), které byly však rovnoměrně rozvrženy po celém Rakousku

a dotazovány na základě papírových dotazníků. Tato akce potvrdila proveditelnost nové metody sčítání včetně zajištění ochrany dat. Dále byla získána představa o mezerách a nedostatcích registrů. Vše o zkušebním sčítání bylo prezentováno spolkové rakouské vládě v dubnu 2008 v rámci hodnotící zprávy, kde byly uvedeny i návrhy pro zákonné změny týkající se budoucích sčítání. Novelou zákona pak byly přijaty některé změny, jako například odložení následného sčítání o rok, tj. z 31. října 2010 na 31. října 2011, stanovení tříměsíční lhůty obcím pro přezkoumání údajů o hlavním bydlišti v případech, v nichž Spolkový statistický úřad uváděné údaje neuznal, započítání osob, které k rozhodujícímu datu nepobývaly v Rakousku méně než 90 dnů, apod. Přesto, že závěry zkušební sčítací akce v roce 2006 původně neměly mít žádný vliv na další využití výsledků v jiných oblastech státní správy, vzhledem k přesvědčivé kvalitě dat byl v roce 2008 na základě nových výsledků ze sčítání 2006 přece jenom pozměněn zákon o finančním vyrovnaní, analogický našemu zákonu o rozpočtovém určení daní (STAT, 2016). Tento zákon mimo jiné stanovil každoroční „mini-sčítání na základě registrů“, kde je vždy referenčním dnem 31. říjen. Každoroční výsledek počtu obyvatelstva se využívá ke korekci údajů pro finanční vyrovnaní s obcemi. Z administrativních dat se nicméně nezjišťoval pouze údaj o počtu obyvatel, ale i další informace. K 31. říjnu 2008 byla například zveřejněna i koordinovaná statistika zaměstnanosti a o rok později byly navíc k dispozici demografické údaje, údaje o vzdělání obyvatelstva či statistika dojížděky (do zaměstnání, škol apod.) na úrovni obcí.

Očekávané sčítání v roce 2011 bylo uskutečněno na základě spolkového zákona o provedení sčítání lidu, míst výkonu práce, domů a bytů (zákon o sčítání na základě registrů), BGBl. I Nr. 33/2006 i.d.g.F. Zde je stanoveno, že Spolkový statistický úřad (Bundesanstalt Statistik Österreich) má sčítání provádět na přelomu každého desetiletí, k referenčnímu dni 31. říjnu (poprvé k 31. říjnu 2011). Sčítáno bylo bydlící obyvatelstvo podle hlavního bydliště. Přičemž v Rakousku je možné podle ohlašovacího zákona mít pouze jedno hlavní bydliště, které je definováno v doslovném překladu jako místo, které je „centrem životních vztahů“, a mimo to, i více vedlejších bydlišť. Sčítací akce, jak název napovídá, se také týkala podniků, pracovišť (míst výkonu práce), kde je zaměstnávána alespoň jedna osoba, domů a bytů. Data byla získávána pouze na základě systému administrativních zdrojů (viz obr. 7.1). Rakousko již v tuto chvíli disponuje poměrně vyvinutým systémem registrů a rakouský statistický úřad má zde ze zákona obecný bezplatný přístup ke všem administrativním datům. V rámci tohoto systému lze rozlišovat

tzv. základní registry, které shromažďují informace o obyvatelstvu (viz Příloha č. 6) a tzv. srovnávací registry, pomocí kterých je kontrolována správnost a úplnost údajů v základních registrech. Slouží tak k zajištění kvality dat. Veškerá data pro sčítání byla poskytnuta od celkem 50 různých vlastníků/správců dat.

Obr. 7.1: Systém administrativních zdrojů dat v Rakousku využitý při sčítání v roce 2011

Systém základních registrů	Systém srovnávacích registrů
Centrální registr evidence obyvatelstva (ZMR - Zentrales Melderegister)	Registr cizinců
data Svazu institucí sociálního zabezpečení	údaje od zaměstnavatelů na úrovni federace i jednotlivých zemí
daňové údaje	údaje o sociální pomoci jednotlivých spolkových zemí
údaje rakouského úřadu práce (AMS - Arbeitsmarktservice)	Registr přídavků na děti
Registr úrovně vzdělávání	data o civilních státních zaměstnancích
školská a vysokoškolská statistika	data o vojenské prezenční službě
Registr domů a bytů	Centrální registr vozidel
Registr podniků, Zemědělský a lesní registr	

Zdroj: Kronbichler (2011), vlastní zpracování

Referenčním dnem, ke kterému se vztahují veškerá data pro sčítání, se stal 31. říjen 2011. Od tohoto okamžiku běžela lhůta osmi měsíců, ve které musela být veškerá data (v elektronické, anonymizované a zašifrované formě) z registrů a dalších administrativních zdrojů dat předložena Spolkovému statistickému úřadu. Ten měl následně za úkol data dešifrovat, propojit a zpracovat. V souvislosti se získáváním dat z různých registrů a od různých vlastníků/správců dat, byla nutná dostatečná ochrana dat. Ta byla zajišťována především pomocí speciálního šifrování. Data byla dostupná pouze prostřednictvím specifických osobních identifikátorů pro dané oblasti (bPK-AS: „bereichsspezifische Personenkennzeichen Amtliche Statistik“). Jedná se o 172místné kódy, které může dešifrovat pouze Spolkový statistický úřad. Tím by měla být znemožněna případná vnější identifikace jednotlivce ještě efektivněji, než tomu bylo předtím u tradiční metody sčítání.

Případné mezery v datech z registrů a dalších administrativních zdrojů byly řešeny pomocí odborných odhadů na základě vhodných statistických metod (podobně jako u předchozích sčítání). Aby mohly být lépe identifikovatelné případné chyby v Centrálním registru evidence obyvatel, byl vytvořen model zvaný jako „Analýza bydliště“ (Wohnsitzanalyse). Tento model byl otestován při zkušebním sčítání a je stále rozvíjen ve spolupráci se zástupci měst a obcí. Jednalo se o dotazování (obvykle poštou) těch osob, u kterých nebylo jisté, zda v referenční den skutečně bydlely v místě nahlášeného hlavního bydliště. To například v případech, kdy osoba kromě Centrálního registru evidence obyvatelstva nebyla v žádných jiných správních registrech stejným způsobem evidována, což by ukazovalo, že v daném místě reálně nežije apod. (Kronbichler, 2011).

Podobně jako Německo při svém posledním sčítání v roce 2011 i Rakousko představilo vlastní metodiku odvozování domácností z administrativních zdrojů, ne však natolik složitou jako v Německu. Informace o bytových domácnostech byly získány na základě údajů z registru obyvatel propojeného s registrem budov a bytů (pouze 2 % obyvatel se nepodařilo napojit na byty), údajů z registru sociálního zabezpečení, registru přídavků na děti a registru daní, které sloužily jako základní zdroj dat o vztazích mezi osobami v bytě. Samozřejmě oproti tradiční metodě sčítání některé charakteristiky nemohly být zachyceny, neboť je administrativní zdroje neobsahují, například některé informace o dojíždě (do práce či do školy), informace o hovorovém jazyku či náboženském vyznání apod. První konečné výsledky ze sčítání 2011 byly zveřejněny v červnu 2013, počátkem listopadu pak následovaly i výsledky za domácnosti a rodiny, statistiky zaměstnanosti, vzdělání i dojížděky do zaměstnání a škol. Jak uvádí rakouský statistický úřad, zatímco sčítání tradiční metodou v roce 2001 stálo zhruba 72 milionů eur, sčítání založené na registrech v roce 2011 redukovalo náklady na necelých 10 milionů eur.

8 Sčítání ve Švýcarsku

Švýcarsko je státem, jehož nosnou konstrukcí jsou už od počátku tzv. kantony. Kantony představují do značné míry autonomní oblasti s vlastním parlamentem a vládou. Už v roce 1291 stály v popředí tři kantony, které usilovaly o nezávislost a vytvořily tzv. Švýcarské spříseženstvo. Postupem času kantonů přibývalo a dnes je Švýcarská konfederace, jako suverénní evropský stát, tvořena celkem 26 kantony.

Pohlédneme-li na Švýcarsko jako celek, z hlediska statistické služby patřilo v 18. století mezi relativně zaostalé země. Byly sice uskutečňovány různé soupisy obyvatel v rámci jednotlivých kantonů, ale jejich metodiky, cíle i načasování byly většinou rozdílné. Nicméně v několika kantonech, především ve velkých městech (Basilej, Curych, Bern, Ženeva), byly již v této době soupisy obyvatel prováděny relativně modernějšími postupy, bylo zde totiž do určité míry využíváno zkušeností z Pruska. Z jednotlivých sčítacích akcí lze jmenovat například sčítání v kantonu Bern v roce 1764, nebo sčítání v kantonu Curych v letech 1756, 1762, 1769, 1780 a 1790.

Významným mezníkem bylo do značné míry všeobecné sčítání lidu v roce 1798. Jednalo se o první sčítací akci po sjednocení kantonů v rámci nově vzniklé Helvétské republiky (1798–1803). Je ovšem otázkou, zda ho můžeme považovat za sčítání lidu v moderním smyslu slova. Podle Thomase Busseta uvažoval Markus Mattmüller ve své knize „*Der politische Kontext der Helvetischen Volkszählung von 1798*“ o třech aspektech: metoda šetření, stanovení cíle, zveřejnění výsledků. Sčítací akce z roku 1798 byla značně časově rozvleklá, v mnohých kantonech trvala několik měsíců až přes jeden rok. Cílem sčítací akce byly čistě administrativní účely – vymezení obcí, určení místních názvů, určení počtu obyvatel obcí, distriktů a kantonů. Vláda také poprvé přistoupila ke zveřejnění výsledků. Některé prvky této sčítací akce mluví pro sčítání lidu v moderním smyslu, vcelku však zřejmě musíme tuto akci řadit ještě mezi předchůdce moderního sčítání.

Po konci Helvétské republiky prakticky až do roku 1850, následoval útlum v oblasti sčítacích akcí. Aktivita byly roztrženy do jednotlivých kantonů. Jedinou významnější akcí bylo sčítání v roce 1837, které bylo vyvoláno nutností přezkoumat a upřesnit podklady pro organizaci vojska. Vycházelo z možností jednotlivých kantonů odpovědných za stav mužstva i financování armády. Ani tato sčítací akce v roce 1837 se však netýkala všech

kantonů. Sčítací formuláře obsahující především jména obyvatel každé obce vyplňovali úředníci pověřeni kantonálními vládami v lednu a únoru 1837 (Busset, 1993).

8.1 Sčítání v letech 1850–2000

Významnou postavou švýcarské statistiky je beze sporu Stefano Franscini (učitel z Tessinu, politik, historik). Stefano Franscini (*1796, †1857) prosadil a zorganizoval první federální sčítání lidu v rámci celého území Švýcarska v roce 1850 a mimo jiné přispěl i k založení Spolkového statistického úřadu (vznikl v roce 1860), také proto je označován za otce švýcarské statistiky (BFS, 1996). Rok 1850 znamenal pro Švýcary počátek pravidelných sčítání lidu jednotných na celém území Švýcarské konfederace. Sčítání roku 1850 proběhlo během šesti březnových dnů. Uspořádání sčítací akce v takto krátkém čase znamenalo velký krok dopředu. Kvůli nedostatku finančních prostředků však nebyly výsledky sčítání zcela úplné a přesné. Ze stejného důvodu došlo k využití především souhrnných údajů. Pokrokem však byla skutečnost, že při tomto sčítání se zjišťovala nejen struktura populace a domácností, ale také informace o domech a bytech. Sčítání probíhalo tradičním způsobem pomocí písemných sčítacích formulářů. Tato forma sčítání vydržela následně až do roku 2000.

Jako počátek „éry moderních sčítání“ ve Švýcarsku je považováno následující sčítání z roku 1860. Teprve zákonem z 3. února 1860 se stanovila desetiletá perioda mezi sčítáními a na základě doporučení mezinárodních statistických kongresů bylo dále určeno, že šetření bude probíhat vždy na počátku prosince daného roku (10. 12. 1860, 1. 12. 1870, 2. 12. 1880, 4. 12. 1890, ...). Tato periodicitu sice byla často předmětem diskuse, k odchylce od pravidla došlo však jen dvakrát. V roce 1888 bylo uskutečněno sčítání, jehož výsledky byly použity pro revizi volebních okrsků v národních volbách na podzim 1890 a také pro potřeby zákonodárství o úrazovém pojištění. Druhým vybočením z desetileté periody bylo sčítání v roce 1941, které bylo posunuto z technických i psychologických důvodů kvůli generální mobilizaci v květnu 1940 (potíže se získáním 20 000 sčítacích komisařů, obavy obyvatelstva vzhledem k polické a vojenské situaci). V roce 1860 byl vydán také další spolkový zákon (z 27. ledna), kterým byl založen Spolkový statistický úřad (dnešní název Spolkový úřad pro statistiku). Již od počátku byl Spolkový statistický úřad začleněn pod Spolkové ministerstvo vnitra (EDI), s výjimkou let 1914–1930, kdy byl podřízen Ministerstvu pro finance a cla.

K provádění jednotlivých sčítání se muselo přistupovat opatrně, protože již od počátku konání sčítacích akcí panoval mezi obyvateli někdy až odpor podávat o sobě informace. Statistici vidí především dvě příčiny v této zdrženlivosti ke sčítání – odpor ke všemu novému a dále pak strach z následků (placení vyšších daní, lepší dosažitelnost pro nábor do vojenské služby). Lidé se pravděpodobně také obávali, že informace se nejdříve dostanou do rukou místních úředníků, než budou sloužit vlastnímu sčítání. Zatímco však obyvatelstvo mělo pocit, že statistici o něm chtějí vědět příliš mnoho, statistici si naopak stěžovali na nedostatek informací. V průběhu desetiletí se vztah mezi povinností podávat informace a ochranou dat vyvíjel. Povinnost podat sčítacímu komisaři potřebné informace byla formulována dříve, například již v prováděcím nařízení pro sčítání v roce 1888. V roce 1910 pak právní úprava ukládala povinnost obecním úřadům, aby poskytly sčítacímu komisaři veškerou podporu, a sčítacím komisařům, aby osoby, které „vytrvale odmítaly“ při sčítání spolupracovat, nahlásily obecnímu úřadu, který měl následně vyvodit zákonné sankce. Výslovně byla povinnost podat informace formulována v nařízení až v roce 1920: *„Každý přednosta domácnosti je povinen sčítací karty za svou domácnost buď sám vyplnit nebo ústně poskytnout informace sčítacímu komisaři (Zählbeamte) a za správnost údajů o své rodině odpovídat.“* Povinnost podat informace tedy byla výslovně stanovena, ale nebyly stanoveny zvláštní sankce při jejím porušení. Vyplývalo to z určité nejistoty, zda by přinucení ke spolupráci při sčítání nevedlo k tomu, že občan sice informace poskytne, ale nepravdivě. Diskuse o této povinnosti, zda stát nezasahuje příliš do soukromé sféry občana, se vedly ještě dlouhá desetiletí a prakticky se sankce proti odpíračům ani neuplatňovaly. Na druhé straně se v nařízení pro rok 1920 objevila už také i ochrana dat: *„Získané údaje nesmí být použity k žádnému jinému účelu než pro sestavení statistiky.“* Ke striktnější formulaci se poté přistoupilo v roce 1941: *„Každá osoba a úřad provádějící a zpracovávající údaje ze sčítání, jsou povinni k přísné mlčenlivosti. V žádném případě se výsledky sčítání nesmí použít pro daňové účely.“* V roce 1950 již formulace zněla: *„Kdo bude jednat proti nařízením spolkové rady či statistického úřadu, bude potrestán pokutou do 500 Franků.“* Podobně tomu bylo i u dalších sčítání.

Sčítání v roce 1888 bylo významné, protože se upustilo od dříve používaného dotazníku pro domácnosti a zavedly se tzv. sčítací karty, které byly spojovány do sešitu, tzv. *„rodinné knížečky“*. Později při sčítání v roce 1900 byly sčítací karty už pouze zakládány do obálky pro domácnost. Před zavedení těchto individuálních sčítacích karet panovala obava, zda je

na tuto změnu obyvatelstvo dostatečně zralé, proto se v souvislosti s tím v roce 1888 zavedlo ve školách zvláštní vyučování o sčítání lidu. Žáci škol tak mohli doma přednostovi domácnosti s vyplňováním informací pomoci. Této novinky se využilo i při dalších sčítání. Po druhé světové válce se postupně podařilo zapojit k vysvětlení průběhu a důležitosti sčítání i média (noviny, rádio a později i televizi).

Jednotlivé otázky při sčítání byly v průběhu času střídavě zaváděny, někdy modifikovány a zase opouštěny. Například místo narození bylo požadováno v roce 1860 a 1880, ale mezitím v roce 1870 a 1888 nikoliv. Podobně tomu tak bylo se současným sčítáním domů a bytů. V roce 1920 bylo zavedeno v obcích nad 5000 obyvatel a v sousedních obcích u velkých měst, dále v roce 1930 a 1941 bylo jen fakultativní, a v roce 1950 platila opět stejná pravidla jako v roce 1920. Od roku 1970 je sčítání domů a bytů v celém Švýcarsku povinné. Mimo to lze také zmínit, že na počátku 20. století se začaly zjišťovat informace týkající se nezaměstnanosti. Důležité demografické otázky týkající se počtu živě narozených dětí se poprvé objevily při sčítání v roce 1941.

Až do roku 1910 byla data zpracovávána ručně, teprve poté se přešlo na mechanické zpracování dat. Kvalita statistiky v souvislosti se sčítáním v podstatě stále rostla až do roku 1920, v následném období ale došlo k určité stagnaci. V době mezi světovými válkami bylo využití dat získaných sčítáním lidu silně ovlivněno kráceními rozpočtu a mohlo tak jen zčásti zajišťovat účelnou prezentaci výsledků. Teprve v 60. letech 20. století byl nastartován další vývoj. Významným pokrokem se stal přechod k elektronickému zpracování dat a v roce 1970 se poprvé využilo tzv. optického čtení dokumentů (Busset, 1993).

Po celou dobu bylo sčítáno bydlící obyvatelstvo. Nejprve se jednalo o tzv. *hospodářské bydliště* v obci (místo v obci, ve které se osoba zdržuje největší část týdne, jejíž infrastrukturu využívá a z níž odjíždí za denní prací či do školy). Později se prosadilo *občanskoprávní bydliště* obyvatel (místo, kde se osoba zdržuje s úmyslem trvalého pobytu, kam si nechává posílat poštu a kde je policejně hlášena, v obci, kde má domovský list). Jak vyplývá z informace zveřejněné na webových stránkách Spolkového úřadu pro statistiku, občanskoprávní bydliště bylo rozhodující nejspíše od sčítání v roce 1990 (BFS, 2016), podle údajů na jiném místě webových stránek Spolkového úřadu pro statistiku až od sčítání v roce 2010 (BFS, 2014).

Po skončení sčítání v roce 1990 existovaly snahy podle vzoru severských států založit již sčítání na populačních registrech, ale dosud chyběly legislativní základ i technologické zázemí. Prvně musela být překonána různorodost švýcarských registrů, které spravovaly jednotlivé komuny (obce) a vytvořena jednotná infrastruktura mezi informačními technologiemi jednotlivých komun, proto se přikročilo k jinému řešení. Sčítání v roce 2000 bude naposledy prováděno tradiční metodou, ale postupně se budou připravovat podmínky pro budoucí využití administrativních dat (registrů) při sčítání. Prvním krokem bylo zřízení tzv. centra služeb, které v roce 1999 pověřilo přes 60 % komun (obcí) s více než 90 % obyvatelstva řadou úkolů s cílem vytvoření nového systému uchovávání dat přímo v centru služeb. Prakticky to vypadalo následovně. Spolkový úřad pro statistiku vytvořil speciální software LOCO'2000, který si jednotlivé komuny nainstalovaly do počítače a sem následně importovaly a standardizovaly data ze svých registrů obyvatel. Data uchovaly pro sčítání v roce 2000 a zároveň je exportovaly do centra služeb, kde byly uloženy do centrální databáze. Centrum služeb vytisklo z komunálních registrů údaje o obyvatelích na dotazníky, které poštou zaslalo respondentům (tj. obyvatelům). Po vyplnění byly dotazníky zaslány zpět, kde se zadaly do systému centra služeb, zde byly zkontrolovány a zakódovány. Na základě tohoto postupu se přistoupilo k uskutečnění cenzu pomocí internetu, tzv. e-cenzu. Předtím se zdál tento způsob nerealizovatelný z organizačních i bezpečnostních důvodů. Nyní však bylo možné zajistit jasnou identifikaci sčítaných osob a data posílaná přes internet chránit. Po řadě bezpečnostních kontrol tedy Švýcarsko uskutečnilo tradiční sčítání k 5. prosinci 2000 a umožnilo jako první evropská země (po USA a Singapuru) svým občanům sčítání pomocí internetu, nejen skrz tištěné formuláře. Domácnosti si mohly zvolit, kterou cestu chtějí absolvovat, pokud však zvolily vyplnění sčítacích formulářů přes internet, museli tak učinit všichni členové domácnosti. Vyplňovány byly tři typy dotazníků (za osobu, domácnost a dům). V případě využití internetu se domácnost připojila na příslušnou internetovou stránku, kde si zvolila jazyk (němčina, francouzština, italština) a přihlásila se na základě svých jedinečných identifikátorů. Bohužel ne všechny komuny vedly sčítání s pomocí centra služeb. V těchto případech nebylo možné využít e-cenzu. Vyplňování dotazníku přes internet nakonec využilo 4,2 % obyvatel. Ať už domácnost vyplnila formuláře tištěné či přes internet, osobní údaje byly již částečně předvyplněny právě na základě dat z komunálních registrů (Kraus, 2001).

8.2 Sčítání v roce 2010 a využití administrativních zdrojů dat

Dne 22. června 2007 byla švýcarským parlamentem schválena revidovaná verze spolkového zákona o sčítání. Dále bylo vydáno nařízení o sčítání lidu z 19. prosince 2008. Konkrétním cílem se stala modernizace oficiální statistiky a vytvoření moderního integrovaného statistického systému, který umožňuje průběžně sledovat strukturu a vývoj obyvatelstva, domácností, stejně jako domů a bytů.

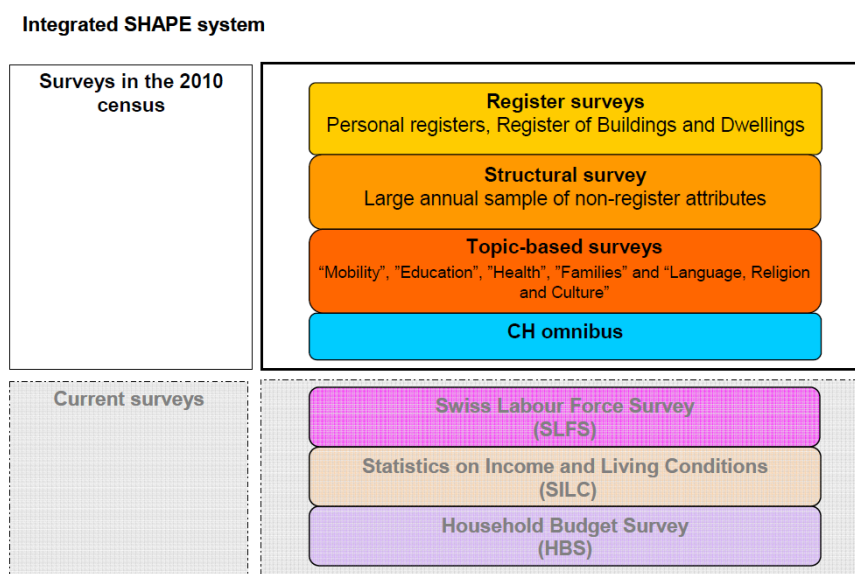
Psal se rok 2010 a Švýcarsko svůj záměr uvedlo do reality, po několikaletých přípravách již definitivně opustilo tradiční metodu sčítání lidu, domů a bytů. Od roku 2010 provádí Spolkový úřad pro statistiku sčítání každoročně. Referenčním dnem je vždy 31. prosinec. Sčítací akce má však zcela odlišnou formu. Aby se snížilo zatížení obyvatelstva, jsou informace čerpány z komunálních a kantonálních registrů obyvatelstva, spolkových registrů osob (např. registru cizinců) a spolkového registru domů a bytů. Registry obyvatelstva poskytují informace o osobách a domácnostech z hlediska věku, pohlaví, občanského statusu, národnosti, velikosti domácnosti apod. Spolkový registr domů a bytů poskytuje informace o budovách a bytech podle stáří, kategorie budov, počtu bytů, počtu pokojů či oblastí. Získaná data lze následně analyzovat i v podrobnějším územním členění.

Data z komunálních a kantonálních registrů obyvatel, která jsou základem pro sčítání, jsou posílána Spolkovému úřadu pro statistiku čtvrtletně na základě zákona o harmonizaci registrů. Zasílají se informace o osobách hlášených v obcích k referenčnímu datu a o osobách zemřelých či přestěhovaných během 12 měsíců před referenčním datem. Předmětem sčítání je totiž trvale bydlící obyvatelstvo, které od roku 2010 zahrnuje státní příslušníky Švýcarska s hlavním bydlištěm ve Švýcarsku a cizí státní příslušníky s povolením k pobytu na dobu nejméně 12 měsíců. Data jdou přenášena prostřednictvím zabezpečené platformy výměny dat *sedex* (spravována BFS, vytvořena pro bezpečné přenášení dat mezi organizačními jednotkami).

Ostatní informace jsou získávány z výběrových šetření, u kterých je pouze malá část obyvatelstva písemně či telefonicky dotazována. Šetření jsou prováděna každoročně (k 31. prosinci) a zaměřují se na témata, která byla dříve zjišťována v rámci tradičního sčítání, ale nejsou obsažena v registrech. Výběrová šetření se týkají osob ve věku od 15 let žijících v domácnostech. I zde jsou zahrnuti nejen švýcarští občané s trvalým bydlištěm ve Švýcarsku, ale také cizinci s trvalým povolením k pobytu či povolením k pobytu na

minimálně 12 měsíců. První z těchto šetření se nazývá *strukturální šetření* a provádí se na vzorku nejméně 200 tisíc osob (účast vybraných osob na šetření je ze zákona povinná). Kantony a města mohou pro svou oblast vzorek zvětšit. Strukturální šetření poskytuje řadu informací o typech domácností a rodin, o bydlení, práci, mobilitě, vzdělání, jazycích i náboženství. Respondenti jsou dotazováni písemně či přes internet. Dále se uskutečňují *tematická šetření* zahrnující přibližně 10 až 40 tisíc osob. Každý rok je naplánováno k šetření jedno z pěti témat (zdraví / rodiny a generace / jazyk, náboženství a kultura / mobilita a doprava / vzdělávání). Zde jsou respondenti tázáni telefonicky. Výsledky jsou obvykle známy rok od ukončení průzkumu a často jsou prohloubením některých informací ze strukturálního šetření. Šetření poskytuje spolehlivé údaje pouze na úrovni Švýcarska či velkých regionů země. Posledním zdrojem dat pro sčítání jsou tzv. *omnibus šetření* se vzorkem cca 3 tisíc osob reagující na aktuální obvykle politické či hospodářské otázky ve společnosti. Právě v roce 2010 bylo uskutečněno omnibus šetření na téma používání internetu, následný rok potom na téma života ve Švýcarsku. Respondenti jsou i zde dotazováni telefonicky a výsledky šetření (pouze na úrovni celého Švýcarska) jsou známy do šesti měsíců od konce šetření. Výsledkem kombinace využívání dat ze správních registrů a výběrových šetření je integrovaný systém statistiky osob a domácností SHAPE (viz obr. 8.1). Údaje o domácnostech jsou založeny na konceptu bytových domácností.

Obr. 8.1: Integrovaný systém statistiky osob a domácností (SHAPE)

Zdroj: BFS (2008)

Obecně ochrana dat je při této formě sčítání nejdůležitějším úkolem. Ve Švýcarsku je právně zajištěna spolkovým zákonem o statistice a zákonem o ochraně osobních údajů. Standardně platí, že se všemi získanými informacemi je zacházeno jako s přísně tajnými. Jména, adresy a identifikační dokumenty týkající se šetření jsou po fázi průzkumu zničeny. Získané údaje jsou použity pouze pro zákonem stanovené statistické účely. V rámci registrů přitom byly zavedeny administrativní identifikátory pro osoby, budovy a byty. Identifikátor pro osoby představuje 13místný kód (AHVN13), který při sčítání slouží jako osobní identifikační číslo. Všechny prvky sčítání (získávání dat z registrů i uvedená výběrová šetření) jsou navzájem propojené a koordinovány v metodice, obsahu i organizaci.

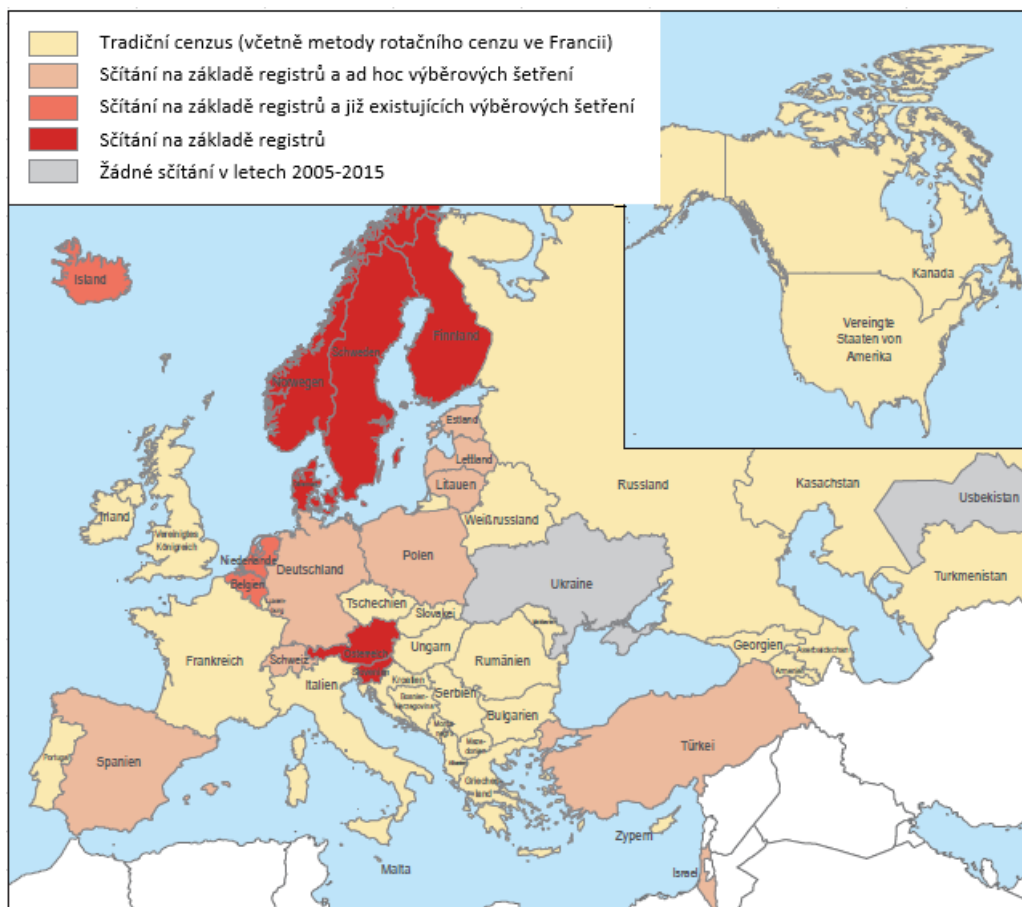
Díky tomuto systému sčítání lidu lze efektivně analyzovat ekonomické a sociální změny a je značně snížena zátěž kantonů, komunit i samotného obyvatelstva. Pro představu lze odhadovat úsporu oproti tradiční metodě sčítání přibližně 100 milionů švýcarských franků (cca 85 mil. eur). Výsledky sčítání lidu, domů a bytů jsou k dispozici poměrně rychle a pravidelně, vždy k srpnu (statistika obyvatelstva, domů a bytů), respektive k prosinci (statistika domácností a bydlení) následujícího roku (BFS, 2011).

9 Srovnání současných přístupů ke sčítání a výhled do budoucna

V současnosti jsou sčítání lidu, domů a bytů mezinárodně koordinovanou akcí pod patronací OSN. Sčítání kolem roku 2010 byla skončena a země se již připravují na následující sčítání kolem roku 2020. Světový program sčítání kolem roku 2020 je koordinován Hospodářskou a sociální radou OSN a byl schválen na jejím 35. zasedání dne 10. června 2015 v New Yorku. Evropskou modifikaci programu sčítání připravují společně EHK OSN a Eurostat ve formě doporučení. Naopak závazné je pro členské země EU nařízení Evropského parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008 o sčítání lidu, domů a bytů doplněné řadou implementačních předpisů, které upřesňují především metodické podmínky s cílem maximální možné srovnatelnosti výsledků sčítání. Nařízení například nově zavedlo pojem „místo obvyklého pobytu“.

Již sčítání kolem roku 2010 ukázalo, že se v Evropě stále více začíná prosazovat využívání administrativních zdrojů dat při sčítání (viz Příloha č. 7). Základními administrativními zdroji zpravidla bývají registr obyvatel a katastr nemovitostí, od něž je často odvozen registr adres domů a fyzických osob. Zatímco Česká republika a Rakousko, mají centrální registr obyvatel, Německo a Švýcarsko čerpaly data z lokálních registrů obyvatel. V České republice a Německu muselo být využito při posledním sčítání plošného šetření domů a bytů, protože zde na rozdíl od Rakouska a Švýcarska nefunguje jednotný registr domů a bytů. Oproti tradiční metodě sčítání jsou spatřovány výhody získávání dat na základě registrů především v redukci nákladů, zabezpečení zvýšení kvality vstupních dat, urychlení zpracování a diseminace výstupů a snížení zátěže respondentů (znatelným problémem tradičního sčítání byla mnohdy neochota poskytovat důvěrné údaje a v důsledku pak značná míra non-response). Základní podmínkou pro provedení „administrativního“ sčítání je však existence údajů v administrativních zdrojích a jejich dostupnost pro statistický úřad. Řada zemí se však potýkala s legislativními i technickými problémy. Pro národní statistické úřady byl značný problém získat údaje od vlastníků/správce dat především z důvodu ochrany osobních údajů. Na tuto situaci proto reagovalo nařízení Evropského parlamentu a Rady (EU) 2015/759 ze dne 29. dubna 2015. Jedná o závazný předpis, který stanovil, že národní statistické úřady musí mít neomezený a bezplatný přístup k administrativním údajům (tj. k registrům a jiným informačním systémům).

Obr. 9.1: Metody sčítání evropských zemí kolem roku 2010

Zdroj: Wagner (2016), podle výsledků šetření EHK OSN

Při použití administrativních zdrojů dat kolem roku 2010 se samozřejmě vyskytovaly i další problémy. Pomineme-li potřebný předpoklad, že by vždy administrativní data měla mít vyhovující formu pro následné statistické využití při sčítání, tak bylo navíc nutné řešit kvalitu samotných administrativních zdrojů (úplnost, aktuálnost a chybovost údajů). Jednou z hlavních příčin nepřesností u tradičního sčítání bývá neúplné pokrytí, při použití administrativních zdrojů je problém mnohdy opačný, v registrech zůstávají záznamy o osobách, které již na území státu nežijí (vystěhovalí či zemřelí). To bylo zřetelné například při sčítání v roce 2011 v Německu, kde nové výsledky ze sčítání přinesly výrazně nižší číslo počtu obyvatel, než se předpokládalo, právě z důvodů nezaznamenané emigrace. Obecně lze však konstatovat, že k zajištění dostatečné kvality výsledků sčítání je vhodné mít k dispozici co největší množství zdrojů, aby bylo možné data porovnat, verifikovat, popř. doplnit chybějící údaje. Přitom všem hraje nepochybně důležitou úlohu ochrana dat. Zatímco

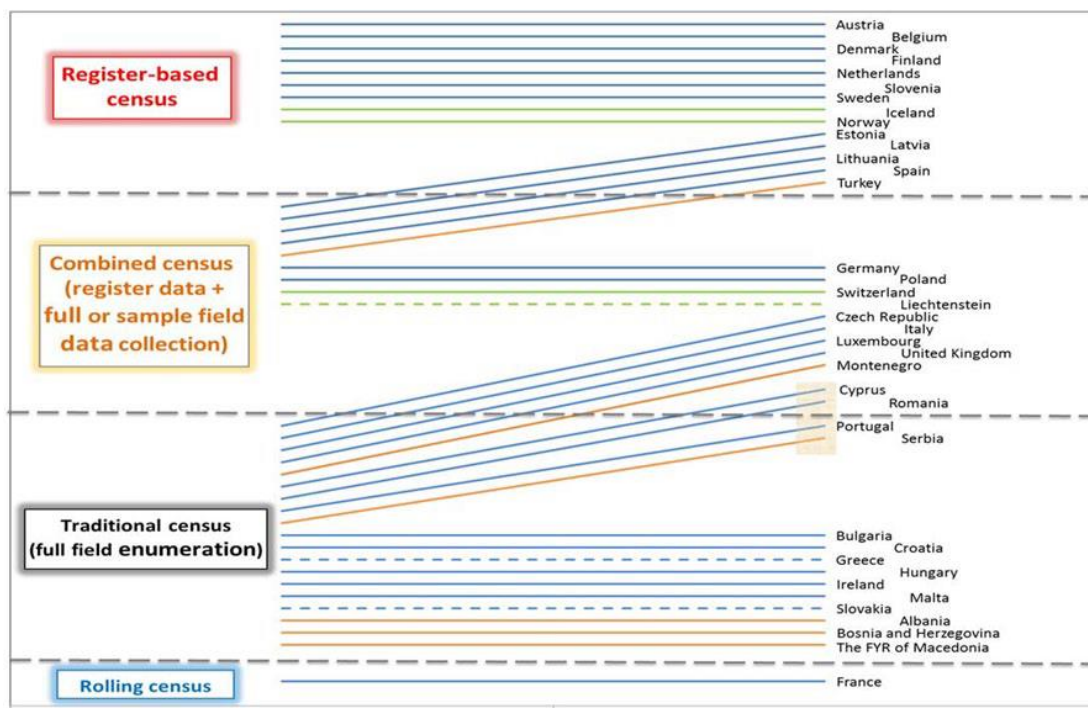
v Německu žádná osobní identifikační čísla při sčítání uplatněna nebyla, v Rakousku jsou data v registrech dostupná pouze prostřednictvím specifických osobních identifikátorů (172místných kódů).

Právě Rakousko při poslední vlně sčítání kolem roku 2010 bylo nově jedním z představitelů metody založené čistě na administrativních zdrojích dat. Společně s ním se do této kategorie řadily další evropské státy jako Slovinsko, Belgie, Nizozemí a severské země – Dánsko (od r. 1981), Finsko (od r. 1990), Švédsko, Norsko a Island. Představy jednotlivých zemí EHK o následujícím sčítání byly představeny v rámci Konference evropských statistiků (*Meeting of the Group of Experts on Population and Housing Censuses*) v Ženevě na přelomu září a října 2015. Na základě dotazníkového průzkumu provedeného statistickou divizí EHK OSN by se tato skupina při příští vlně sčítání kolem roku 2020 měla rozšířit o dalších 5 zemí: Litva, Lotyšsko, Estonsko, Španělsko, Turecko. V případě Španělska se nicméně hovoří i o využití výběrových šetření, protože dosud nemá skutečný registr bytů, podobně v Turecku se předpokládá využití výběrových šetření za domácnosti. Je třeba si uvědomit, že v případě, kdy jsou využívány výhradně administrativní údaje bez činnosti sčítacího komisaře v terénu, nelze některé charakteristiky podchytit. Touto metodou obvykle nezjistíme informace o společně hospodařících domácnostech (housekeeping households). Uvedené země zpracovávají výsledky na základě konceptu bytových domácností. Pouze Slovinsko plánuje zjišťování údajů o hospodařících domácnostech, neboť zde funguje registr hospodařících domácností, který je součástí centrálního populačního registru (Čtrnáct, 2016).

Kombinaci administrativních zdrojů dat s výběrovým či plošným šetřením obyvatelstva využilo mnoho dalších zemí. Tuto kategorii lze však rozdělit podle míry zapojení registrů a dalších administrativních zdrojů. První skupina zemí využila primárně registrů a zbývající informace zjišťovala na základě výběrových šetření. Zde se nachází Německo a Švýcarsko. Dále takto sčítalo kolem roku 2010 Polsko a výše zmíněné Španělsko a Turecko. Mimo Evropu lze také jmenovat například Singapur a nově Izrael. Při další vlně sčítání kolem roku 2020 má Německo i Švýcarsko v plánu nadále pokračovat ve sčítání kombinovaným způsobem. Podobně je tomu v Polsku. Nově by se k této skupině měla připojit Itálie. Druhá skupina zemí zůstala „věrná“ plošnému šetření obyvatelstva, jež však zahrnovalo pouze otázky z určitých oblastí, které v dané zemi nebylo možné získat z registrů a dalších

administrativních zdrojů. Takové kombinace využily především pobaltské země nebo Lichtenštejsko.

Obr. 9.2: Metody sčítání evropských zemí kolem roku 2010 a 2020 (plán)

Zdroj: Čtrnáct (2016), sestaveno na základě výsledků dotazníkového šetření realizovaného EHK OSN (Ženeva, 2015)

Tradiční způsob sčítání (tj. plošné šetření obyvatel, popř. s částečným využitím administrativních dat) si udržely při poslední sčítací akci Česká republika, sousední Slovensko, Maďarsko, většina zemí jihovýchodní Evropy – například Bulharsko, Řecko, Chorvatsko, Rumunsko, Srbsko, na opačné straně Evropy pak Velká Británie či Irsko (pozn. určité země z této kategorie jsou v rámci některých mezinárodních členění řazeny do kategorie zemí s kombinovanou metodou sčítání, záleží na míře využití registrů a pohledu autora). I v této kategorii však řada zemí včetně České republiky plánuje pro budoucí sčítání vyšší míru zapojení registrů a dalších administrativních zdrojů než dosud. Zajímavostí nakonec zůstává Francie, která jako jediná evropská země využívá metody rotačního cenzu a plánuje tímto způsobem sčítat i v budoucnu.

Také v ostatních státech světa dosud jednoznačně převládá tradiční sčítání lidu a většinou s využitím sčítacích komisařů (v Číně, Indii, Rusku, Kanadě, USA). Některé země při posledním sčítání zapojily sčítací komisaře až po fázi e-cenzu (sčítání prostřednictvím internetu) jako například Estonsko či Bulharsko. V USA byli zapojeni sčítací komisaři až ve fázi došetřování těch domácností, které neposlaly sčítací formuláře zpět poštou či nebyly sečteny telefonicky (Bednářová, 2012).

Vysokou míru využití administrativních zdrojů již ve fázi územní přípravy sčítání (využití katastrů nemovitostí a různých mapových podkladů, popř. údajů o zeměpisných souřadnicích jednotlivých sčítaných objektů) plánuje většina evropských zemí, kromě České republiky a Německa také Polsko, Itálie, Spojené království či Španělsko. V řadě zemí dochází k budování adresních registrů, respektive k revizi těch, které již existují. V terénu jsou důležité údaje GPS a často by mělo být využíváno přenosných elektronických zařízení, tj. notebooků, tabletů či smartphonů, které budou sloužit k orientaci sčítacích komisařů v terénu i k následné editaci odpovědí respondentů do elektronických formulářů. Při poslední vlně sčítání bylo Polsko první zemí, kde byly papírové formuláře zcela nahrazeny elektronickými. Elektronické formuláře byly nahrány na více než 20 000 přenosných počítačů, jimiž disponovali sčítací komisaři. Tak jako v České republice, ve Švýcarsku, tak i v dalších evropských zemích bude již běžnou součástí sčítání možnost elektronického vyplňování sčítacích formulářů na internetu (tzv. e-census). Některé země dokonce předpokládají, že podíl údajů získaných elektronickou cestou by mohl přesáhnout 60 % z celkového objemu dat (např. Estonsko, Lotyšsko, Polsko, Portugalsko, Velká Británie, mimo Evropu také Kanada). Takový výsledek by byl jistě uspokojivý, neboť jak ukázala sčítání kolem roku 2010, data získaná elektronicky mají daleko nižší chybovost než data z papírových formulářů. Elektronické formuláře totiž respondenta vedou a upozorňují ho na chyby či vynechané otázky. I z hlediska ochrany údajů elektronický census nezklamal, navíc náklady na sběr dat jsou výrazně nižší (Čtrnáct, 2016).

V tuto chvíli však vyvstává otázka, zda desetiletý interval sčítání je postačující při současných metodách, technické úrovni a poměrně vysoké poptávce po aktuálních číslech. Jsou země, které sčítají (někdy v omezeném rozsahu) po pěti letech (například Irsko, mimo Evropu Austrálie či Kanada). Země, které mají vyvinutý systém administrativních zdrojů, mohou již sčítat i každý rok (například Finsko či Švýcarsko). Také Eurostat plánuje po

uskutečnění cenů kolem roku 2020 častější poskytování údajů v rozsahu sčítání ze všech členských zemí.

9.1 Česká republika a příprava na sčítání v roce 2021

Podobně jako v ostatních evropských státech i v České republice probíhají v současné době přípravy na plánované sčítání v roce 2021. Český statistický úřad připravil a na konci září 2017 předložil do mezirezortního připomínkového řízení návrh věcného záměru zákona o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2021. Sčítací akci se navrhuje založit podobně jako v roce 2011 na plošném šetření populace, ale v mnohem větší míře by mělo být využito dostupných administrativních zdrojů dat. Současný administrativní systém dosud stále ještě neumožňuje získávání všech povinně zjišťovaných údajů při sčítání ze správních registrů či jiných databází. Například z administrativních zdrojů dat nelze v potřebném rozsahu získat data o rodinách a domácnostech, dosaženém vzdělání, zaměstnání, dojížděcí do zaměstnání a do škol nebo o bytovém fondu (dále také otázky národnosti, mateřského jazyka či víry, které byly při posledním sčítání zjišťovány, odpovědi na ně byly však nepovinné). Bylo by nutné vytvořit především registr pracovních sil, registr vzdělání, registr bytů, popř. i registr domácností, jinak je realizace terénního šetření nezbytná.

Podle návrhu by však obyvatelé již neměli vyplňovat domovní list a k významné redukci obsahu dojde i u bytového listu a listu za jednotlivé osoby. Umožňuje to využití dat z Českého úřadu zeměměřického a katastrálního a dalších databází. Při posledním sčítání v roce 2011 občané vyplňovali 47 údajů, při následujícím sčítání by jich měli vyplňovat pouze 20. Dále se očekává mnohem vyšší podíl osob, které budou chtít využít možnosti elektronického vyplňování formulářů. Terénní šetření pomocí sčítacích komisařů se pak bude týkat pouze těch domácností, které e-cenzu nevyužijí. Podobně jako v roce 2011 ČSÚ očekává, že terénní fáze šetření bude zajištěna externím dodavatelem terénních služeb.

Jak lze dále vyčíst z návrhu věcného záměru zákona o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2021, plánovaná vyšší míra zapojení administrativních zdrojů dat by měla ušetřit finanční prostředky. Výdaje na sčítání v roce 2011 v České republice byly rozpočtovány ve výši 2,65 mld. Kč, skutečně pak bylo čerpáno zhruba 2,27 mld. Kč (tedy asi 225 Kč na 1 obyvatele). Po započtení inflace a přepočtu na ceny roku 2017 by se tyto skutečné náklady pro sčítání

2021 teoreticky (pokud by nedošlo ke změnám koncepce sčítání) zvýšily na více než 2,85 mld. Kč. V předkládaném rozpočtu sčítání 2021 jsou ovšem předpokládané náklady odhadovány na 2,22 mld. Kč. Tím by mohlo dojít k předpokládané úspoře zhruba 630 mil. Kč, tj. více než 22 % (ČSÚ, 2017).

10 Význam sčítání lidu pro dnešní společnost

Běžný člověk se s pojmem sčítání lidu setkává jedenkrát za deset let, výsledky sčítání se ho většinou přímo nedotýkají, nejčastěji je vnímá jen občas nebo náhodně. Z laického pohledu se proto někdy zdá, že sčítání lidu v moderní společnosti má už jen formální význam nebo se stává skoro zbytečným. Odborník však ví, že skutečnost je zcela jiná. Často si ani neuvědomujeme, že se s daty získanými sčítáním setkáváme ve škole, v zaměstnání i ve sdělovacích prostředcích. Jen s malou nadsázkou můžeme říci, že bez nich se neobejde téměř žádná lidská činnost.

V historických dobách sloužilo sčítání lidu panovníkovi pro výběr daní nebo jako přehled o počtu mužů, kteří mohli být využiti pro vojenskou službu. V moderní společnosti mají údaje zjišťované sčítáním význam pro prakticky veškeré aktivity státní správy a správy územních samosprávných celků jak v oblasti koncepce a plánování, tak i v jejich vlastní realizaci. V tomto směru údaje ze sčítání slouží jako podklad pro navrhování a přijímání zákonů v Parlamentu České republiky a vydávání dalších podzákonných právních předpisů a regulačních opatření.

Co konkrétně tedy ovlivňují výsledky sčítání? Základní demografické údaje zjišťované při sčítání přímo slouží pro tvorbu demografických projekcí a prognóz vývoje, struktury a rozmístění obyvatelstva a v neposlední řadě pro samotný populační výzkum. V praxi jsou získaná data důležitá pro územní plánování, vytváření programů regionálního rozvoje i rozvoje měst a obcí. Samozřejmě i v současné době mají tato data význam pro plánování výběru daní stejně jako pro rozpočtové určení daní. S územním rozmístěním obyvatelstva souvisí také organizování voleb (rozdělení volebních obvodů a okrsků). Ne jinak tomu je také v Německu, Rakousku či Švýcarsku. Údaje o počtu, věkovém složení a rozmístění obyvatelstva se využívají také při vytváření a rozmístění správních úřadů, soudů, policejních útvarů a dalších státních organizací, tak, aby státní a veřejná správa byla co nejvíce přístupná těm, kterým slouží. Samozřejmě i moderní stát chce vědět, s jakým počtem žen a mužů může počítat při organizování obrany před nepřítelem nebo při zajišťování ochrany před živelnými katastrofami, popř. při odstraňování následků takových katastrof. S tím nepochybně souvisí plánování státních hmotných rezerv.

Údaje o počtu, věkovém složení, rozmístění obyvatel a vývoji těchto parametrů slouží politice zdravotnictví, vytváření kapacit v oblasti péče o zdraví, nákupu léčiv a očkovacích vakcín, stanovení parametrů povinného zdravotního pojištění, slouží sociální politice, nastavení systému důchodového zabezpečení, nastavení parametrů a finančního krytí sociálních dávek, vytváření kapacit v předškolních zařízeních stejně jako v zařízeních pro péči o seniory.

Výsledky sčítání jsou nezastupitelné v oblasti školství a vzdělávání. Mají význam pro budování školních kapacit, zaměření vzdělávacích oborů a programů a řízení školství na všech úrovních včetně vysokého školství a postgraduálního vzdělávání. Získané údaje o vzdělanostní struktuře obyvatel jsou jedinečné, neboť dosud není v České republice jiného datového zdroje, který by tak podrobné informace poskytoval.

Zcela nezastupitelnou úlohu hrají údaje o počtu a rozmístění obyvatelstva, o jeho ekonomických aktivitách a veškeré údaje o dojíždění do zaměstnání a škol včetně směru, frekvence a druhu dopravního prostředku pro organizování veřejné hromadné dopravy na úrovni státu, krajů i obcí, zajišťování kapacit a podílu na financování veřejné hromadné dopravy apod. Stejně údaje mají význam pro plánování a opatření v oblasti individuální dopravy, výstavbu komunikací, dopravu „v klidu“ (garáže, parkoviště), výstavbu železniční sítě apod.

Součástí sčítacích akcí v České republice, stejně tak jako v Německu, Rakousku či ve Švýcarsku, jsou již naprosto běžně sčítání domů a bytů. Údaje o obyvatelstvu a údaje o počtu domů a bytů, o jejich druhu, obydlenosti, stáří a technických kvalitách (materiálu nosných zdí) apod. jsou nesmírně důležité pro bytovou politiku státu, měst a obcí. Lze z nich vycházet při plánování a zajišťování zdrojů pitné vody, plánování výstavby čistíren odpadních vod a zařízení na likvidaci odpadu. Neobejde se bez nich koncepce ochrany životního prostředí, politika omezování škodlivých emisí a vytváření programů podpor v oblasti životního prostředí. Není bez zajímavosti, že taktéž hasiči využívají informací ze sčítání lidu, včetně údajů o bytech a domech, pro stanovení stupně nebezpečí, a tedy pravděpodobnosti požáru nebo jiné příčiny pro zásah hasičské jednotky, v jednotlivých obcích, městech a městských částech. Na základě tohoto hodnocení se pak budují potřebné kapacity hasičských jednotek. Údajů definujících konkrétní domy a byty využívají hasiči i přímo při zásahu (řídí se jimi

plán zásahu, volba nasazení hasičských jednotek a techniky). Co platí pro hasiče, platí obdobně pro ostatní složky integrovaného záchranného systému.

Výsledky sčítání lidu ovšem zdaleka neslouží jen státní a veřejné správě. Soukromé firmy využívají údajů o vývoji a rozmístění obyvatelstva, počtu a velikosti domácností, počtu bytů a domů a další údaje ze sčítání pro plánování a vytváření výrobních a obchodních kapacit, pro obchodní a marketingovou strategii na trhu, pro formu a zaměření reklamy apod. Mimořádně důležité jsou tyto údaje pro stanovení rizik a obchodních parametrů v pojišťovnictví. V neposlední řadě jsou naprosto nezbytné pro práci vědeckých institucí.

A takto lze jistě ještě pokračovat. Je zřejmé, že bez možnosti získat údaje, které jsou výsledkem sčítání lidu, domů a bytů, i když se jejich charakter, rozsah a způsoby pořizování v čase mění, si dnešní život a organizaci současné společnosti nelze představit.

Závěr

Jak je popsáno v druhé kapitole, již v historii starověkých států lze vysledovat snahy zjistit početní stavy určitých skupin obyvatelstva na určitém území. Přestože informace z nám dostupných pramenů ze starověku jsou velmi kusé, je vcelku nepochybné, že rozsah a kvalita tehdy realizovaných sčítacích akcí pochopitelně odpovídala vyspělosti tehdejších státních útvarů a jejich státní správy. Není proto překvapením, že o relativně vysoké úrovni organizace takových akcí, a dokonce o jejich pravidelné periodicitě svědčí prameny z římské říše, především pak z doby římské republiky. Tehdy se však ještě nejednalo o sčítání lidu v současném pojetí.

Ve středověkých státech, politicky nestabilních a často rozdrobených, byly někdy v kratších, jindy v delších intervalech realizovány sčítací akce většinou v menších územních celcích, v rámci velkých měst (městské soupisy) nebo jednotlivých feudálních panství (vrchnostenské soupisy). Od 16. století pak svou roli v evidenci obyvatelstva v evropských zemích sehrály církevní matriky a seznamy pořizované církevními orgány. Přestože po třicetileté válce některé soupisy již zahrnovaly rozsáhlejší území (např. berní rula z poloviny 17. století), stále nešlo o sčítání lidu v dnešním pojetí. Byly to méně či více důsledné sčítací akce, které zpravidla zahrnovaly jen určité skupiny osob, nikoliv veškeré obyvatelstvo, dále pak neposkytovaly údaje k rozhodnému okamžiku.

Důvody pro zjišťování počtu osob ve starověkých státech, ve městech a na feudálních panstvích ve středověku a prakticky až do 18. století byly především dva: získání přehledu o počtu mužů schopných vojenské služby a informací o možnostech výběru daní. Výjimkou byly církevní evidence (matriky, seznamy duší) s cílem získat počty katolíků, popř. protestantů.

Teprve od poloviny 18. století se datuje historie skutečného sčítání lidu prováděného opakovaně a systematicky na celém území státu. Hlavní stimuly pro postupné prosazování systematických sčítacích akcí v jednotlivých státech Evropy jistě souvisí s rozvojem ekonomiky, ale také se zřetelným pokrokem v organizaci státní správy. To se týkalo především zemí střední a severní Evropy a jmenovitě pak zemí rakouského mocnářství, které ve vývoji „technologie“ státní správy tehdy zaujímal přední místa. První všeobecné sčítání

lidu v rakouském soustátí v roce 1754 bylo významnou součástí tereziánských reforem, které se staly v mnohých aspektech vzorem pro řadu evropských a často i mimoevropských států.

Vývoj sčítání lidu však nebyl jednotlivý a přímočarý. Jeho časový průběh byl v jednotlivých státech odlišný a byl pochopitelně modifikován jejich rozdílnými podmínkami. Zatímco například ve Švédsku, Prusku, Finsku a Rakousku proběhla první celostátní sčítání v polovině 18. století, v Norsku, Dánsku v závěru 18. století, v dalších zemích včetně těch německých (s výjimkou Pruska) až v průběhu 19. století, podobně tak ve Švýcarsku v roce 1850. Hlavní motivací pro provedení sčítání byly zpočátku stále ještě potřeby daňové politiky a potřeby doplňovat početní stavy armády. Teprve později se postupně společenská zakázka začala rozšiřovat a vznikala tak potřeba zjišťovat aktuální údaje o dalších parametrech obyvatelstva (informace o jeho demografické struktuře, pohybu či ekonomickém postavení).

Předmětem rakouského sčítání v roce 1754 bylo obyvatelstvo přítomné v době a místě sčítání. Šlo o obyvatelstvo domáci (v místě narozené a později přistěhovalé – usedlé) a cizí (jen dočasně přítomné). V pozdějších sčítacích akcích již pouze o domáci obyvatelstvo, tedy občany příslušné do dané obce. Teprve v druhé polovině 19. století v souladu s doporučeními mezinárodních statistických kongresů Rakousko přešlo na koncept přítomného obyvatelstva. Ten vydržel na našem území do poloviny 20. století. Od roku 1961 stojí sčítání v Československu a dnes v České republice na konceptu trvalého bydliště. V Německu bylo sčítání přítomného obyvatelstva nahrazeno bydlicím již v roce 1925. Švýcarsko sčítalo prakticky od počátku obyvatele bydlicí (nejdříve bylo definováno hospodářské bydliště v obci, později tzv. občanskoprávní bydliště).

V polovině 19. století přestává být sčítání lidu otázkou jen izolovaných akcí uvnitř jednotlivých států. Vzniká potřeba získávání údajů mezinárodně srovnatelných. V roce 1853 v Bruselu vzniká Mezinárodní statistický ústav a proběhl první mezinárodní statistický kongres. Byla formulována první doporučení k provádění sčítání v jednotlivých zemích včetně stanovení maximálního časového rozmezí mezi sčítáními. Pozdějšími kongresy statistiků byla tato doporučení doplňována a zpřesňována, především o výčet a srovnatelnost základních zjišťovaných údajů. V současné době ke sjednocování postupů přispívají především doporučení Ekonomické a sociální rady OSN a Evropské hospodářské komise OSN. Země Evropské Unie se navíc řídí doporučeními Eurostatu a posléze i Nařízením

Evropského parlamentu a Rady (EU) č. 763/2008 včetně navazujících předpisů. Pro poslední vlnu sčítání kolem roku 2010 představila Evropská unie nový koncept evropského bydliště. Definuje „místo obvyklého pobytu“ jako místo, kde zjednodušeně řečeno sčítaná osoba obvykle tráví období svého každodenního odpočinku a zdržovala se tam nejméně 12 měsíců před sčítáním nebo se sice přistěhovala později, ale s úmyslem v tomto místě setrvat alespoň 1 rok.

Periodicky prováděná sčítání nejsou z hlediska nároků na veřejné rozpočty nijak levnou záležitostí. Rozsah šetření je vždy limitován mimo jiné i objemem finančních prostředků, které je stát ochoten na sčítací akci vynaložit. Náklady sčítací akce se zpravidla rozkládají do několika let, musí pokrýt přípravu, vlastní provedení akce i pozdější zpracování výsledků sčítání. V historii sčítání nedostatek finančních prostředků nezřídka vedl k významnému omezení rozsahu sčítací akce, což pak na druhé straně snižovalo efektivní využití jejich výsledků. Nedostatkem finančních prostředků tak trpělo například první sčítání na území Švýcarské konfederace v roce 1850. Nedostatek finančních prostředků vedl ve Švýcarsku také k určité stagnaci ve vývoji sčítacích akcí mezi dvěma světovými válkami, podobně tak v Rakousku ovlivnil sčítání v roce 1923. Teprve v druhé polovině 20. století začal být význam sčítání v evropských státech více vnímán a ve státních rozpočtech bylo na ně pamatováno dostatečným rozměrem rozpočtových položek. Česká republika věnovala na poslední sčítání v roce 2001 a 2011 více než 2 mld. Kč. Je překvapující, že v obou případech nakonec nebyly přidělené finanční prostředky zcela vyčerpány a při sčítání v obou letech se podařilo dosáhnout dokonce malé úspory oproti předpokládaným nákladům. To nic nemění na skutečnosti, že jak v České republice, tak i v ostatních státech je vyvíjena snaha snížit potřebné náklady a jejich možné snížení je jedním z důležitých faktorů vedoucích k zapojení a maximálnímu využití údajů z veřejných registrů.

Významným faktorem často omezujícím, někdy zpomalujícím vývoj sčítání byla a dosud je míra ochoty sčítaného obyvatelstva ke spolupráci. Již na počátku historie sčítání v druhé polovině 18. století muselo být počítáno s tím, že ochota spolupracovat je limitována obavami obyvatel, že poskytnuté údaje budou využity ke zpřísnění daňových povinností či k vymáhání služby v armádě. Zatímco Rakousko si s touto otázkou poradilo celkem nekompromisně a úmyslné vyhýbání se sčítání bylo jasně zákonem sankcionováno, Švýcarsko postupovalo velmi opatrně. Účast na sčítání byla dlouho dobrovolná, dokonce ještě při sčítání v roce 1920 byla sice občanům stanovena povinnost podat při sčítání

potřebné informace, ale nebyla stanovena žádná sankce při jejím porušení. Teprve později byly stanoveny sankce odpíračům sčítání ve formě pokuty, ale dlouho se prakticky neuplatňovaly. Naopak velmi striktně byl upraven zákaz použít údaje ze sčítání k jiným účelům než pro sestavení statistiky. V druhé polovině 20. století byly problémy spolupráce ze strany sčítaného obyvatelstva přetaveny do otázky ochrany osobních údajů, která se v posledních desetiletích stala velmi akcentovaným tématem. V Německé spolkové republice dospěl tento problém až k tomu, že v důsledku tlaku odpůrců sčítání Spolkový ústavní soud zmařil sčítání lidu v roce 1983 a odložené sčítání v roce 1987 pak bylo značně ochromeno. Německo od té doby prakticky upustilo od tradiční formy sčítání. V roce 2001 provedlo pouze jakousi zkoušku využití údajů z registrů a v roce 2011 už byla sčítací akce primárně založena na registrech, omezené šetření bylo pouze doprovodnou záležitostí. V ostatních evropských zemích ani v České republice nevykazuje sčítané obyvatelstvo tak radikální postoje, přesto je řešení otázky ochrany osobních údajů jedním z nejvýznamnějších limitujících faktorů, který je třeba řešit při přípravě sčítacích akcí, mimo jiné i v důsledku nedávno zpřísněné regulace ze strany Evropské unie. Je zřejmé, že zájem na ochraně osobních údajů je dalším momentem, který povede k přechodu na maximální využití registrů.

Faktorů, které vedou k preferenci využití údajů z registrů, je ovšem více. Tradiční forma sčítání přináší aktuální údaje jednou za 10 let. Údaje získané z registrů mohou být k dispozici v kratších intervalech, prakticky každoročně. Čerpání administrativních údajů může probíhat bez součinnosti obyvatel a nijak sčítané osoby nezatěžuje. Umožňuje v maximální míře využití elektronického přenosu dat. Všechny tyto skutečnosti svědčí pro postupný přechod od tradičního sčítání k „administrativnímu“ sčítání. Postupný proto, že není zcela jednoduchý. Závisí na kvalitě a charakteru rejstříků. Předpokládá dokonalou spolupráci se správci registrů (tedy mezi jednotlivými resorty), zpravidla legislativní zakotvení možnosti čerpat potřebné informace. Nejvýznamnější překážkou je ovšem skutečnost, že stávající registry zpravidla neobsahují všechny údaje, které jsou moderním sčítacím šetřením sledovány. Přesto forma sčítání s využitím dat z registrů pomalu, ale jistě vytlačuje tradiční formy sčítání především v těch evropských zemích, které již mají systém registrů v dostatečném rozsahu vybudován.

U všech vybraných zemí je společné, že při poslední vlně sčítání kolem roku 2010 poprvé významněji využily administrativních dat, avšak každá v jiné míře. Česká republika

sčítala obyvatelstvo tradiční metodou s využitím několika registrů k územní přípravě sčítání a k předvyplnění některých identifikačních údajů ve sčítacích formuláři. Německo a Švýcarsko využily administrativních zdrojů v mnohem vyšší míře, nicméně v kombinaci s výběrovými šetřeními. Tento kombinovaný systém je ve Švýcarsku poměrně přehledný. Většina hlavních informací je shromažďována v registrech a ostatní údaje jsou pravidelně získávány z výběrových šetření, to umožňuje Švýcarsku provádět sčítání každoročně. Naproti tomu Německo při posledním sčítání v roce 2011 disponovalo poměrně složitým statistickým systémem, data získávalo z velkého množství rozdílných zdrojů, což komplikovalo zpracování výsledků (např. generování dat o domácnostech). Na rozdíl od Švýcarska, ale i Rakouska, muselo Německo provádět šetření mezi vlastníky/správci domů a bytů, a to kvůli absenci registru či jiné evidence domů a bytů. Oproti České republice stojí již na opačném protipólu Rakousko, které při sčítání v roce 2011 opustilo tradiční sčítací metodu a přímo přistoupilo ke sčítání postaveném čistě na registrech, tj. bez realizace jakéhokoliv dalšího terénního šetření. Rakousko má poměrně rozvinutý systém registrů, takže řadu dat lze ověřovat i na základě více zdrojů (základní a srovnávací registry). Na druhé straně přichází touto sčítací metodou o některé zajímavé informace (například údaje za hospodařící domácnosti, informace o dojížděci). Společný pro Českou republiku a Rakousko je fakt, že disponují centrálním registrem obyvatel, zatímco Německo a Švýcarsko těží především z lokálních populačních registrů.

V tuto chvíli probíhají přípravy na sčítání kolem roku 2020. Česká republika ještě počítá s plošným šetřením obyvatelstva, protože řada informací není k dispozici v registrech (např. údaje o rodinách, domácnostech, vzdělání). Navíc podobně jako Německo nemáme ucelený registr domů a bytů. Přesto však příprava příštího sčítání předpokládá již výrazně vyšší zapojení administrativních dat, počet údajů v samotném šetření obyvatel by se měl snížit na méně než polovinu. Očekává se také vyšší využití elektronického vyplňování dotazníků a počítá se už s o pětinu nižšími náklady.

Z porovnání vývoje sčítání v německy mluvících zemích lze říci, že od dob Marie Terezie bylo na čele rozvoje sčítání jednoznačně rakouské impérium. Po jeho rozpadu však došlo i v samotném Rakousku k určitému útlumu. Až vývoj v druhé polovině 20. století, a především pak na počátku 21. století, zařadil Rakousko opět na čelo pelotonu. Od roku 2011 patří Rakousko z hlediska statistické služby mezi nejvyspělejší státy efektivně využívající pro sčítání administrativní registry, přičemž jejich využití jednoznačně prokázalo

nejen významnou úsporu finančních prostředků, ale především vysokou kvalitu sčítáním získaných dat. Současně se podařilo naplnit i aktuální požadavek na vysokou úroveň ochrany osobních dat, který v jiných zemích (např. v SRN) vytváří často značné komplikace v technologii sčítání obyvatel.

Poměrně komplikovaný historický vývoj byl v zemích, které dnes tvoří Německou spolkovou republiku. Sčítací akce zde byly prosazovány postupně v rámci jednotlivých zemí, přičemž pouze některé země byly na svou dobu poměrně vyspělé, jedná se především o Prusko. V jiných německých zemích byl vývoj o poznání pomalejší. O systematickém celoněmeckém sčítání můžeme mluvit poprvé až od roku 1871 po sjednocení Německa. Ve dvacátém století proběhla významnější sčítání v letech 1910, 1925, 1933 a 1939. Následně byl vývoj sčítání přerušen válkou, po válce pak rozdělením Německa na okupační zóny a posléze rozdělením na Německou demokratickou a Německou spolkovou republiku. V důsledku zkušeností z vleklé politické diskuse o ochraně dat v osmdesátých letech minulého století se už Německo ani po sjednocení v roce 1990 k tradičnímu sčítání nevrátilo. Namísto toho přešlo ve dvou krocích (v roce 2001 ve formě testu, v roce 2011 v plné míře) ke sčítání s využitím administrativních zdrojů a výběrových šetření. Sčítání v roce 2011 tak představovalo po 24leté pauze důležitou statistickou akci, která Německo opět vrátila v rozvoji sčítání lidu mezi vyspělé státy.

Švýcarsko v 19. století a v první polovině dvacátého století vykazovalo ve vývoji sčítání lidu značné zpoždění. Bylo dáno několika faktory. Především jistě vedle relativního nedostatku rozpočtových finančních prostředků to bylo respektování kompetencí jednotlivých kantonů, kterým je Švýcarsko do jisté míry handicapováno oproti ostatním, byť rovněž spolkovým zemím. Švýcarsko velmi opatrně „našlapovalo“, pokud jde o zatížení obyvatelstva povinnostmi stanovenými zákonem v souvislosti se sčítáním lidu, a to v důsledku pro Švýcarsko typického respektu k širokému pojetí občanské svobody a nechuti ji omezovat. Zřetelně se projevoval i respekt k přetrvávající nedůvěře a obavám obyvatelstva z použití výsledků sčítání k daňovým účelům a vynucování branné povinnosti. Brzdícím faktorem byl bezpochyby i problém ochrany dat. Jinou situaci lze však vysledovat z vývoje v druhé polovině dvacátého a především na počátku jednadvacátého století, tedy prakticky v současnosti, kdy Švýcarsko rychle dohání a dokonce předhání ostatní státy jak technikou využití datových registrů a s tím související úsporou finančních prostředků, tak i vysokou mírou ochrany osobních údajů.

České země sdílely až téměř do první světové války společný osud s Rakouskem, a to ve všem, tedy i ve vývoji sčítání lidu. Po vzniku Československé republiky se podařilo na předchozí vývoj plynule navázat. Pomineme-li neuskutečněné sčítání v roce 1939, probíhala sčítání lidu ve dvacátém století ve víceméně pravidelném rytmu a dosahovala relativně vysoké úrovně. To lze konstatovat i v období po druhé světové válce, kdy byla sčítání zajišťována státem fungujícím v předlistopadovém politickém režimu. Postupně docházelo i k zapojení nových technických prostředků, i když s mírným zpožděním za některými západními zeměmi. Organizace sčítání tehdy i nyní v České republice si drží relativně vysoký standard. Z příprav na sčítání v roce 2021 je patrné, že i zde vývoj neodvratně směřuje k vyššímu využití dat z registrů. Jak již bylo naznačeno, určitým aktuálním handicapem v tomto směru je skutečnost, že některé údaje potřebné k zachování kontinuity statistiky zatím nejsou veřejnými registry podchyceny.

V předchozích odstavcích jsou shrnuty poznatky, které byly rozvedeny v jednotlivých kapitolách o historii sčítání. Snad lze předpokládat, že pojednání o historii sčítání lidu v českých zemích a sousedních německy mluvících zemích může pomoci čtenáři získat základní představu o historii a problematice sčítání a případně umožnit pochopení širších souvislostí v pohledu na statistickou službu.

Použitá literatura a zdroje

BEDNÁŘOVÁ, H. (2012). Sčítání kolem roku 2010 ve světě. In: *Demografie – revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha: Český statistický úřad, roč. 54, č. 1, s. 51–53. ISSN 0011-8265.

BECHTOLD, S. (2016). Census in Germany – A combined administrative and sampling approach. In: *Eurostat Conference „Towards more agile social statistics“, Luxembourg, 28.–30. November 2016* [on-line]. [cit. 1.12.2017]. Dostupné z: <http://socialstats2016.eu/node/188>

BERROVÁ-BRABCOVÁ, P. (2006). Z historie sčítání lidu (1754-1910). In: *Demografie – revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha: Český statistický úřad, roč. 48, č. 4, s. 274–277. ISSN 0011-8265.

BFS (1996). Stefano Franscini, Wegbereiter der Statistik in der Schweiz. In: *Statistisches Jahrbuch der Schweiz 1996* [on-line]. Schweiz: Bundesamt für Statistik (BFS), s. 6–14 [cit.: 10.10.2017]. ISBN 3-85823-580-6. Dostupné z: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/bfs/geschichte.assetdetail.346498.html>

BFS (2008). *The Swiss Census 2010: Moving towards a comprehensive system of household and person statistics* [on-line]. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik (BFS) [cit.: 2.12.2017]. Dostupné z: <https://unstats.un.org/unsd/demographic/sources/census/wphc/Switzerland/Swiss%20Census%202010.pdf>

BFS (2011). *Die neue Volkszählung* [on-line]. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik (BFS) [cit.: 10.10.2017]. Dostupné z: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/bevoelkerung/erhebungen/volkszaehlung.assetdetail.345047.html>

BFS (2014). *Wohnfläche pro Bewohner – Der Systemwechsel von 2000 auf 2012* [on-line]. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik (BFS) [cit.: 2.12.2017]. Dostupné z: [file:///C:/Users/Administrator/Downloads/do-d-09.03-gws-01%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Administrator/Downloads/do-d-09.03-gws-01%20(1).pdf)

BFS (2016). *Eidgenössische Volkszählung (1850-2000)* [on-line]. Neuchâtel: Bundesamt für Statistik (BFS) [cit.: 12.10.2017]. Dostupné z: <https://www.bfs.admin.ch/bfs/de/home/statistiken/bevoelkerung/erhebungen/vz.assetdetail.6781.html>

Bible (1989). *Písmo svaté Starého a Nového zákona*. Ekumenický překlad. Ekumenická rada církví ČSSR, Starý zákon s. 124, 354–355, Nový zákon s. 61.

BUSSET, T. (1993). *Eidgenössische Volkszählung 1990. Zur Geschichte der eidgenössischen Volkszählung*. Bern: Bundesamt für Statistik (BFS). ISBN 3-303-00080-8.

ČERVENÝ V., ČERVENÁ J. (2003). *Berní rula – Generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654, doplněný (tam, kde se nedochovaly) o Soupis poddaných z roku 1651*. 1. svazek. Praha: Libri, s. 8. ISBN 80-7277-058-6. Dostupné také z: <http://docplayer.cz/2867757-Berni-rula-sestavili-vaclav-cerveny-jarmila-cervena-i-svazek-a-l.html>

ČSÚ (1978). *Obyvatelstvo českých zemí v letech 1754–1865*. Díl 1. 1754–1865. 1. vyd. Praha: ČSÚ, odbor statistiky obyvatelstva a životní úrovně, s. 14.

ČSÚ (2004). Závěrečná zpráva o sčítání lidu, domů a bytů 2001 In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011: Historie sčítání* [on-line]. [cit.: 2.09.2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/obsah_scitani_lidu_2001

ČSÚ (2005). Sčítání lidu, domů a bytů 2001. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2001 - Pramenné dílo - 2001* [on-line]. Zveřejněno 31.12.2005 [cit.: 2.09.2017]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/4132-05--100>

ČSÚ (2011a). Sčítání v zahraničí. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [on-line]. Poslední změna 10.3.2015 [cit.: 18.03.2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/scitani_v_zahranici

ČSÚ (2011b). Sčítací formuláře. In: *Sčítání lidu, domů a bytů 2011* [on-line]. Poslední změna 10.3.2015 [cit.: 15.12.2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/sldb/scitaci_formulare

ČSÚ (2013a). Z historie soupisů obyvatel a sčítání lidu. In: *Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo - 2011* [on-line]. Zveřejněno 29.11.2013 [cit.: 24.03.2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/24000-13-n_2013-01

ČSÚ (2013b). Sčítání lidu, domů a bytů 2011. In: *Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo - 2011* [on-line]. Zveřejněno 29.11.2013 [cit.: 15.09.2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/24000-13-n_2013-01

ČSÚ (2013c). Obyvatelstvo obvykle bydlící. In: *Sčítání lidu, domů a bytů - Pramenné dílo - 2011* [on-line]. Zveřejněno 29.11.2013 [cit.: 14.09.2017]. Dostupné z: https://www.czso.cz/csu/czso/24000-13-n_2013-02

ČSÚ (2017). *Návrh věcného záměru zákona o sčítání lidu, domů a bytů v roce 2021* [on-line]. Zveřejněno 12.10.2017 [cit.: 20.11.2017]. Dostupné z: <https://www.komora.cz/legislation/15517-navrh-vecneho-zameru-zakona-scitani-lidu-domu-bytu-roce-2021-t-12-10-2017/>

ČTRNÁCT, P. (2016). Příprava světových sčítání kolem roku 2020 pokračuje. In: *Demografie – revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha: Český statistický úřad, roč. 58, č. 2, s. 159–164. ISSN 0011-8265.

Der Spiegel (2008). *Schäuble plant zentrales Bundesmelderegister* [on-line]. Zveřejněno 27.6.2008 [cit.: 10.11.2017]. Dostupné z: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/einwohner-daten-schaeuble-plant-zentrales-bundesmelderegister-a-562375.html>

DESTATIS (2013). *Zensus 2011: 80,2 Millionen Einwohner lebten am 9. Mai 2011 in Deutschland* [on-line]. Statistische Ämter des Bundes und der Länder. Zveřejněno 31.5.2013 [cit.: 1.11.2017]. Dostupné z: https://www.destatis.de/DE/PresseService/Presse/Pressemitteilungen/2013/05/PD13_188_121.html

DESTATIS (2014). Zensus 2011. In: *Zensus 2011. Wissen, was morgen zählt* [on-line]. Statistische Ämter des Bundes und der Länder. Poslední změna 10.3.2015 [cit.: 18.03.2017]. Dostupné z: https://www.zensus2011.de/DE/Zensus2011/zensus2011_node.html

DRÁPAL, S. (2011). Proč se sčítají lidé a domy? K čemu je celý projekt a kolik stojí? Rozhovor s místopředsedou ČSÚ Stanislavem Drápalem. In: *Ekonom.cz* [on-line]. [cit.: 1.10.2017]. Dostupné z: <http://ekonom.ihted.cz/c1-51022320-ptali-jste-se-na-scitani-lidu-2011>

DVOŘÁČEK, F. (1926). *Soupis obyvatelstva v Čechách, na Moravě a ve Slezsku v letech 1754–1921*. 1. vyd. Praha: Melantrich, s. 6–8.

EHK OSN (2015). From the 2010 to the 2020 census round in the UNECE region – Plans by countries on census methodology and technology. In: *UNECE: Meeting of the Group of Experts on Population and Housing Censuses, Geneva: 30 September – 2 October 2015* [on-line]. [cit.: 20.11.2017]. Dostupné z: <http://www.unece.org/index.php?id=37903>

ENGEL, E. (1875). *Preussische Statistik. Die Ergebnisse der Volkszählung und Volksbeschreibung im Preussischen Staate vom 1. December 1871*. Berlin: Königliches Statistisches Bureau in Berlin, s. 10.

EXNER, G. (2002). Die Volkszählung von 1939 in Deutschland und Österreich – ein Beitrag zum Holocaust? In: *Austrian Journal of Statistics* [on-line]. Wien: Österreichischen Statistischen Gesellschaft. roč. 31, č. 4., s. 249–256 [cit.: 26.11.2017]. ISSN 1026-597X. Dostupné z: <http://www.ajs.or.at/index.php/ajs/article/view/vol31%2C%20no4%20-%201/431>

FIALOVÁ, L., HORSKÁ, P., KUČERA, M., MAUR, E., MUSIL, J., STLOUKAL, M. (1998). *Dějiny obyvatelstva českých zemí*. Praha: Mladá fronta. s. 75–79. ISBN 80-204-0720-0.

FREVERT, U. (2011). *Krankheit als politisches Problem 1770–1880: Soziale Unterschichten in Preußen zwischen medizinischer Polizei und staatlicher Sozialversicherung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, s. 25. ISBN 978-3-647-35721-8.

GEHRMANN, R. (2009). *German Census-Taking Before 1871* [on-line]. Rostock: Max-Planck-Institut für demografische Forschung [cit.: 10.10.2017]. Dostupné z: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2009-023.pdf>

IBM (2011). The Punched Card Tabulator. In: *IBM 100* [on-line]. Poslední změna 12.7.2011 [cit.: 25.03.2017]. Dostupné z: www-03.ibm.com/ibm/history/ibm100/us/en/icons/tabulator/

JUN, T. (2015). *Al-Andalus a mozárabové. Tolerance?*. Praha. Diplomová práce. Univerzita Karlova. Evangelická teologická fakulta, s. 18. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/167578/>

KALIBOVÁ, K. (2001). *Úvod do demografie*. 1. vyd. Praha: Karolinum, s. 9–10. ISBN 80-246-0222-9.

KOWALCZUK, I. (2009). *Die 101 wichtigsten Fragen – DDR*. München: C. H. Beck, s. 113. ISBN 978-3-406-59232-4.

KRAUS, J. (2001). V roce 2000 se Švýcaři sčítali také prostřednictvím internetu (e-census). In: *Demografie – revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha: Český statistický úřad, roč. 43, č. 3, s. 235–237. ISSN 0011-8265.

KREYENFELD, M., SCHOLZ, R. (2016). The Register-based Census in Germany: Historical Context and Relevance for Population Research. In: *Comparative Population Studies* [on-line]. Wiesbaden: Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung, roč. 41, č. 2, s. 175–204 [cit.: 12.10.2017]. ISSN 1869-8999. Dostupné z: <http://www.comparativepopulationstudies.de/index.php/CPoS/article/view/223/229>

KRONBICHLER, K. (2011). Von der traditionellen Volkszählung zur Registerzählung. In: *GW-Unterricht* [on-line]. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, č. 123, s. 64–75 [cit.: 20.11.2017]. ISSN 2414-4169. Dostupné z: http://www.gw-unterricht.at/images/pdf/gwu_123_064_075_kronbichler.pdf

KRONBICHLER, K., LABURDA, E. (2012). *Registerzählung 2011* [on-line]. Linz: Bundesanstalt Statistik Österreich. 12.5.2012 [cit.: 2.12.2017]. Dostupné z: http://daten.schule.at/dl/1_Registerzaehlung_allgemein.pdf

LEVI, L. (1854). Resume of the Statistical Congress, held at Brussels, September 11th, 1853, for the Purpose of Introducing Unity in the Statistical Documents of all Countries. In: *Journal of the Statistical Society of London* [on-line]. Wiley for the Royal Statistical Society, roč. 17, č. 1 (březen 1854), s. 1–14 [cit. 4.4.2017]. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/2338350>

MAUR, E. (1983). *Základy historické demografie*. Praha: Univerzita Karlova, s. 34–65.

OUŘEDNÍČEK, M., POSPÍŠILOVÁ, L., ŠPAČKOVÁ, P. (2013). Trvale a obvykle bydlící obyvatelstvo: praktické užití statistických dat. In: *Geografické rozhledy* [on-line]. Praha: Česká geografická společnost, s. r. o., roč. 23, č. 2, s. 30–31 [cit.: 3.12.2017]. ISSN 1210-3004. Dostupné z: <http://geography.cz/geograficke-rozhledy/wp-content/uploads/2013/11/30-31.pdf>

PAVLÍK, Z. (1960). *Metodika sčítání lidu v mezinárodním srovnání* [rukopis]. Katedra demografie a geodemografie, Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha.

PAVLÍK, Z., KALIBOVÁ, K. (2005). *Mnohojazyčný demografický slovník (český svazek)*. 2. vyd. Praha: Česká demografická společnost. ISBN 80-239-4864-4.

PAVLÍK, Z., RYCHTAŘÍKOVÁ, J., ŠUBRTOVÁ, A. (1986). *Základy demografie*. 1. vyd. Praha: Academia, s. 54–77.

PIŠTORA, L. (2012). Po stopách „statistických strojů“. In: *Statistika a my*. Praha: Český statistický úřad, roč. 2, č. 1, s. 22–23. ISSN: 1804-7149.

Dostupné také z: https://www.czso.cz/documents/10180/20555417/1804120122_23.pdf/84902350-dbbb-47ea-987c-edab7ce31e6f?version=1.0

SRB, V. (2004). *1000 let obyvatelstva českých zemí*. Praha: Karolinum, s. 131–132. ISBN 80-246-0712-3.

STAT (2005). *Standard-Dokumentation Metainformationen zur Volkszählung 2001* [on-line]. Bundesanstalt Statistik Österreich [cit.: 10.11.2017]. Dostupné z: http://www.statistik.at/web_de/dokumentationen/menschen_und_gesellschaft/Bevoelkerung/index.html

STAT (2016). *Probezählung 2006* [on-line]. Bundesanstalt Statistik Österreich. Poslední změna 23.08.2016 [cit.: 12.11.2017]. Dostupné z: http://www.statistik.at/web_de/frag_eboegen/registerzaehlung/probezaehlung_2006/index.html#index2

ŠANDA, R. (2012). Sčítání založené na registrech – vytoužený cíl, nebo nutný kompromis? In: *Demografie – revue pro výzkum populačního vývoje*. Praha: Český statistický úřad, roč. 54, č. 2, s. 162–165. ISSN 0011-8265.

ŠMÍD, V., SCHELLE, K., VESELÁ, R. (2005). Vývoj evidence obyvatelstva. In: *Veřejná správa*. Praha: Ministerstvo vnitra ČR, 2005, roč. 16, č. 45, s. 1–29. ISSN 0027-8009. Dostupné také z: <http://www.fi.muni.cz/~smid/ve%F8ejn%E1%20spr%E1va%20%E8.%2045%20-%20p%F8%EDloha.html>

TAG, K., VOY, K. (2012). Volkszählungen in Berlin seit Bestehen des Statistischen Amtes der Stadt Berlin. In: *Zeitschrift für amtliche Statistik – Berlin Brandenburg* [on-line]. Potsdam: Amt für Statistik Berlin-Brandenburg. č. 1+2, s. 36–57 [cit.: 25.11.2017]. ISSN 1864-5356. Dostupné z: https://www.statistik-berlin-brandenburg.de/Publikationen/Aufsaeetze/2012/HZ_201201-03.pdf

The National Archives (2017). *Domesday* [on-line]. [cit.: 22.03.2017]. Dostupné z: <http://www.nationalarchives.gov.uk/domesday/>

TRENDOVÁ, P. (2011). Využívání administrativních zdrojů. In: *Statistika a my*. Praha: Český statistický úřad, roč. 1, č. 3, s. 18–19. ISSN: 1804-7149.

Dostupné také z: <https://www.czso.cz/csu/czso/statistika-my-c-32011-7750xai3gn>

WAGNER, A. (2016). *Volkszählungen in anderen Staaten – Alternative Wege für einen zukünftigen Zensus in Deutschland?* [on-line]. Hamburg: Statistisches Amt für Hamburg und Schleswig-Holstein [cit.: 12.10.2017]. Dostupné z: https://www.destatis.de/GPStatistik/receive/HHMonografie_monografie_00000107;jsessionid=1454DEF98E63E639270A0DA3F6198E69

Přílohy

Příloha č. 1:

Vzory sčítacích formulářů použitých v Československu při sčítání v roce 1980

Příloha č. 2:

Vyplněné vzory sčítacích formulářů použitých v České republice při sčítání v roce 2011

Příloha č. 3:

Vzory obsahu sčítacích formulářů použitých v Prusku při sčítání v roce 1871

Příloha č. 4:

Přehled sčítacích akcí uskutečněných na území rozděleného Německa

Příloha č. 5:

Německý model sčítání využitý při sčítání v roce 2011 a plánovaný model sčítání pro rok 2021

Příloha č. 6:

Rakouský systém základních registrů využitý při sčítání v roce 2011

Příloha č. 7:

Metody sčítání zemí EHK OSN v období kolem let 1990–2020 (realizované + plánované)

Příloha č. 1: Vzory sčítacích formulářů použitých v Československu při sčítání v roce 1980

(domovní list, sčítací arch, sčítací lístek + vysvětlivky k vyplnění sčítacího archu)

**Federální statistický úřad
Český statistický úřad
Schváleno FSÚ Č. Vlk 5414/80**

SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 1980

DOMOVNÍ LIST

Vyplní sčítací komisař kuličkovým perem
(ne červeně); u každé otázky zakroužkujete
pouze jednu odpověď.

Způsob zápisu: ①

Způsob opravy nesprávného zápisu: ✕
(číslíce musí zůstat čitelná)

Do silně orámovaných okének (otázka 2, 6, 11 a 12)
žádné údaje nezapisujete!

	KRAJ – OKRES	SČÍTACÍ OBLAST
OBEC Číslo popisné		
ČÁST OBCE Číslo evidenční		
MÍSTNÍ ČÁST		
ULICE (náměstí), ORIENTAČNÍ ČÍSLO		
U PŘÍBYTKŮ BEZ DOMOVNÍHO ČÍSLA BLÍŽŠÍ OZNAČENÍ DRUHU A MÍSTA		
1	Číslo domu popisné (evidenční)	Pořadové číslo budovy

1. VLASTNÍK DOMU	národní výbor (bytový podnik, podnik byt. hospodářství)	1
	jiná státní organizace (podnik, úřad, ústav)	2
	stavební bytové družstvo	3
	lidové bytové družstvo	4
	J Z D	5
	jiná družstevní organizace	6
	čs. občan (soukromá osoba)	7
	zahraniční organizace nebo cizí státní příslušník	8
2. DRUH DOMU	rodinný domek (zemědělská usedlost)	01
	bytový dům	02
	jiný (uveďte slovně)	
3. OBYDLENOST DOMU	obydlen – trvale	1
	– občas – slouží k rekreaci	2
	– z jiných důvodů	3
	neobydlen – pro přestavbu	4
	– nezpůsobilý k obývání	5
	– určen k demolici	6
	– kolaudovaný dům s dosud neobydlenými byty	7
	– z jiných důvodů	8
4. DŮM POSTAVEN (REKONSTRUOVÁN) V OBDOBÍ	do r. 1879 včetně	1
	1880 až 1899	2
	1900 až 1919	3
	1920 až 1945	4
	1946 až 1960	5
	1961 až 1965	6
	1966 až 1970	7
	1971 až 1975	8
	1976 až 1979	9
	1980	9
5. MATERIÁL NOSNÝCH ZDÍ NEBO KONSTRUKCE	kámen	1
	cihly (tvárnice, cihlové bloky)	2
	kámen a cihly	3
	stěnové panely	4
	skelet	5
	dřevo	6
	nepálené cihly	7
6. POČET NADZEMNÍCH PODLAŽÍ		

7. VODOVOD	zaveden v domě – z veřejné sítě	1
	– domácí	2
	mimo dům – z veřejné sítě	3
	– domácí	4
	nezaveden	5
8. KANALIZACE	přípojka na kanalizační síť	1
	žimka (žumpa), septik	2
	bez kanalizace a bez žimky	3
9. PLYN ZE SÍTĚ	zaveden	1
	nezaveden	2
10. ÚSTŘEDNÍ NEBO DÁLKOVÉ TOPENÍ	kotelna v domě – na pevná paliva	1
	– na jiná paliva	2
	bloková kotelna – na pevná paliva	3
	– na jiná paliva	4
	dálkové topení – na pevná paliva	5
	– na jiná paliva	6
	bez ústředního nebo dálkového topení	7
11. POČET BYTŮ V DOMĚ		
	z toho neobydlených	
12. U UBYTOVACÍCH ZAŘÍZENÍ SLOUŽÍCÍCH K TRVÁLEMU UBYTOVÁNÍ	počet obytných místností mimo byty	
	podlahová plocha obytných místností mimo byty v m ²	
Počet připojených sčítacích archů		
Počet osob ubytovaných v ubytovacích zařízeních mimo byty		
Počet připojených sčítacích lístků		
VLASTNÍK DOMU		
(podpis, razítko)		
Potvrzuji správnost a úplnost vyplnění		
podpis sčítacího komisaře		podpis sčítacího revizora

SEVT - 23 524 0
JČT 1-1679-80

Otázka	Návod k vyplnění	Údaje o osobě	4
1. RODNÉ ČÍSLO	opište ze str. 14 nebo 1 občanského průkazu, z rodného listu nebo dokladu o rodném čísle; zapište od prvního okénka zleva; v případě devítimístného rodného čísla ponechte desáté okénko prázdné		
2. JMÉNO A PŘÍJMENÍ	zapište hůlkovým písmem		
3. VZTAH K ZAŘÍZENÍ	host, v péči zařízení, ubytován(a) v zařízení, zaměstnanec zařízení		
4. DRUH POBYTU V ZAŘÍZENÍ	trvalý — přítomný dočasný trvalý — dočasně nepřítomný (zapište jednu z odpovědí)		
5. DATUM NAROZENÍ	den, měsíc (arabským číslem), rok		
6. POHLAVÍ	muž, žena		
7. RODINNÝ STAV	svobodný(á), ženatý/vdaná, rozvedený(á), vdovec, vdova		
8. DATUM SNATKU	měsíc (slovem) a rok uzavření nynějšího nebo posledního manželství		
9. POŘADÍ MANŽELSTVÍ	pořadí nynějšího nebo posledního manželství		
10. ROK ROZVODU NEBO OVDOVĚNÍ	rok posledního rozvodu nebo ovdovění (ženatí nebo vdané v dalším manželství nevyplňují)		
11. POČET ŽIVĚ NAROZENÝCH DĚTÍ	(Vyplňují pouze ženy) a) počet všech živě narozených dětí b) počet živě narozených dětí z nynějšího nebo posledního manželství	a) b)	
12. STÁTNÍ OBCANSTVÍ	ČSR, SSR, cizí státní příslušnost (konkrétní stát), bez státní příslušnosti		
13. NÁRODNOST	např. česká, slovenská, maďarská, německá, polská		
14. NEJVYŠŠÍ DOKONČENÁ ŠKOLA	druh a název školy v době, kdy ji sčítaná osoba ukončila (i učňovské školy); u odborných škol uveďte délku studia a maturitu, u vysokých škol název fakulty; příp. zapište „bez školního vzdělání“		
15. ZDROJ OBŽIVY	údaj vyplní ekonomicky činné osoby a osoby ve vojenské základní službě, na vojen. cvičení, ve vazbě a ve výkonu trestu podle posledního zaměstnání: mzda, odměna za pracovní jednotky, výnos z hospodářství, ze živnosti, příjem z výkonu svobodného povolání; důchod — uveďte druh (pracující důchodci uvedou mzdu i druh důchodu); stipendium; peněžitá podpora v mateřství, mateřský příspěvek. Nemá-li sčítaný(á) vlastní zdroj obživy, uveďte, zda je student, žák, učeň; žena na bezplatné mateřské dovolené; pomáhá v zemědělství, živnosti; v domácnosti, v zaopatření rodiny.		
16. ZAMĚSTNÁNÍ	vykonávaná práce a funkce, u učňů učební obor; u nepracujících důchodců poslední zaměstnání, z něhož byl důchod přiznán (i u příjemců důchodu po živiteli)		
17. KVALIFIKACE PRO ZAMĚSTNÁNÍ	je sčítaný vyučen v oboru, v němž pracuje, nebo v oboru příbuzném (pouze u dělnických profesí): ano — ne		
18. SPOLEČENSKÁ SKUPINA	dělník, zaměstnanec, člen JZD, člen LVD, osoba svobodného povolání, samostatně činný		
19. ZAMĚSTNAVATEL, NAVŠTEVOVANÁ ŠKOLA NEBO UČNOVSKÉ ZAŘÍZENÍ	a) název závodu, družstva, úřadu, ústavu, organizace, školy, učňovského zařízení (bez zkratek) b) adresa zaměstnavatele, učňovského zařízení	a) b)	
20. MÍSTO PRACOVISTĚ, ŠKOLY NEBO UČENÍ	uvedte plnou adresu a) okres — městský obvod b) obec, část obce, číslo popisné (evidenční) c) ulice (náměstí), číslo orientační	a) b) c)	
21. DOJÍŽDKA NEBO DOCHÁZKA DO ZAMĚSTNÁNÍ, ŠKOLY NEBO UČENÍ	z místa trvalého bydliště dojíždíte nebo docházíte do zaměstnání, školy nebo učení (zapište pouze v případě zápisu trvale bydlící osoby) — denně — jinak než denně — nedojíždíte, nedocházíte		

Federální statistický úřad
Český statistický úřad

Sehváleno FSO Č. Vlk 5415/80
SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 1980

SČÍTACÍ ARCH 2

Před vyplněním si přečtěte pozorně návod k vyplnění I vysvětlivky. Sčítací arch je povinen vyplnit uživatel bytu (obydli) nebo v jeho zastoupení některý dospělý člen domácnosti za všechny osoby v bytě (obydli) trvale bydlící a za osoby v rozhodný okamžik sčítání dočasně přítomné. Rozhodným okamžikem sčítání je půlnoc z 31. října na 1. listopad 1980.

Vědomé uvedení nesprávných údajů je trestné.

Sčítací arch vyplňte čitelně kuličkovým perem (ne červeně), přesně a pravdivě.

OKRES: _____ SČÍTACÍ OBLAST: _____
OBEC: _____ Číslo popisné: _____
ČÁST OBCE: _____ Číslo evidenční: _____
MÍSTNÍ ČÁST: _____ Pořadové číslo budovy: _____
ULICE (náměstí), ORIENTAČNÍ ČÍSLO: _____

Sčítací arch se vyplní za každý byt. Je-li administrativně rozdělen mezi dva (více) uživatele, vyplní každý uživatel bytu samostatný sčítací arch.

U sčítacího archu vyplňte nejdříve část A, dále část B a nakonec část C. U otázek v části B a C, u nichž jsou předtištěna čísla možné odpovědi, příslušný číselný údaj zakroužkujte.

Způsob zápisu: ① ; způsob opravy chybného zápisu ✕
Do silně předtištěných okének, s výjimkou rodného čísla, nepište.

ČÁST B – OSTATNÍ ÚDAJE O OSOBÁCH

1. Údaje o osobách v bytě v rozhodný okamžik sčítání dočasně přítomných

Jméno a příjmení	Adresa trvalého bydliště			Důvod přítomnosti
	okres	obec, část obce, místní část, čp./ev. č.	ulice (náměstí) orientační číslo	

2. Údaje o osobách v bytě trvale bydlících, ale v rozhodný okamžik sčítání dočasně nepřítomných

Jméno a příjmení	Adresa místa dočasného pobytu			Důvod nepřítomnosti
	okres	obec, část obce, místní část, čp./ev. č.	ulice (náměstí) orientační číslo	

3. Je-li na tomto sčítacím archu zapsán jako trvale bydlící jen jeden z manželů, uveďte o druhém manželovi

Jméno a příjmení	Datum narození	Adresa trvalého bydliště	Zaměstnání	Důvod, proč spolu manželé nebydlí (odpověď zakroužkujte)
				nemají vlastní byt 1 jiný důvod 2

4. Společné hospodaření

Pokud společně nehospodáří všechny trvale bydlící osoby, zapíšte z části A čísla osob, které hospodáří společně	VZOR vyplnění	ZÁPIS ČÍSEL OSOB
	1 + 2 + 3 4 + 5 6	

5. Druh a důvod ubytování mimo byt (jednu z předtištěných odpovědí zakroužkujte jen tehdy, pokud bydlíte mimo byt)

Druh ubytování mimo byt	Důvod ubytování mimo byt	1		2		3		4	
		rekreační chata, domek, chalupa		krátkodobé ubytování		nouzové obydlí		ubytování spojené s výkonem zaměstnání	

Potvrzuji, že jsem sčítací arch vyplnil(a) pravdivě

Potvrzuji přezkoumání údajů zapsaných ve všech částech sčítacího archu

_____ podpis sčítacího komisaře
_____ podpis sčítacího revizora

_____ podpis uživatele bytu nebo osoby, která vyplnila sčítací arch

ČAST C – ÚDAJE O BYTĚ A VYBAVENÍ DOMÁCNOSTI

Pořadové číslo bytu (nevypisujte)		2		5. KOUPELNA		uvnitř bytu	1
Počet osob sečtených v bytě (nevypisujte)				v domě mimo byt — vlastní		2	
1. BYT OBYDLEN		trvale — v užívání jednoho uživatele		— společná		3	
		— administrativně rozdělen		sprchový kout (v bytě bez koupelny)		4	
		občas — slouží k rekreaci		bez koupelny a bez sprchového koutu		5	
		— z jiných důvodů		6. DRUH ZÁCHODU		1	
NEOBYDLEN		pro přestavbu		splachovací		2	
		nezpůsobilý k obývání		bez splachování		1	
		určen k demolici		7. UMÍSTĚNÍ ZÁCHODU		2	
		pro změnu uživatele bytu		uvnitř bytu		3	
		kolaudovaný dům s dosud neobydl. byty		v domě mimo byt — vlastní		4	
		z jiných důvodů		— společný		5	
				mimo dům (na dvoře apod.)		6	
2. PRAVNÍ DŮVOD UŽÍVÁNÍ BYTU		byť ve vl. domě (rod. domku, zem. usedlosti)		8. VODOVOD		1	
		v osobním vlastnictví (v bytovém domě)		zaveden — do bytu		2	
		ostatní bezplatné užívání		— pouze do domu		3	
		byť nájemní (tj. dříve lidová byť, družstva)		— mimo dům		4	
		byť družstevní (pouze stavební byť, družstva)		nezaveden		1	
		byť domovnícký		9. PLYN (ZE SÍTĚ)		2	
		byť služební (naturální)		do bytu — zaveden		3	
		jiný důvod (uveďte slovně)		— nezaveden		4	
				10. PŘEVLA-DAJÍCÍ ZPŮSOB VYTÁPĚNÍ		1	
3. POLOHA BYTU		v přízemí		kamna — na pevná paliva		2	
		v přízemí a 1. poschodí		— na tekutá paliva		3	
		v 1. poschodí		— elektrická		4	
		ve 2. poschodí		— plynová		5	
		ve 3. poschodí		ústřední, dálkové topení		6	
		ve 4. poschodí		etážové topení — na pevná paliva		7	
		v 5. nebo vyšším poschodí		— na tekutá paliva		8	
		v suterénu		— na plyn		9	
		ve sklepe		kombinovaný nebo jiný		1	
4. VELIKOST BYTU (silně orámovanou část nevypisujte) Neznáte-li rozměry místnosti, změřte je!		Délka		Šířka		2	
		v metrech		Podlahová plocha v m ²		3	
		na 1 desetinné místo				4	
a) kuchyň nebo kuchyňský kout						5	
b) pokoje a jiné obytné místnosti s 8 m ² a větší		1.				6	
		2.				7	
		3.				8	
		4.				9	
		5.				10	
		6.				11	
K pojmu obytná místnost přičtete vysvětlivky k ot. 4 části C!		7. a další pokoje				12	
a) jiné obytné místnosti celkem						13	
c) podlahová plocha kuchyně, pokojů a jiných obytných místností celkem						14	
d) obytné místnosti s plochou 4,0 — 7,9 m ² počet:						15	
e) podlahová plocha ostatních místností v bytě celkem						16	
f) podlahová plocha bytu úhrnem						17	
g) počet obytných místností s podlahovou plochou		8,0 m ² a více				18	
		4,0 až 7,9 m ²				19	
						20	
						21	
						22	
						23	
						24	
						25	
						26	
						27	
						28	
						29	
						30	
						31	
						32	
						33	
						34	
						35	
						36	
						37	
						38	
						39	
						40	
						41	
						42	
						43	
						44	
						45	
						46	
						47	
						48	
						49	
						50	
						51	

Federální statistický úřad
Český statistický úřad

Schváleno FSÚ č. Vlk 5416/80

SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 1980

Pořadové číslo
sčítacího lístku

OKRES SČÍTACÍ OBLAST
OBEC Číslo popisné
..... Číslo evidenční
..... Pořadové číslo
ČÁST OBCE budovy
MÍSTNÍ ČÁST
ULICE (náměstí), ORIENTAČNÍ ČÍSLO

SČÍTACÍ LÍSTEK 3

Každý, kdo stráví půlnoc z 31. října na 1. listopad 1980 v ubytovacím nebo lůžkovém léčebném zařízení nebo v něm najde po této půlnoci své první ubytování, je povinen vyplnit sčítací lístek a během 1. listopadu jej odevzdat správě zařízení. Při společném ubytování více členů rodiny vyplní sčítací lístky za děti a osoby, které nemohou nebo neumějí psát, některý jiný člen rodiny. Za osoby s trvalým pobytem v ubytovacím (léčebném) zařízení, které jsou v době sčítání dočasně nepřítomny, a za osoby, které nemohou nebo neumějí sčítací lístek vyplnit, učiní tak správa zařízení; správa zařízení je povinna přesvědčit se o správnosti všech údajů nahlédnutím do občanského nebo jiného průkazu.

Sčítací lístek vyplňte čitelně kulicovým perem (ne červeně), přesně a pravdivě. Do předtištěných okének na zadní straně, s výjimkou rodného čísla, nepište.

1. Údaje o ubytovacím nebo lůžkovém léčebném zařízení

Název a druh zařízení	Číslo místností (pavilónu)
-----------------------------	----------------------------------

2. Důvod přechodného (dočasně) pobytu v ubytovacím nebo lůžkovém léčebném zařízení (příslušný údaj zakroužkujte)

Místo pracoviště	1	Služební cesta	3	Návštěva	6
Místo studia, školy, učení	2	Léčení	4	Jiný důvod	7
Dovolena			5		

3. Údaje o místě, kde je sčítaná osoba hlášena k trvalému pobytu (Nevyplňují osoby s trvalým pobytem v ubytovacím nebo lůžkovém léčebném zařízení.)

Okres	Obec, část obce, místní část, číslo popisné / evidenční	Ulice (náměstí), orientační číslo
Jméno a příjmení uživatele bytu		
Vztah k uživateli bytu (např. uživatel bytu, manželka (družka), manžel (druh), syn, dcera, zeť, snacha, vnuk, babička, otec, tchyně, bratr, švagrová, neteř, strýc)		

4. Údaje o osobě v ubytovacím nebo lůžkovém léčebném zařízení trvale bydlící, ale v rozhodný okamžik sčítání dočasně nepřítomné

Adresa místa dočasněho pobytu			Důvod nepřítomnosti
okres	obec, část obce, místní část, číslo popisné / evidenční	ulice (náměstí), orientační číslo	

5. Ženatí a vdané s rozdílným trvalým bydlištěm obou manželů uvedou o druhém manželovi

Jméno a příjmení	Datum narození	Adresa trvalého bydliště	Zaměstnání	Důvod, proč spolu manželé nebydlí (odp. zakroužkujte)
				nemají vlastní byt 1
				jiný důvod 2

Potvrzuji přezkoumání údajů zapsaných ve sčítacím lístku

Potvrzuji správnost a úplnost vyplnění sčítacího lístku

.....
podpis sčítacího komisaře
nebo zástupce správy zařízení

.....
podpis sčítané osoby nebo osoby,
která vyplnila sčítací lístek

VYSVĚTLIVKY k vyplnění sčítacího archu

Údaje zapsané do sčítacího archu budou sloužit výhradně jen STATISTICKÝM účelům. Sčítací orgány jsou povinny zachovávat MLČENLIVOST o všech údajích zapsaných do sčítacího archu.

ČÁST A — ÚDAJE O OSOBÁCH

Jednotlivé osoby se zapisují do sčítacího archu do SLOUPCŮ podle vzoru vyplnění; do předtištěných okének se zapisuje POUZE rodné číslo. Slovní zápisy nesmějí přesahovat do předtištěných okének nebo číselných odpovědí.

DO SČÍTACÍHO ARCHU SE ZAPÍŠÍ — všechny osoby hlášené v bytě (obydli) k trvalému pobytu (včetně osob dočasně nepřítomných, např. bydlících přechodně v místě zaměstnání, studia i ebo učení, osoby v základní vojenské službě, na služební cestě, na dovolené, v léčení apod.) — všechny osoby, které v bytě (obydli) strávily noc z pátku 31. října na sobotu 1. listopadu 1980 bez ohledu na to, zda v něm byly nebo nebyly přihlášeny k přechodnému pobytu.

JEDNOTLIVÉ OSOBY se zapíší do sloupců v pořadí uvedeném v otázce 2, a to nejdříve osoby trvale bydlící a teprve za nimi osoby dočasně přítomné. UŽIVATEL BYTU musí být zapsán ve sloupci pod pořadovým číslem 301.

Otázka 12 STÁTNÍ OBČANSTVÍ: státní občanství ČSR mají osoby narozené na území ČSR, které měly 1. ledna 1969 státní občanství ČSSR; obdobně to platí pro státní občanství SSR. Občané ČSSR narození v cizině mají státní občanství té republiky, ve které měli trvalé bydliště k 1. lednu 1969. Obdobně to platí i pro občany ČSSR narozené později. Takto stanovené státní občanství zůstává v platnosti, pokud je sčítané osoby do 31. 12. 1969 nezměnily dodatečným prohlášením, případně pokud jim nebylo uděleno státní občanství ČSR nebo SSR. Děti mladší 15 let sledují státní občanství svých rodičů, v případě rozdílného státního občanství rodičů nabývají státní občanství té republiky, na jejímž území se narodily, pokud rodiče nezvolili do 6 měsíců po narození dítěte písemným prohlášením státní občanství druhé republiky.

Otázka 13 NÁRODNOST: rozumí se příslušnost k národu a je ponecháno každému, aby se svobodně vyjádřil o své národnosti podle svého vlastního přesvědčení. Národnost dětí do 15 let se řídí podle rodičů a hlásí-li se rodiče k různým národnostem, na základě dohody rodičů podle národnosti jednoho z nich.

Otázka 16 a) ekonomicky činné osoby vyplní všechny údaje
až 21 b) nepracující důchodci vyplní pouze údaje v otázce 16 a 18 podle zaměstnání, z něhož byl důchod přiznán; důchodci s důchodem po živiteli (nejčastěji vdovy bez důchodu z vlastního zaměstnání) vyplní údaje podle posledního vykonávaného zaměstnání živatele
c) uční otázku 17 a 18 nevyplňují
d) studenti a žáci vyplní údaje pouze v otázce 15, 19 až 21
e) osoby v zaopatření rodiny včetně dětí předškol. věku otázku 16 až 21 nevyplňují.

ČÁST B — OSTATNÍ ÚDAJE O OSOBÁCH

Otázka 1 ÚDAJE O OSOBÁCH V BYTĚ V ROZHODNÝ OKAMŽIK SČÍTÁNÍ DOČASNĚ PŘÍTOMNÝCH: zapíše všechny dočasně přítomné osoby, které nejsou v bytě přihlášeny k trvalému pobytu.

Otázka 2 ÚDAJE O OSOBÁCH V BYTĚ TRVALE BYDLÍCÍCH, ALE V ROZHODNÝ OKAMŽIK SČÍTÁNÍ DOČASNĚ NEPŘÍTOMNÝCH: zapíše všechny osoby v bytě přihlášené k trvalému pobytu, ale v rozhodném okamžiku sčítání nepřítomné (kromě osob na noční pracovní směně).

Otázka 3 ÚDAJE O DRUHÉM MANŽELOVI se zapisují pouze tehdy, nejsou-li oba manželé přihlášeni k trvalému pobytu v tomto bytě (obydli).

Otázka 4 SPOLEČNÉ HOSPODÁŘENÍ: domácnosti tvořené pouze rodiči s nezaopatřenými dětmi bez dalších osob a domácnosti jednotlivců nevyplňují.

Otázka 5 UBYTOVÁNÍ MIMO BYT: zakroužkujte jednu z předtištěných odpovědí jen tehdy, bydlíte-li (jste-li ubytován) mimo byt; v tomto případě nevyplňujte část C.

ČÁST C — ÚDAJE O BYTĚ A VYBAVENÍ DOMÁCNOSTI

V ADMINISTRATIVNĚ ROZDĚLENÉM BYTĚ zapíše každý uživatel údaje za tu část bytu, kterou výhradně užívá, a plochu společně užívaných místností zapíše pouze jeden z nich.

Otázka 2 BYTEM V OSOBNÍM VLASTNICTVÍ se rozumí byt užívaný podle zák. č. 52/1966 Sb., ve znění zákona č. 30/1978 Sb.

Otázka 3 POLOHA BYTU: jde-li o byt s místností ve dvou poschodích, zapíše se pouze nižší poschodí. Tzv. mezanin se považuje za 1. poschodí, poschodí nad ním za 2. Za sklepní byt se považuje byt s dolními okraji oken pod úrovní terénu. Za suterénní byt se považuje byt s podlahou pod úrovní terénu, jehož dolní kraje oken jsou nad úrovní terénu.

Otázka 4 VELIKOST BYTU: za součást bytu se považují též oddělené místnosti v domě, které užívá domácnost uživatele bytu. Jako pokoje a jiné obytné místnosti se zapisují místnosti s podlahovou plochou 8 m² a větší, které jsou přímo osvětlené a větratelné. Ize je přímo nebo dostatečně nepřímo vytápět, jsou vzhledem ke svému stavebně technickému uspořádání a vybavení určeny k celoročnímu bydlení. Obdobné místnosti s podlahovou plochou od 4 do 7,9 m² se zapisují pod otázkou d). Pokud by měl byt více než 6 obytných místností, zapisuje se za 7. a další obytné místnosti pouze jejich společná plocha. Za ostatní místnosti se považují: předstíň, neobytná hala, komora, spíž, koupelna, záchod, chodba aj., nikoli plocha schodiště uvnitř bytu, je-li byt ve dvou podlažích.

Otázka 13 VYBAVENÍ UVNITŘ BYTU: zapíše bez ohledu na to, komu uvedené vybavení patří.

Otázka 17 REKREAČNÍ MOŽNOSTI DOMÁCNOSTI: uvádějte bez ohledu na vlastnictví uživatele bytu nebo jiného člena domácnosti.

PREHELD O SČÍTANÝCH OSOBÁCH (vyplní sčítací komisař)

1	Trvale bydlící osoby	
2	— přítomné	
3	— nepřítomné	
4	Dočasně přítomné osoby	
5	Přítomné osoby úhrnem	

Trvale bydlící muži narození		
6	1978 až 1980	
7	1975 až 1977	
8	1966 až 1974	
9	1961 až 1965	
10	1946 až 1960	
11	1926 až 1945	
12	1921 až 1925	
13	1920 a dříve	
14	nezjištěno	
15	CELKEM	

Trvale bydlící ženy narozené		
16	1978 až 1980	
17	1975 až 1977	
18	1966 až 1974	
19	1961 až 1965	
20	1946 až 1960	
21	1926 až 1945	
22	1921 až 1925	
23	1920 a dříve	
24	nezjištěno	
25	CELKEM	

Trvale bydlící osoby ekonomicky činné		
26	Muži	
27	Ženy	
28	CELKEM	

Trvale bydlící osoby ekonomicky aktivní, pracující		
29	v obci bydliště	
30	v jiné obci okresu	
31	v jiném okrese kraje	
32	v jiném kraji	

Trvale bydlící osoby podle národnosti		
33	česká	
34	slovenská	
35	ukrajinská	
36	ruská	
37	polská	
38	maďarská	
39	německá	
40	jiná a nezjištěná	

Ostatní údaje		
41	počet spol. hosp. dom.	
42		

Zdroj: Pavlík a kol., 1986 – příloha k vydání

**Příloha č. 2: Vyplněné vzory sčítacích formulářů použitých v České republice
při sčítání v roce 2011**
(sčítací list osoby, domovní list, bytový list)

Formulář můžete vyplnit i na www.scitani.cz

SČÍTÁNÍ LIDU, DOMŮ A BYTŮ 2011

SČÍTACÍ LIST OSOBY

Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 probíhá na základě zákona č. 296/2009 Sb. Český statistický úřad Vás žádá o spolupráci formou vyplnění údajů do sčítacích formulářů, případně formou kontroly předvyplněných údajů. Ochrana individuálních a osobních údajů podle příslušných zákonů je zajištěna. Údaje budou využity výhradně ke statistickým účelům.

Vyplňuje sčítací komisař	IDENTIFIKACE	Číslo bytu	3	IDOB	1	0	1	4	7	5	5	4	9	2	Číslo domu	1	0	0	1	5	8	Pořadové číslo budovy	1	Vyplňuje sčítací komisař
	Okres	P	A	R	D	U	B	I	C	E						Kód okresu	C	Z	0	5	3	2		
	Obec	R	Y	B	I	T	V	Í								PSČ	5	3	3	5	4			
	Část obce	R	Y	B	I	T	V	Í								Sčítací obvod	4	8	7	0	0	2		
	Ulice	Š	K	O	L	N	Í										Číslo orient.							

PŘED VYPLNĚNÍM SČÍTACÍHO FORMULÁŘE SI, PROSÍM, POZORNĚ PŘEČTĚTE POKYNY K VYPLNĚNÍ A PŘILOŽENÉ VYSVĚTLIVKY
K vyplnění formuláře použijte černou nebo modrou propisovací tužku.
Z uvedených možností vyberte vždy pouze jednu odpověď, pokud není uvedena možnost více odpovědí.
Vybranou odpověď označte X; chybně označené pole zcela přeškrtněte a označte správně X. Text i číselné údaje zapisujte dle vzorů do určených vyplňovacích polí.
Chybně napsaný údaj přeškrtněte a správný napište na volné místo u příslušné otázky.

Vzory vyplnění: X 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9
A Ä Å B C Č Ď ě É Ê Ë F G H I Í J K L M N Ň
O Ő Ö P Q R Ŕ Š ť T Ů Ú ů V W X Y Z Ž

Příjmení N O V Á K
Jméno T O M Á Š

1. Rodné číslo 4 8 1 0 1 6 / 4 2 6 → 1 6 / 1 0 / 1 9 4 8 → 3. Pohlaví muž X žena
U trojmístné koncovky nechte poslední políčko prázdné. den měsíc rok

4. Státní občanství ČR X jiné máte-li jiné státní občanství, uveďte název státu ↓ bez státního občanství

5. Bydliště v rozhodný okamžik (26. 3. 2011) Uveďte, zda místo, kde skutečně bydlíte a kde jste členem domácnosti (bez ohledu na místo trvalého pobytu), je: na adrese uvedené v záhlaví formuláře jinde v České republice X uveďte přesnou adresu ↓
okres P R A H A
obec P R A H A
č.popis. 4 3 9 část obce V O K O V I C E
č.orient. 2 9 ulice A F R I C K Á
v jiném státě uveďte název →

6. Bydliště jeden rok před sčítáním (26. 3. 2010) Uvedou osoby narozené do 26. 3. 2010 včetně. v obci uvedené v záhlaví formuláře jinde v České republice X uveďte kde ↓
okres P R A H A
obec P R A H A
v jiném státě uveďte název →

7. Bydliště matky v době narození Uveďte, zda bydlíte Vaší matky v době Vašeho narození bylo: v obci uvedené v záhlaví formuláře X jinde v České republice uveďte kde ↓
okres
obec
v jiném státě uveďte název →

8. Rodinný stav svobodný/svobodná ženatý/vdaná X rozvedený/rozvedená vdovec/vdova

9. Registrované partnerství (osob stejného pohlaví) trvalí zániklé rozhodnutím soudu zániklé úmrtím partnera/partnerky

10. Mateřský jazyk Je možné uvést dva jazyky. český X slovenský romský polský německý znaková řeč
jiný uveďte jaký →

OTOČTE, PROSÍM, A VYPLŇTE 2. STRANU FORMULÁŘE

XXXXX

XXXXX

11. Národnost		K A Ž D Ý U V E D E P O D L E S V Ě H O	
Uvedení údaje není povinné. Je možné uvést dvě národnosti.		R O Z H O D N U T Í	
12. Náboženská víra Uvedení údaje není povinné. Při uvádění církve nebo náboženské společnosti registrované v ČR uveďte název dle vysvětlivek. věřící - hlásící se k církvi, náboženské společnosti ☐ uveďte ke které ↓			
K A Ž D Ý U V E D E P O D L E S V Ě H O R O Z H O D N U T Í			
věřící - nehlásící se k žádné církvi ani náboženské společnosti ☐ bez náboženské víry ☐			
13. Nejvyšší ukončené vzdělání Uvedou osoby 15leté a starší.			
bez vzdělání ☐	úplné střední všeobecné (s maturitou) ☐	bakalářské (Bc., BcA.) ☐	
neukončené základní vzdělání ☐	úplné střední odborné (s maturitou) ☒	magisterské (Ing., MUDr., JUDr., PhDr., Mgr. aj.) ☐	
základní vzdělání ☐	nástavbové studium (vč. pomaturitního studia) ☐	doktorské (Ph.D., ThD., DrSc., CSc.) ☐	
střední vč. vyučení (bez maturity) ☐	vyšší odborné vzdělání (absolutorium) ☐		
14. Obor vzdělání Uvedou osoby s vyšším než základním vzděláním (viz vysvětlivky).		C H E M I C K O - T E C H N O L O G I C K Ý	
15. Počet živě narozených dětí celkem		žádné	jedno
Uvedou pouze ženy 15leté a starší.		dvě	více
		→ uveďte počet dětí	
16. Počet živě narozených dětí v současném (posledním) manželství		žádné	jedno
Uvedou pouze ženy vdané, rozvedené nebo ovdovělé.		dvě	více
		→ uveďte počet dětí	
17. Ekonomická aktivita			
ZAMĚSTNANÍ:	zaměstnanci, zaměstnavatelé, samostatně činní, pomáhající ☒	pracující studenti a učni ☐	
	ženy na mateřské dovolené (28 nebo 37 týdnů), pokud před nástupem pracovaly ☐	pracující důchodci ☐	
NEZAMĚSTNANÍ:	hledající první zaměstnání ☐	ostatní nezaměstnaní ☐	
EKONOMICKY NEAKTIVNÍ:	nepracující důchodci ☐	ostatní s vlastním zdrojem obživy ☐	
	žáci, studenti, učni ☐	osoby v domácnosti, děti předškolního věku, ostatní závislé osoby ☐	
Otázky č. 18, 19 a 20 vyplňují zaměstnaní podle současného a nezaměstnaní podle posledního zaměstnání. Ekonomicky neaktivní žáci, studenti a učni pokračují otázkou č. 21. Hledající první zaměstnání a ostatní ekonomicky neaktivní již další otázky nevyplňují.			
18. Zaměstnání T E C H N O L O G V Ý R O B Y			
19. Postavení v zaměstnání			
zaměstnanci ☒	podnikatelé bez zaměstnanců (OSVČ) ☐	pomáhající rodinní příslušníci ☐	
podnikatelé se zaměstnanci (zaměstnavatelé) ☐	členové produkčních družstev ☐		
20. Odvětví ekonomické činnosti Uveďte název podle hlavní činnosti zaměstnavatele (viz vysvětlivky).			
P O T R A V I N Á R S K Á V Ý R O B A			
Otázky č. 21, 22, 23 a 24 o dojíždě/docházce do zaměstnání nebo školy vyplňují pouze zaměstnaní a žáci, studenti a učni. Pracující studenti a učni vyplňují údaje podle dojíždě/docházky do školy.			
21. Místo pracoviště nebo školy na stejné adrese, jaká je v záhlaví formuláře ☐ jinde v České republice ☒ uveďte kde ↓			
okres	K L A D N O		
obec	K L A D N O		
č.p./č.o.	5 1 1 / 1 5	ulice	L R P O V Á
v jiném státě ☐	uvedte název ↓		zaměstnání bez stálého pracoviště ☐
O každodenní dojíždě/docházce do zaměstnání nebo školy uveďte:			
22. Dopravní prostředek Uveďte dopravní prostředek/prostředky, které obvykle používáte při jedné cestě do zaměstnání nebo školy.			
autobus (kromě MHD) ☐	automobil - spolucestující ☐	motocykl ☐	
městská hromadná doprava ☐	vlak ☐	jiný ☐	
automobil - řidič ☒	kolo ☐	žádný (pouze pěšky) ☐	
23. Doba trvání dojíždě/docházky Uveďte, jak dlouho Vám trvá jedna cesta do zaměstnání nebo školy.			
do 14 min. ☐	15 - 29 min. ☒	30 - 44 min. ☐	45 - 59 min. ☐
		60 - 89 min. ☐	90 a více min. ☐
Uveďte, jak často dojíždíte z obce svého bydliště do obce pracoviště:			
24. Frekvence dojíždě do místa pracoviště nebo školy		denně ☒	týdně ☐
		1 - 2x měsíčně ☐	jinak ☐

26.3.2011, Ing. Novák

Datum, jméno a příjmení osoby, která formulář vyplnila

DĚKUJEME VÁM ZA VYPLNĚNÍ SČÍTACÍHO LISTU OSOBY

SČÍTÁNÍ LIDU,
DOMŮ A BYTŮ
2011

Formulář můžete vyplnit i na www.scitani.cz

DOMOVNÍ LIST

Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2011 probíhá na základě zákona č. 296/2009 Sb. Český statistický úřad Vás žádá o spolupráci formou vyplnění údajů do sčítacích formulářů, případně formou kontroly předvyplněných údajů. Ochrana individuálních a osobních údajů podle příslušných zákonů je zajištěna. Údaje budou využity výhradně ke statistickým účelům.

Vypíňuje sčítací komisař	IDENTIFIKACE		IDOB	1	0	1	4	7	5	5	4	9	2	Číslo domu	1	0	0	1	5	8	Pořadové číslo budovy	1				
	Okres	P A R D U B I C E																	Kód okresu	C Z	0	5	3	2		
	Obec	R Y B I T V Í																		PSČ	5	3	3	5	4	
	Část obce	R Y B I T V Í																		Sčítací obvod	4	8	7	0	0	2
	Ulice	Š K O L N Í																			Číslo orient.					

Vypíňuje sčítací komisař

PŘED VYPLNĚNÍM SČÍTACÍHO FORMULÁŘE SI, PROSÍM, POZORNĚ PŘEČTĚTE POKYNY K VYPLNĚNÍ A VYSVĚTLIVKY NA 2. STRANĚ
Sloupec A je určen pro předvyplnění údajů z administrativních zdrojů, jsou-li k dispozici. Jestliže údaj není předvyplněn nebo neodpovídá současnému stavu, označte nebo zapíšte správný údaj ve sloupci B.
K vyplnění formuláře použijte černou nebo modrou propisovací tužku. Z uvedených možností vyberte vždy pouze jednu odpověď.
Vybranou odpověď označte X - chybně označené pole zcela přeškrtněte a označte správně X. Text i číselné údaje zapisujte dle vzorů do určených vyplňovacích polí. Chybně napsaný údaj přeškrtněte a správný údaj napište na volné místo u příslušné otázky.

Vzory vyplnění: X 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9
A A A B C C D D E E E F G H I I J K L L M N N
O O O P Q R R S S T T U U U V W X Y Z Z

1. Počet bytů v domě	
A	B
Uveďte celkový počet bytů (včetně neobydlených).	16

2. Druh domu	
A	B
rodinný dům - samostatný	
rodinný dům - dvojdomek	
rodinný dům - řadový	
bytový dům	X
jiný	
Uveďte podle převažující funkce domu (viz vysvětlivky)	

3. Obydlenost domu	
A	B
obydlen	X
neobydlen z důvodu:	
změna uživatele	
slouží k rekreaci	
přestavba domu	
dosud neobydlen po kolaudaci	
pozůstalostní nebo soudní řízení	
nezpůsobilý k bydlení	
jiný důvod	

4. Druh vlastníka	
A	B
fyzická osoba	
obec	X
stát	
bytové družstvo	
jiná právnická osoba	X
spoluvlastnictví vlastníků bytů (jednotek)	
kombinace vlastníků	

5. Období výstavby nebo rekonstrukce	
A	B
1919 a dříve	
1920 - 1945	
1946 - 1960	
1961 - 1970	
1971 - 1980	X
1981 - 1990	
1991 - 2000	
2001 a později, uveďte rok	

6. Materiál nosných zdí	
A	B
kámen, cihly, tvárnice vč. kombinací	
stěnové panely	X
nepálené cihly	
dřevo	
jiné materiály a kombinace	

7. Počet nadzemních podlaží	
A	B
Uveďte celkový počet nadzemních podlaží (včetně přízemí).	5

8. Připojení na odpad	
A	B
připoj na kanalizační síť	X
vlastní čistírna odpadních vod	
žumpa, jímka	
bez kanalizace a jímky	

9. Ústřední topení a druh paliva	
A	B
kotelna v domě na pevná paliva	
kotelna v domě na plyn	
kotelna v domě na ostatní paliva	
kotelna mimo dům	X
bez ústředního topení	

10. Vytah	
A	B
ano	X
ne	

DĚKUJEME VÁM ZA VYPLNĚNÍ DOMOVNÍHO LISTU

26.3.2011, *Josef Hlaváč*

Datum, jméno a příjmení osoby, která formulář vyplnila

YYYY

XXXXX

Zdroj: ČSÚ (2011b)

**Příloha č. 3: Vzory obsahu sčítacích formulářů použitých v Prusku při sčítání
v roce 1871**

(A – sčítací karta pro jednotlivce, B – formulář pro domácnost, kde se zapisují osoby přítomné v domácnosti, C – list pro domácnost, kde se zapisují osoby dočasně nepřítomné)

(A.) **Muster einer ausgefüllten Zählkarte.**
(18 Centimeter hoch, 12 breit, 3 Gramm schwer; Rückseite leer.)

Volkszählung am 1. December 1871.

Kreis: *Tellow*
Ort, Gemeinde: *Charlottenburg*
Strasse oder Platz: *Lindenstrasse*
Zählbezirk Nr. *12* Zählbrief Nr. *210* Haus Nr. *18*
Zählkarte Nr. *1*

1. Vor- und Familiennamen: *Christian Lorenz.*
2. Geschlecht: *m.*
3. Geburtsort: *Freiberg.*
Kreis: — Staat: *Königr. Sachsen.*
4. Geburtstag und Geburtsjahr: *26. März 1821.*
5. Familienstand: *verh.*
6. Religionsbekenntniss: *ev.*
7. Stand, Rang, Beruf, Erwerbszweig; Arbeits- oder Dienstverhältniss.
Hauptbeschäftigung: *Glasfabrik-Besitzer.*
Etwaige, mit Erwerb verbundene Nebenbeschäftigung: *keine.*
8. Staatsangehörigkeit (Name des Staats): *Preussen.*
9. Wohnort (der Personen, die für gewöhnlich nicht an der Haushaltung theilnehmen): —
Kreis: — Staat: —
10. Schulbildung (d. h. kann lesen und schreiben?): *Ja.*
11. Besondere, die Bildungs- oder Erwerbsfähigkeit beeinträchtigende Mängel:
blind: — taubstumm: — blödsinnig: — irrsinnig: —

(B.) **V.**
Formular eines Verzeichnisses
der in der Haushaltung Anwesenden.*
(18 Centimeter hoch, 12 breit, 1,5 Gramm schwer.)

Kreis _____
Ort, Gemeinde _____ Zählbezirk Nr. _____
Strasse, Platz _____ Haus Nr. _____ Zählbrief Nr. _____

Bezüglich der Ausfüllung dieses Verzeichnisses vergleiche
Anleitung D.

Nummer der Zählkarte.	Vorname.	Famillenname.	Stellung im Haushalt.
			Anzugeben: ob Vater, Mutter, Sohn, Tochter oder sonstige Verwandte; ob Kostgänger oder in welcher andern Weise dem Haushalt angehörig; ob Diensthote, Gewerbs- oder Geschäftshülfe; ob Schlafgänger, Zimmerabmieter; ob einquartierter Soldat.
1.			
2.			
3.			
4.			

(Zusammen auf beiden Seiten 25 Querlinien.)

Die Richtigkeit und Vollständigkeit der Angaben in den einzelnen Zählkarten, in diesem Verzeichnisse B. und in der Liste C. bescheinigt

Unterschrift des }
Haushaltungs- }
Vorstandes. }

* Am Zählungstage etwa von der Haushaltung abwesende Mitglieder derselben sind nicht mit in dieses Verzeichniss, sondern in die Liste (C.) für Abwesende aufzunehmen.

(C.) Muster einer ausgefüllten Liste für Abwesende.
(18 Centimeter breit, 12 hoch, 1,5 Gramm schwer; Rückseite leer.)

Volkszählung am 1. December 1871.

Liste der am Zählungstage aus vorübergehendem Anlass aus der Haushaltung Abwesenden.*

Kreis: *Teltow* Ort, Gemeinde: *Charlottenburg*
Zählbezirk Nr. *12* Strasse, Platz: *Lindenstrasse* Haus Nr. *18* Zählbrief Nr. *210.*

Vor- und Familienname.	Ge- schlecht.	Ge- burts- jahr.	Familien- stand und Stellung im Haushalt.	Reli- gions- be- kennt- niss.	Stand, Rang, Beruf oder Erwerbs- zweig.	Vermuthlicher Aufent- haltort, auch Kreis, bei nicht preussischen Orten Land.	Seit wann abwesend.
<i>Johanna Lorenz</i>	<i>w.</i>	<i>1831</i>	<i>Ehefrau</i>	<i>ev.</i>	<i>—</i>	<i>Leipzig (Sachsen)</i>	<i>8 Tage</i>
<i>Walther Lorenz</i>	<i>m.</i>	<i>1854</i>	<i>Sohn (ledig)</i>	<i>ev.</i>	<i>—</i>	<i>Pankow (Niederbarnim)</i>	<i>8 Tage</i>

* Als Abwesende sind nicht zu verzeichnen: die im activen Militärdienst oder zur Ausbildung (als Studenten, Gymnasiasten, Lehrlinge u. s. w.) oder als Diensthofen, Gesellen u. s. w., oder als Strafgefangene aus ihrer Familie abwesenden Personen; diese Personen werden als an ihren Aufenthaltsorten wohnend angesehen und dort gezählt.

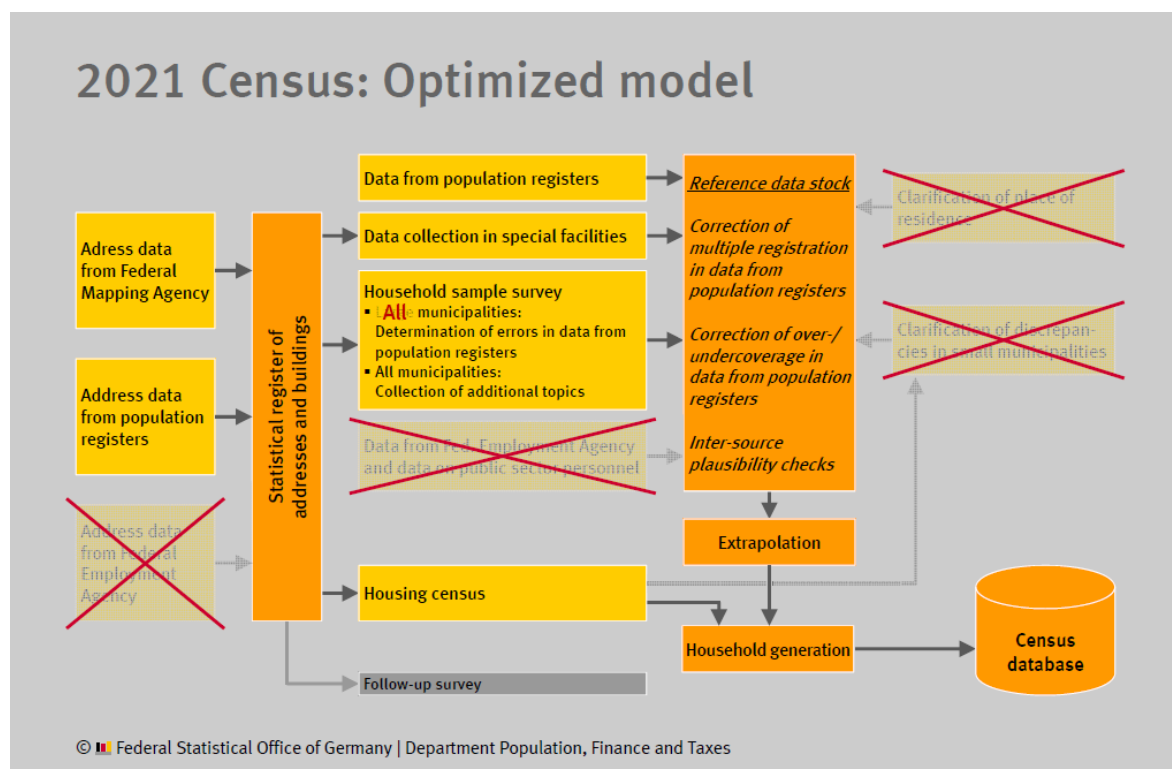
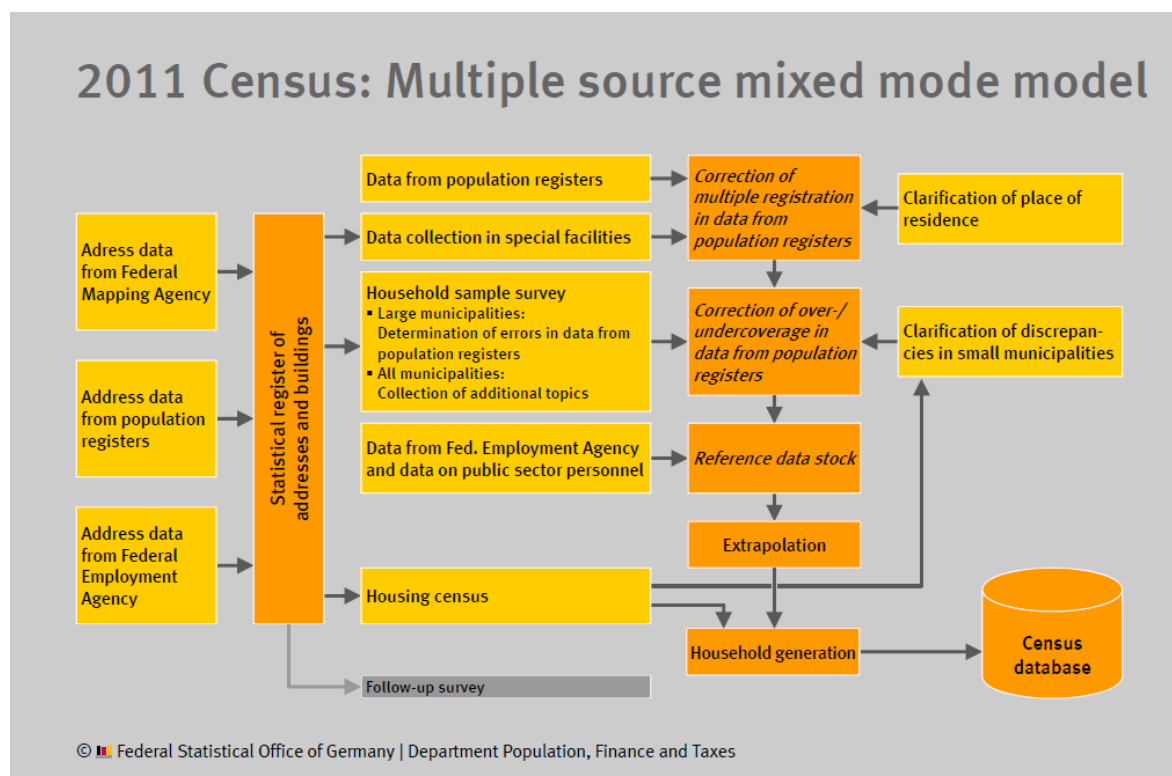
Zdroj: Engel (1875)

Příloha č. 4: Přehled sčítacích akcí uskutečněných na území rozděleného Německa

Jahreszahl	1948 Teilung Deutschlands und Berlins	
1948		
1950	Bundesrepublik Deutschland	DDR
1950	Volks-, Berufs-, Gebäude-, Wohnungs- und Arbeitsstättenzählung	1950 Volks-, Berufs-, Gebäude-, Wohnraum- und Arbeitsstättenzählung
1960	1956 Wohnungszählung	
1961	Volks-, Berufs-, Gebäude-, Wohnungs- und Arbeitsstättenzählung	1964 Volks-, Berufs-, Gebäude-, Wohnraum- und Arbeitsstättenzählung
1970	1968 Gebäude- und Wohnungszählung	
	1970 Volks-, Berufs- und Arbeitsstättenzählung (ohne GWZ)	1971 Volks-, Berufs-, Gebäude-, Wohnraum- und Arbeitsstättenzählung
1980		
	1987 Volks-, Berufs-, Gebäude-, Wohnungs- und Arbeitsstättenzählung	1981 Volks-, Berufs-, Gebäude-, Wohnraum- und Arbeitsstättenzählung
1990	1990 Wiedervereinigung Deutschlands und Berlins	
2000		
2010	2011 Zensus	

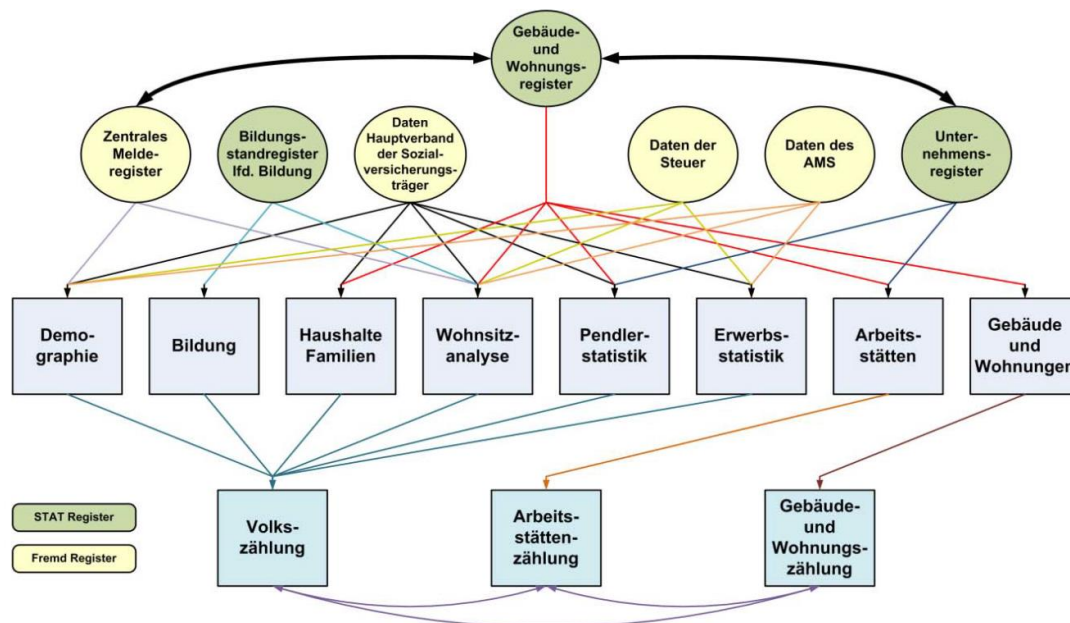
Zdroj: Tag a Voy (2012)

Příloha č. 5: Německý model sčítání využitý při sčítání v roce 2011 a plánovaný model sčítání pro rok 2021

Zdroj: Bechtold (2016)

Příloha č. 6: Rakouský systém základních registrů využitý při sčítání v roce 2011

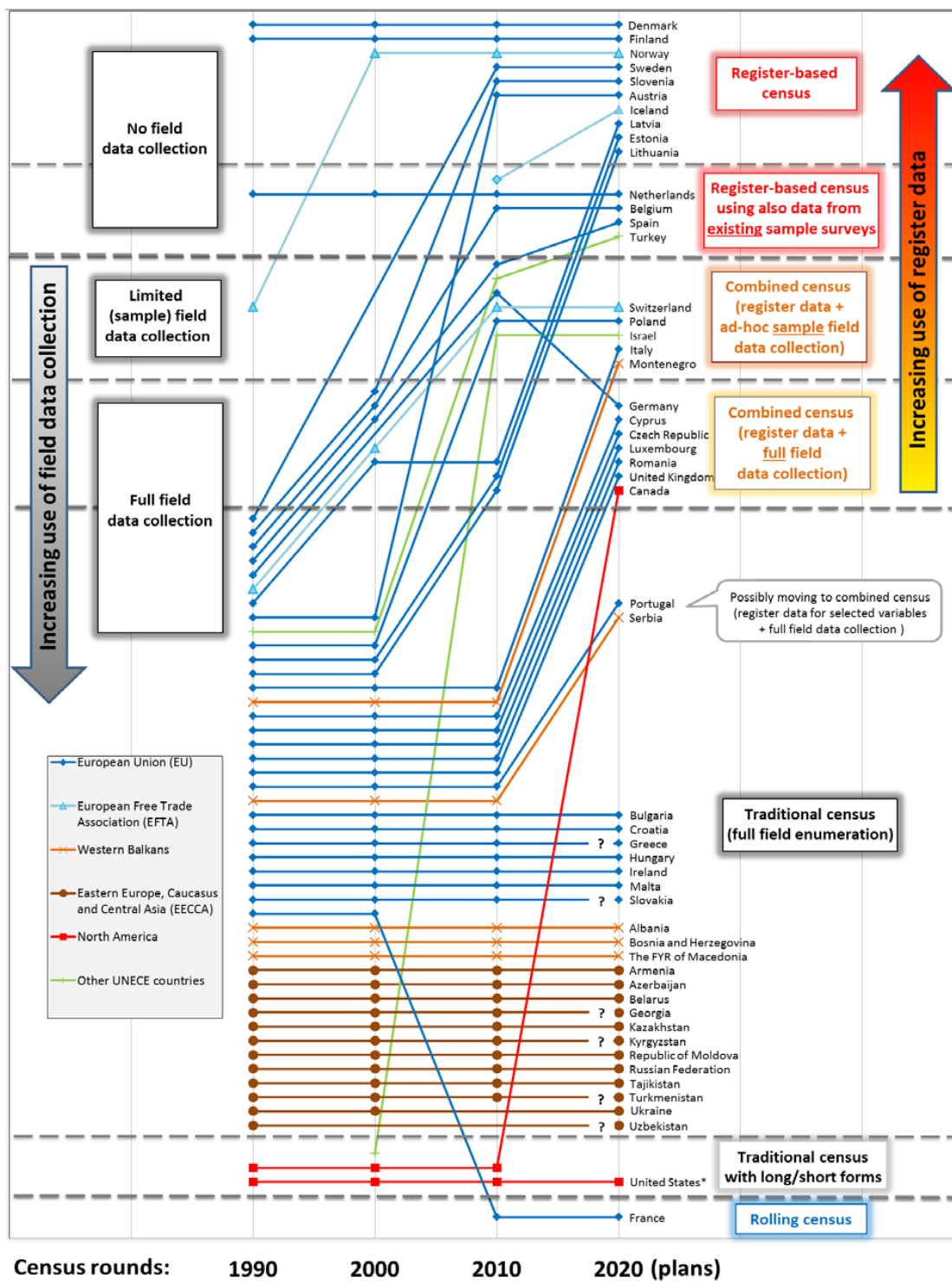

Demographie	Bildung	Haushalte Familien	Pendler-statistik	Erwerbs-statistik	Arbeits-stätten	Gebäude und Wohnungen
Geschlecht	Bildungs-niveau (national und international)	Typ des Haushalts	Pendeltyp	Erwerbsstatus	Unternehmen	Gebäudetyp
Alter		Stellung im Haushalt	Entfernungs-kategorie	Stellung im Beruf	Arbeitsstätten	Gesamt-nutzfläche
Staatsange-hörigkeit	Wichtigste laufende Ausbildung	Größe des Haushalts		Beruf	OENACE	Bauperiode
Familienstand	Ausbildungs-feld	Typ der Kernfamilie		Geringfügige Beschäftigung	Rechtsform	Gebäude-eigentübertyp
Geburtsland		Stellung in der Familie		Voll-/Teilzeit-beschäftigung	Anzahl der selbständig Beschäftigten	Nutzflächen nach Nutzungsart
Jahr der Ankunft in Ö		Größe der Kernfamilie			Anzahl der unselbständig Beschäftigten	Ausstattung
Üblicher Aufenthaltsort ein Jahr zuvor		Anzahl der Kinder				Anzahl der Bewohner
						Nutzungsart

Zdroj: Kronbichler (2011), Kronbichler a Laburda (2012)

**Příloha č. 7: Metody sčítání zemí EHK OSN v období kolem let 1990–2020
(realizované + plánované)**

Census methods used by UNECE countries in the 1990-2020 census rounds (plans for the 2020 round)

Zdroj: EHK OSN (2015), vytvořeno na základě výsledků šetření EHK OSN v letech 2013 a 2015